

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ
BİLİMLER TEMEL ALANINDA
AKADEMİK ÇALIŞMALAR -II
2025/2

Editör: Doç. Dr. Güzide Öncü EROĞLU PEKTAŞ

ARTİKEL AKADEMİ: 359

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Temel Alanında Akademik Çalışmalar - II (2025/2)

Editör: Doç. Dr. Güzide Öncü EROĞLU PEKTAŞ

<https://orcid.org/0000-0001-9685-5334>

ISBN 978-625-6627-98-7

Birinci Basım: Haziran - 2025

Ofset Hazırlık: Artikel Akademi

Baskı ve Cilt: Uzunist Dijital Matbaa Anonim Şirketi
Akçaburgaz Mah.1584.Sk.No:21 / Esenyurt

Matbaa Sertifika No: 68922

Artikel Akademi bir Karadeniz Kitap Ltd. Şti. markasıdır.

©Karadeniz Kitap - 2025

Akademik etik kurallara

bağlı kalınarak yapılacak olan alıntılar ve tanıtım maksadıyla yapılacak olan kısa alıntılar dışında, yazılı izni alınmadan, tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla, basımı, yayımı, kopyalanması, çoğaltımı veya dağıtımı yapılamaz.

KARADENİZ KİTAP LTD. ŞTİ.

Koşuyolu Mah. Mehmet Akfan Sok. No:67/3 Kadıköy-İstanbul

Tel: 0 216 428 06 54 // 0530 076 94 90

Yayıncı Sertifika No: 19708

mail: info@artikelakademi.com

www.artikelakademi.com

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER TEMEL ALANINDA AKADEMİK ÇALIŞMALAR -II 2025/2

Editör: **Doç. Dr. Güzide Öncü EROĞLU PEKTAŞ**

YAZARLAR*

Doç Dr. Bülent KABAŞ

Doç. Dr. Davuthan GÜNAYDIN

Doç. Dr. Güzide Öncü EROĞLU PEKTAŞ

Doç. Dr. Rumeysa AKGÜN

Dr. Öğr. Üyesi Gülsüm KORALTÜRK

Dr. Öğr. Üyesi Yasemin IŞIK

Öğr. Gör. Dr. Arif KIRMIZIKAYA

Öğr. Gör. Dr. Ömer ÖZİŞLİ

Öğr. Gör. Dr. Yakup YİĞİT

Öğr. Gör. Resul GÜRBÜZ

Arş. Gör. Mahir Alper BİLGİCİ

Dr. Fatma Nesibe Çolak

Dr. İclal BAĞCI

Burcu PEKER

Ceyda BAYRAK CELEP

Elif KARAKEBEN

*Yazar sıralaması akademik ünvanlar dikkate alınarak düzenlenmiştir.

artikol
akademi

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	7
1. BÖLÜM	
İŞ KAZALARI VE GELİŞMİŞLİK: BENZER İNSANİ GELİŞME İNDEKSİNE SAHİP ÜLKELER ÜZERİNDE KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ.....	9
- Burcu PEKER & Doç. Dr. Davuthan GÜNAYDIN	
2. BÖLÜM	
ERKEK HÜKÜMLÜLERİN CEZA İNFAZ KURUMU SÜREÇLERİNİN AİLE AİDİYETİ VE UMUTSUZLUK DÜZEYLERİNE ETKİSİNİN İNCELENMESİ	37
- Ceyda BAYRAK CELEP & Doç. Dr. Rumeysa AKGÜN	
3. BÖLÜM	
JOHN RAWLS’UN ADALET TEORİSİNE DAİR BİR ANALİZ: HAKKANİYET OLARAK ADALET	59
Dr. Fatma Nesibe ÇOLAK	
4. BÖLÜM	
ETKİLEŞİMLİ DİJİTAL OYUN TASARIMINDA MÜZİK: T ARİHSEL BAĞLAMDA TEORİK VE İŞLEVSEL BİR İNCELEME	75
Doç Dr. Bülent KABAŞ	
5. BÖLÜM	
TEDARİK ZİNCİRİNDE SİBER SALDIRILAR VE YENİ DÜZENLEMELER	89
Dr. Öğr. Üyesi Gülsüm KORALTÜRK	

6. BÖLÜM

DİJİTAL ÇAĞDA VERİ GİZLİLİĞİ: ÇEVİRİMİÇİ PLATFORMLAR ÜZERİNDEN
İŞLETMELERİN SÜRDÜRÜLEBİLİR REKABETİ 103
Doç. Dr. Güzide Öncü EROĞLU PEKTAŞ & Elif KARAKEBEN

7. BÖLÜM

BAŞKA BİR BİLİM KURGU: KARANLIĞIN SOL ELİ 117
Dr. İclal BAĞCI

8. BÖLÜM

TÜRKİYE VE DÜNYA BORSALARINDA ANOMALİLER 127
Arş. Gör. Mahir Alper BİLGİCİ

9. BÖLÜM

DUYGUSAL ZEKA VE EGZERSİZ:
SAĞLIKLI YAŞLANMANIN STRATEJİK TEMELLERİ 137
Öğr. Gör. Dr. Ömer ÖZİŞLİ & Öğr. Gör. Dr. Yakup YİĞİT

10. BÖLÜM

LİDER ATATÜRK'ÜN İDEALİST VE GERÇEKÇİ YÖNÜ 151
Dr. Öğr. Üyesi Yasemin IŞIK

11. BÖLÜM

YAPAY ZEKÂ DESTEKLİ KURUMSAL İLETİŞİM: BÜRO YÖNETİMİ,
ASİSTANLIK VE HALKLA İLİŞKİLER PERSPEKTİFİ 161
Öğr. Gör. Resul GÜRBÜZ & Öğr. Gör. Dr. Arif KIRMIZIKAYA

ÖNSÖZ

Bilim, yalnızca bilgiyi çoğaltmak değil, yeni sorular sorma cesaretini taşımaktır. Bu kitap, sosyal, beşeri ve idari bilimlerin farklı alanlarında şekillenen güncel tartışmaları, disiplinler arası bir mercekten okuyucuya sunmayı hedeflemektedir.

Dijital çağın etik meselelerinden siber güvenliğe, adalet arayışından toplumsal aidiyete, sağlıklı yaşlanmadan finansal anomalilere kadar geniş bir yelpazede üretilen bu çalışmalar hem teorik hem de uygulamalı tartışmalara katkı sunmaktadır. Amacımız, okuyucuyu yalnızca bilgilendirmek değil, aynı zamanda eleştirel düşünceye teşvik etmek ve farklı disiplinlerin ortak meseleleri üzerinde düşünmeye davet etmektir.

Bu kitap, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Temel Alanında Çalışmalar -II (2025/2)* başlıklı ilk cildimizin gördüğü ilginin ardından, yeni katkılar ve güncel tartışmaları akademik camiaya kazandırmak amacıyla hazırlanmıştır. Her bölümde, alanında uzman akademisyenlerin derinlemesine analizleri ve sorgulayıcı yaklaşımları yer almaktadır. Kitaba katkı sağlayan birbirinden değerli akademisyenlerime teşekkür ederim. Ayrıca bu sürecin her aşamasında özverili çalışmalarıyla yayına katkıda bulunan ARTİKEL Akademi çalışanlarına ve Yayın Yönetmeni Aysel Akdaş'a özel olarak teşekkür ederim. Bilimsel üretimin değerini bilen ve bu üretimi destekleyen tüm akademisyenlere, bu kitabın yeni tartışma alanları açmasını dilerim.

Doç. Dr. Güzide Öncü EROĞLU PEKTAŞ
İstanbul, 2025

1. BÖLÜM

İŞ KAZALARI VE GELİŞMİŞLİK: BENZER İNSANİ GELİŞME İNDEKSİNE SAHİP ÜLKELER ÜZERİNDE KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ¹

Burcu PEKER

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

burcupeker@hotmail.com

<https://orcid.org/0009-0005-3425-7060>

Doç. Dr. Davuthan GÜNAYDIN

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ç.E.E.İ Bölümü

dgunaydin@nku.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-4573-860X>

1. GİRİŞ

İş sağlığı ve güvenliği kavramı özellikle sanayi devriminin sonrasında gelişen üretim teknolojilerinin, çalışanlar üzerindeki olumsuz etkisi karşısında, çalışma hayatının değişmez bir ilkesi olarak önemini artırarak tartışılmaya devam etmektedir. Kapsamı ise toplumsal, siyasal, teknolojik ve iktisadi değişimlere bağlı olarak süreklilik arz eden bir değişime uğramıştır. Basit koruma önlemleri ile gelişen süreç, çalışanların psikososyal refahını da kapsayan geniş bir alan

¹ Bu çalışma, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Burcu PEKER tarafından, Doç. Dr. Davuthan GÜNAYDIN'ın danışmanlığında yazılan “Benzer İnsani Gelişme Endeksine Sahip Ülkelerdeki İş Kazası Olaylarının Meydana Gelmesinde Ülkelerin Gelişmişlik Düzeylerinin Etkisi” isimli yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

içerisinde değerlendirilmekte ve tartışılmaktadır. Özellikle 1980 sonrası yaşanan neo-liberal dönüşüm sürecinde artan serbest ticaret, hızla değişen teknolojiler, istihdamın yapısında meydana gelen değişim ve çalışma organizasyonlarındaki yeni uygulamalar, iş sağlığı ve güvenliği kavramının yalnızca ulusal değil uluslararası normlarla değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)'nın Anayasasının ön sözünde de yer alması, yine ILO'nun "İnsana yakışır İş" çerçevesinde değerlendirdiği bir kavram olması ulusal ve uluslararası boyutunun önemini ortaya koymaktadır. Ülkeler ise, özellikle yabancı yatırımları çekme sürecinde kimi zaman iş sağlığı güvenliği uygulama ve mevzuatı ile ön plana çıkarken, özellikle gelişmekte olan ülkeler, daha az koruyucu düzenlemelerle yatırımcılar için cazip bir merkez yaratma çabasına girmişlerdir.

Ülkemizde iş sağlığı ve güvenliğine yönelik ilk uygulamalar, Osmanlı döneminde kömür ve diğer maden ocaklarına yönelik çıkarılan 1867 tarihli Dilâver Paşa Nizamnamesi olarak da bilinen "Ereğli Kömür Maden-i Hümayûnu İdaresinin Nizamnamesi" ve 1869 yılında çıkarılan "Maadin Nizamnamesi" dir. Cumhuriyet döneminde ise yine kömür ocaklarına yönelik çıkarılan 1921 tarihli 151 sayılı Kanundur. Zaman içerisinde sınırlı düzenlemeler yapılmakla birlikte, gerçek anlamda iş sağlığı ve güvenliğine yönelik ilk müstakil yasa 2012 yılında çıkarılan 6331 sayılı İş sağlığı ve Güvenliği yasasıdır. Türkiye'de çalışma hayatında yaşanan pek çok sorun gibi iş sağlığı ve güvenliği konusunda da yeterli önlemlerin alınmadığı, kanunla belirlenen kamu ve özel sektör denetim mekanizmalarının sağlıklı işlemediği bir boyuttur. İş kazaları sayısı ve yaşanan ölümlü iş kazaları artışının önüne geçilememektedir. İstatistikler, Türkiye'nin iş kazalarını önleme konusunda yetersizliğini ortaya koyarken, bu konuda alınması gereken tedbirlerin yetersiz kaldığını göstermektedir.

Bu çalışmada benzer gelişmişlik düzeyine sahip ülkelerde görülen iş kazası oranlarına bu ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin etkisi nedir?" sorusuna cevap aranmaktadır. Bu maksatla benzer gelişmişlik düzeyine sahip 10 ülkenin İnsani Gelişme İndeksi verileri, kişi başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH), istihdam oranları verileri kullanılarak analizler gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın genel sonuçları değerlendirildiğinde, ülkelerin İnsani Gelişme İndeksi'ndeki değişimin, ülkelerin ölümlü iş kazaları, kişi başına düşen GSYH ve istihdam oranı üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunduğu tespit edilmiştir. Özellikle çıkış noktası olan iş kazaları olgusu dikkate alındığında İnsani Gelişme İndeksi'ndeki artışın iş kazalarının meydana gelmesinde bir azalışa neden olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

2. İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ KAVRAMI

ILO'ya göre iş sağlığı ve güvenliği (İSG), genel olarak işlerden veya işyerinden kaynaklanan, çalışanların sağlığını ve refahını olumsuz etkileyebilecek tehlikelerin önceden tahmin edilmesi, tanınması, değerlendirilmesi ve kontrol altına alınmasını konu eden bilimi olarak tanımlanır (Benjamin, 2008). Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) (<https://www.who.int/health-topics/occupational-health>)'ne göre de iş sağlığı, halk sağlığı çerçevesinde değerlendirilmekte ve çalışanların en üst düzeyde fiziksel, ruhsal ve sosyal iyilik halini teşvik etmeyi ve sürdürmeyi amaçlayan bir çalışma alanı olarak tanımlanmaktadır. Bu kapsamda temel hedefleri; çalışanların sağlığının korunması suretiyle, çalışma kapasitesinin geliştirilmesi ve korunması, çalışma ortamının sağlık açısından uygun duruma getirilmesi, iş organizasyonu ve iş kültürünün geliştirilmesi, gönüllülüğe dayalı katılımcılık anlayışı çerçevesinde iş sağlığı ve güvenliğinin iyileştirilmesidir.

Bu kapsamda, işverenlere görevler yükleyerek, çalışanların sağlıkları ve güvenliklerinden sorumlu kılmaktadır. İşverenin sorumluluğu, yürüttüğü faaliyetlerin çalışanların beden ve ruh sağlıklarını etkileyebilecek riskler taşımasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle de işveren, iş sözleşmesinden doğan borçlarından biri olarak, çalışma ortamından kaynaklanan risklere karşı çalışanlarını koruyucu önlemler almak zorundadır. Ayrıca sosyal devlet çerçevesi içerisinde değerlendirilerek iş sağlığı ve güvenliği yalnızca çalışan ve işveren sorumluluğunda değil aynı zamanda devletlerin de sorumluluğunda olan bir kavramdır (Sarı vd., 2019).

İş sağlığı ve güvenliği kavramı içinde geçen tanımlamalarda güvenlik kavramı; bireylerin fiziksel yaralanmalarından korunmasını, mesleki sağlık kavramı; iş yeri faaliyetleri sonucu ortaya çıkan veya bu faaliyetler tarafından tetiklenen hastalıklar ile fiziksel ve zihinsel bozuklukları, kaza kavramı; insanların yaralanması veya sağlıklarının bozulmasıyla ya da mülk, tesis, malzeme veya çevreye zarar verilmesiyle ya da bir iş fırsatının kaybedilmesiyle sonuçlanan planlanmamış herhangi bir olayı, tehlike kavramı; bir madde, faaliyet ya da sürecin zarar verme potansiyelini, risk kavramı ise, bir maddenin, faaliyetin ya da sürecin zarar verme olasılığını ifade etmektedir (Hughes ve Ferrett, 2003).

Türkiye'de iş kazası tanımı 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanununda ve 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanununda yer almaktadır. 6331 sayılı Kanun'da İş Kazası; "İşyerinde veya işin yürütümü

nedeniyle meydana gelen, ölüme sebebiyet veren veya vücut bütünlüğünü ruhen ya da beden en engelli hâle getiren olay” şeklinde tanımlanmıştır. 5510 Sayılı Kanun’da ise kavramsal tanımdan çok hangi hallerin iş kazası olarak nitelendirilebileceğinin ön planda tutulduğu görülmektedir. Kanunun 13. Maddesine göre “İş kazası;

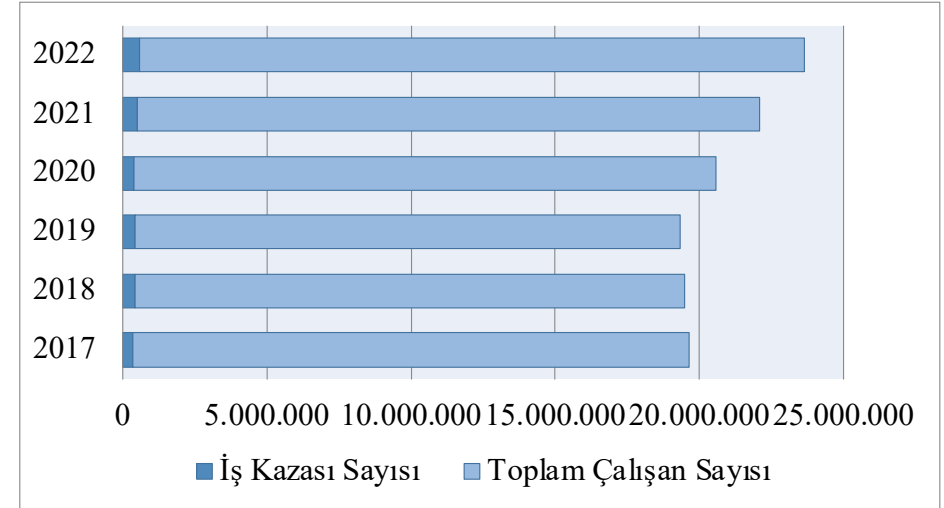
- a) Sigortalının işyerinde bulunduğu sırada,
- b) İşveren tarafından yürütülmekte olan iş nedeniyle sigortalı kendi adına ve hesabına bağımsız çalışıyorsa yürütmekte olduğu iş nedeniyle,
- c) Bir işverene bağlı olarak çalışan sigortalının, görevli olarak işyeri dışında başka bir yere gönderilmesi nedeniyle asıl işini yapmaksızın geçen zamanlarda,
- d) Bu Kanunun 4’üncü maddesinin birinci fıkrasının (a) bendi kapsamındaki emziren kadın sigortalının, iş mevzuatı gereğince çocuğuna süt vermek için ayrılan zamanlarda,
- e) Sigortalıların, işverence sağlanan bir taşıtla işin yapıldığı yere gidiş geliş sırasında,

Meydana gelen ve sigortalıyı hemen veya sonradan beden en ya da ruhen engelli hâle getiren olaydır.” Şeklinde tanımlanmıştır. (5510 SSGSSK, md. 13/1.fıkra)

2.1. Türkiye’de İş Kazaları

Yaşanan iş kazalarına ilişkin olarak çalışma hayatında doğru strateji ve uygulamaları hayata geçirebilmek kadar, doğru istatistiki bilgilere ulaşmak da önem arz etmektedir. Türkiye’de iş sağlığı ve güvenliği hakkındaki tüm çalışmalar ve elde edilen veriler Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’na bağlı bir kurum olan Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı’nda toplanmaktadır. Bahse konu kurumun internet sitesinde <SGK İstatistik Yıllıkları> başlığı altında halihazırda 2007 yılından 2022 yılına kadarki veriler bulunmaktadır. Türkiye’deki veriler incelendiğinde 2017-2022 döneminde gerçekleşmiş iş kazalarının yıllara göre değişimi Grafik 1’de gösterilmiştir.

Grafik 1: 2017-2022 yılları arasında Türkiye’de yaşanan toplam iş kazalarının yıllara göre değişimi.

Kaynak: SGK İstatistik Yılları. <https://sgk.gov.tr/Istatistik/Yillik/fcd5e59b-6af9-4d90-a451-ee7500eb1cb4/>

Grafik 1’de, Türkiye’de 2017-2022 yılları arasında yaşanan iş kazası sayısının artarak devam ettiği, ancak 2019-2020 dönemi içerisinde bir miktar azalış gözlemlendiği, bu dönem sonrasında ise hızla artışına devam etmekte olduğu görülmektedir. 2019-2020 dönemindeki bu durum özellikle tüm dünyayı etkileyen ve büyük oranda üretim faaliyetlerini durma noktasına getiren Pandemi koşullarının istatistiklere yansıdığını göstermektedir. Üretimin azalması çalışmanın azalmasına, bu durumun da çalışan sayısının azalmasına yol açtığı, sonuç olarak iş kazası istatistiklerinde düşüşe neden olduğu değerlendirilmektedir (Çalış, 2022).

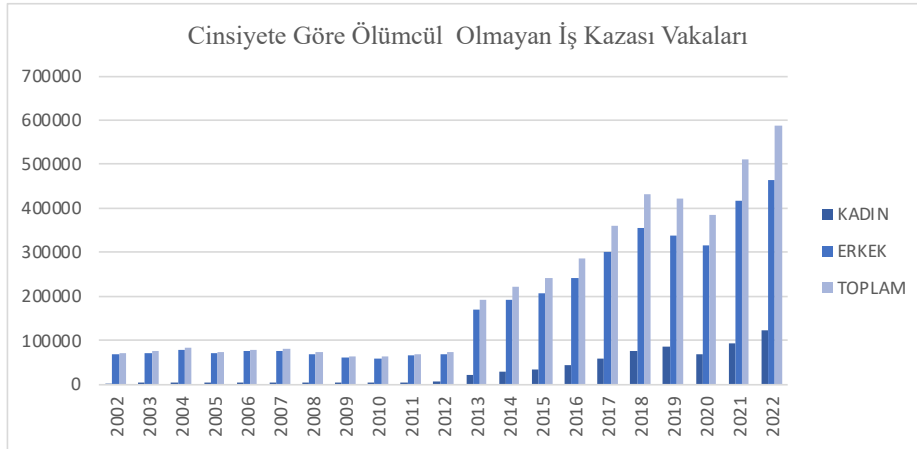
Türkiye’nin mevcut iş kazalarına ilişkin olarak tutmakta olduğu bu yıllıklardan ziyade, cinsiyet, ölümü olma-ölümlü olmama, ekonomik kaynaklı olma gibi birçok sınıflandırmalar halinde Uluslararası Çalışma Örgütü’ne ait ILOSTAT verilerinin de bulunduğu görülmektedir. ILOSTAT verileri Türkiye’nin hangi sınıflandırmalarda ne gibi sonuçlara ulaştığını irdelemekte bir araç olarak kullanılabilir.

Grafik 2: 2002-2022 yılları arasında Türkiye’de yaşanan ‘Ölümlü Olan’ iş kazalarının cinsiyete göre dağılımı.

Kaynak: ILOSTAT Data Explorer

Grafik 3: 2002-2022 yılları arasında Türkiye’de yaşanan ‘Ölümlü Olmayan’ iş kazalarının cinsiyete göre dağılımı.

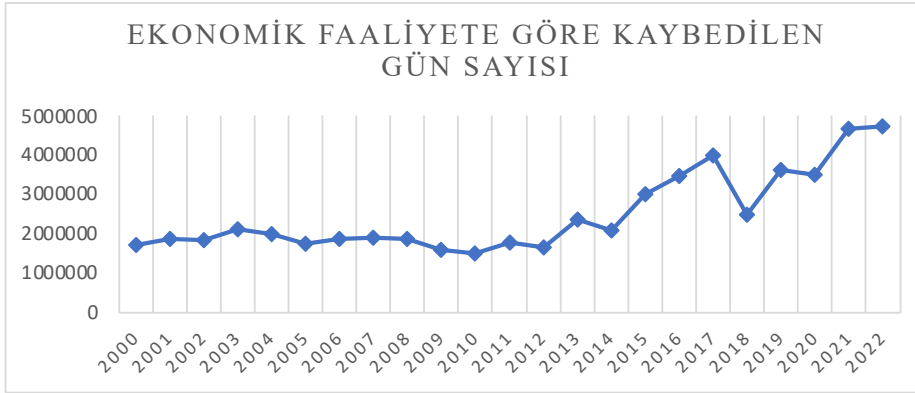

Kaynak: ILOSTAT Data Explorer

Grafik 2 ve Grafik 3’te, Türkiye’de 2002-2022 yılları arasında yaşanan ölümlü ve ölümlü olmayan iş kazalarının cinsiyet bazlı dağılımını göstermektedir. İncelemeye alınan tüm dönemler için kadın çalışanlara oranla erkek çalışanların daha fazla iş kazasına uğradığı görülmektedir. Bunun temel sebebinin ise genellikle erkek çalışanların kadınlara göre daha yoğunluklu istihdam edilmesi, ağır ve çok tehlikeli işlerde yani iş kazası potansiyelinin daha yüksek olduğu işlerde yine erkeklerin, kadınlara nazaran öncelikli tercih edilmesi hususunun olduğu değerlendirilmektedir. Ülkemizde Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından iş kazalarına ilişkin veriler güncel olarak tutulmakta olup, bu bilgiler aynı zamanda uluslararası düzeydeki kurum ve kuruluşların verileriyle tutarlılık göstermektedir. Çalış ve Büyükakıncı (2021)’nın Türkiye’deki verilerin iş kazası özelinde ILO verileri ile karşılaştırılması konulu çalışmasında da elde edilen sonuçların Türkiye’deki verilerin ILO verileri ile tutarlı olduğu gösterilmiştir. Bu çerçevede ILO’nun yayınladığı rapora göre; Türkiye, 100.000 işçi başına ölümlü olmayan iş kazaları sayısı bakımından 10. sırada 100.000 işçi başına ölümlü iş kazaları sayısı bakımından ise 13. sırada yer almaktadır (<https://ilostat.ilo.org/topics/safety-and-health-at-work>).

İş kazaları sonucu ortaya çıkan ve verimlilik üzerinde önemli bir etkisi olan geçici iş görememezlik istatistikleri de iş kazalarının büyüklüğü hakkında bilgi sunmaktadır. ‘Geçici iş göremezlik Sosyal Sigorta İşlemleri Yönetmeliği’nde yer almakta olup, “sigortalının iş kazası, meslek hastalığı, hastalık ve analık hâllerinde Kurumca yetkilendirilen hekim veya sağlık kurulu raporlarında belirtilen istirahat süresince geçici olarak çalışmama hâlidir.” şeklinde ifade edilmiştir (SSİY, md.38.). İş kazasına maruz kalan bir işçinin kaza nedeniyle oluşan fiziksel ve ruhsal hasarın onarılması sürecinde, çeşitli sağlık kurullarının raporlarıyla da çalışma hayatından geçici bir süreyle çekilmeleri tavsiye edilmektedir. Söz konusu bu çalışılmayan dönemde işçiye Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından ‘geçici iş göremezlik ödeneği’ adı altında, alınan ‘istirahat raporları’ ile orantılı olarak ödemeler yapılmaktadır (SSİY, md.38-39). Türkiye’nin 2000-2022 yılları arasındaki ekonomik faaliyet nedeniyle yaşanan iş kazasından kaynaklı geçici iş göremezlik ile kaybedilen gün sayısına ilişkin veriler incelendiğinde, 2012-2013 dönemine kadar yatay bir seyir izlemekte olduğu, 2014-2017 arasında sürekli yükseldiği, 2018 yılında düşüş yaşadıktan sonra tekrar artış seyrine devam etmekte olduğu görülmektedir (Grafik 4).

Grafik 4: Ekonomik faaliyet nedeniyle iş kazalarından doğan geçici iş göremezlik kaynaklı toplam kaybedilen gün sayısı. (2000-2022)

Kaynak: ILOSTAT Data Explorer

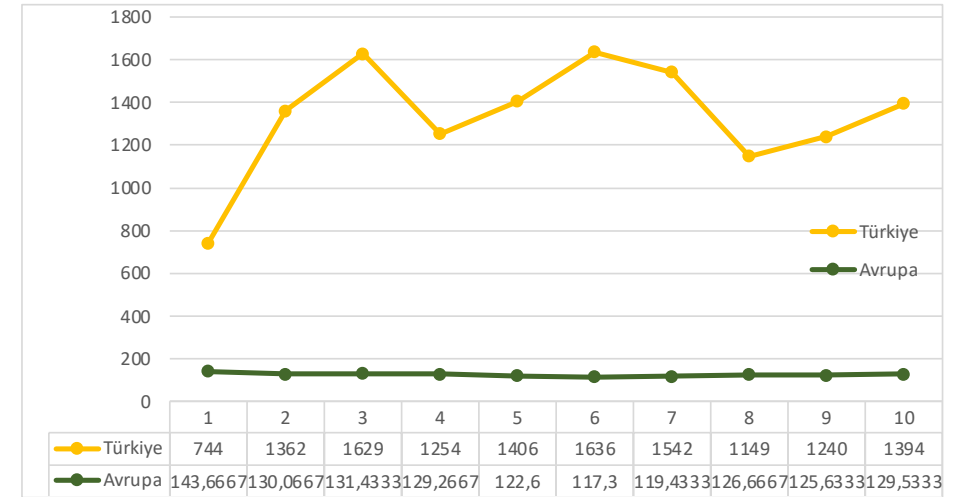
2.2. Dünyada İş Kazaları ve Türkiye'nin Görünümü

İş kazaları konusunda Türkiye'nin verileri ile Avrupa ülkelerinin ortalamasına ait verilerin karşılaştırılması üzerine yapılan araştırmalarda, Türkiye'nin Avrupa'dan daha fazla iş kazası olayı ile karşı karşıya kaldığı görülmüştür. Nitekim Ünal (2019)'ın iş kazaları konusunda Avrupa ile Türkiye arasında karşılaştırmasına dayanan araştırmasında, Türkiye'nin tüm Avrupa ülkeleri içerisinde en yüksek iş kazasının ve buna bağlı ölümün gerçekleştiği ülke olarak tanımlandığı görülmüştür. Türkiye Makine Mühendisleri Odasının 'İş Sağlığı ve İş Güvenliği' isimli raporunda da Eurostat verilerine göre 2012-2017 dönemi içerisinde Türkiye'nin ölümlü iş kazalarında Avrupa'da en yüksek orana sahip olduğu tespit edilmiştir (TMMO, 2020).

ILOSTAT 'ekonomik faaliyet sonucunda ölümlü iş kazası vakaları' verileri 2012-2021 yılları arasında özellikle AB ile Türkiye ölümlü iş kazası vakaları arasında önemli bir farkın olduğunu göstermektedir. AB'de görülen ölümlü iş kazaları vakasının 2012-2021 dönemi içerisinde yatay bir seyir izlediği gözlemlenirken, Türkiye'de dalgalı bir seyir yaşandığı, özellikle 2014 ve 2017 yıllarında zirveye ulaştığı görülmektedir. Özellikle 13 Mayıs 2014 tarihinde Soma Kömür İşletmeleri A.Ş. tarafından işletilen Manisa ili Soma ilçesindeki kömür madeninde meydana gelen patlama sonucunda 301 kişinin yaşamını yitirmesi, bu yılda yaşanan zirvenin en büyük nedeni olarak görülmektedir.

Bahse konu maden faciası Türkiye tarihinde en fazla ölümlü sonuçlanan iş kazası olarak tarihe geçmiştir (Ceylan, 2016).

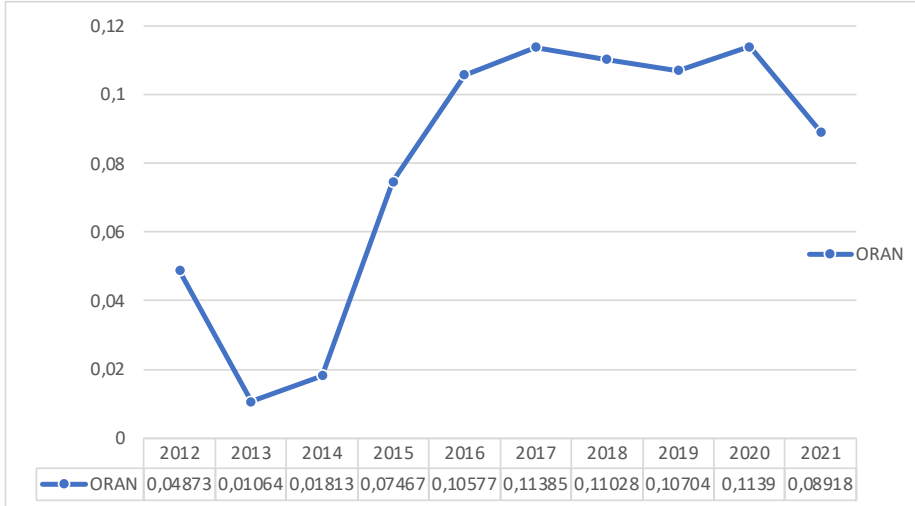
Grafik 5: Avrupa'da yaşanan ölümlü iş kazası vakası ortalaması ile Türkiye'de yaşanan ölümlü iş kazası vakaları karşılaştırması.

Kaynak: ILOSTAT Data Explorer

ILOSTAT tarafından hazırlanan, 'ekonomik faaliyet sonucunda ölümlü iş kazası vakaları' başlığı altındaki istatistiklerde tüm dünyaya ait veriler dikkate alındığında, Türkiye'nin Dünya'da görülen ölümlü iş kazası vakaları içerisinde durumu dikkat çekicidir (Grafik 6). Grafikte 2012 yılında her ne kadar bir düşüş görülse de 2013'ten 2017 yılına kadar sürekli artma eğiliminde olduğu, 2017-2020 yılları arasındaki dönemde ise yatay seyir izlediği anlaşılmaktadır. ILO, 2016 yılından 2020 yılları arasında Türkiye'de yaşanan ölümlü iş kazası vakaları Dünya'da 'ekonomik faaliyet sonucunda ölümlü iş kazası vakaları' nın en az %10'unu oluşturduğunu ifade etmektedir. Özellikle 2020'de yaşanan düşüşün pandemi koşullarına bağlı olarak hem Türkiye'de hem de Dünya'da mevcut çalışma hayatında yaşanan duraklamanın bir sonucu olduğu değerlendirilmektedir (Koçali, 2021).

Grafik 6: Türkiye’de yaşanan ölümcül iş kazası vakalarının Dünya’da yaşanan iş kazaları içerisindeki payı.

Kaynak: Erişim Adresi: [ILOSTAT Data Explorer](https://data.ilo.org/) Tarihi:30.04.2024

3. LİTERATÜR

Günümüzde gelişmişlik düzeyi kavramının farklı bakış açılarına sahip yaklaşımlarla pek çok akademik çalışmada yer almakla birlikte, birçoğunda gelişmişlik düzeyini belirlemek adına farklı göstergelerin kullanılmakta olduğu görülmektedir.

Ceylan (2011), ülkelerde görülen ölümlü iş kazası sıklık oranını baz alarak AB ülkeleri ile Türkiye verileri arasında bir karşılaştırma yaptığı çalışmada, Türkiye'nin hem AB ortalamasının üzerinde olduğu hem de en yüksek ölümlü iş kazası sıklık oranına sahip ülkeler sıralamasında Rusya ve Hindistan'ı ardından üçüncü sırada olduğunu tespit etmiştir. Öçal ve Çiçek (2017)'in yaptığı başka bir çalışmada da Türkiye ve AB-28 ülkelerindeki iş kazaları toplam kaza sayısı ve ölümlü kaza sayısı bakımından karşılaştırılmış, oransal olarak Türkiye'nin AB ortalamasının çok üzerinde olduğu saptanmıştır.

Yıldız ve Özdemir (2021)'in Türkiye ve AB ülkeleri arasında yaptığı çalışma sonucunda da ülkelerin gelişmişlik seviyesi ile iş kazası oranı ilişkisinin var olduğu kabul edilse de ülkelerin aynı gelişmişlik düzeyine sahip

olmaları iş kazası verilerinde de aynı sonuçlara ulaşacakları sonucuna her zaman ulaşılamayacağını ortaya koymaktadır. Gümüş ve Gülsün (2020)'ün araştırması, Türkiye’de yaşanan iş kazalarının sıklığı ve insani gelişme endeksi, eğitim harcamaları, Gayri Safi Yurt İçi Hasıla, okuma-yazma bilme gibi değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya koymuş, özellikle 1998-2014 yılları arasındaki Türkiye verileri dikkate alındığında işçilerin okuryazar olmaları ile ölümcül iş kazalarına maruz kalmaları arasında anlamlı ve negatif yönde bir ilişkinin bulunduğu görülmüştür.

2019 yılında yapılan bir çalışmanın sonucunda da ülkenin milli gelirindeki yüzde birlik bir artışın, iş kazalarının ortaya çıkma olgusunu yüzde birden daha fazla oranla (%1,19) azalttığı, dolayısıyla ekonomik faktörlerin ülkelerde iş kazalarının ortaya çıkmasında etkili bir unsur olduğu gerçeği ortaya konmuştur. (Kahraman vd., 2019) Anyfantis ve arkadaşlarını (2016) yaptığı çalışmada da ekonomik krizlerin iş kazalarını azaltıcı etkiye sahip olduğu ifade edilmiştir. Ülkelerin yaşadığı ekonomik krizlerin daralma sürecini beraberinde getireceği, istihdam oranlarının düşeceği, buna bağlı olarak çalışan sayısının düşmesi nedeniyle yaşanan iş kazaları sayısının da azalacağı hususunun öngörüldüğü tespit edilmiştir. AB ülkeleri ve Türkiye'nin yer aldığı bir çalışmada da (Bozkurt vd., 2016), ekonomik büyüme, kişi başına düşen sermaye stoku ve ölümlü iş kazası olgularının birlikte hareket etmekte olduğu saptanmış, Türkiye’de ölümlü iş kazası ve ekonomik büyüme arasında pozitif anlamsız bir ilişki olduğu ortaya konmuştur. Topalhan ve Yeşilkay (2020)'nin 2020 yılında Avrupa Birliği üyesi ülkelerinden 14 tanesinin 2000-2016 yılları arasındaki kadın istihdam oranları ile iş kazası oranlarına ait verileri dikkate alarak yaptığı çalışma sonucunda; bu ülkelerde yaşanan iş kazaları ile kadın istihdamı arasında anlamlı ve olumlu bir ilişkinin varlığının tespit edilmiştir.

3.1. Veri Setleri

3.1.1. Gelişmişlik Düzeyi Göstergelerine İlişkin Veriler

Çalışmada, benzer gelişmişlik düzeyine sahip toplamda 10 ülkenin İnsani Gelişme İndeksi verileri, kişi başına GSYH ve istihdam oranları verileri 2002-2021 dönemi dikkate alınarak kullanılmıştır. Kişi başına GSYH ve istihdam oranı verileri Dünya Bankası verilerinden, İnsani Gelişme İndeksi verileri ise Birleşmiş Milletler verilerinden elde edilmiştir. Söz konusu veriler Tablo 1, Tablo 2, Tablo 3’te gösterilmiştir. Araştırma konusu özelinde seçilen ülkelerin

İnsani Gelişme İndeksi bakımından yakın olduğu görülebilmektedir. Özellikle analize dahil edilen dönem içerisindeki son 10 yıla ait verilerde neredeyse tüm ülkelerin oldukça yakın İnsani Gelişme İndeksine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla analizde kullanılmak üzere seçilen ülkelerin veri bakımından araştırma amacına uygun olduğu görülmektedir. İncelenen 10 ülkenin de kişi başına düşen gayri safi yurt içi hasıla rakamlarının sürekli artış gösterdiği, inceleme döneminin bütününde de genellikle aynı yönde tepki verdikleri görülmüştür. Ülkelerin istihdam oranları bakımından nispeten birbirine yakın olduğu görülebilmektedir. Dolayısıyla analizde kullanılmak üzere seçilen ülkelerin veri bakımından da araştırma amacına uygun olduğu anlaşılmaktadır

Tablo 1: Analize Dahil Edilen 10 Ülkenin İnsani Gelişme İndeksi Verileri.

HDI	Litvanya	Portekiz	Letonya	Slovakya	Macaristan	Arjantin	Türkiye	Rusya	Romanya	Belarus
2002	0,786	0,798	0,778	0,779	0,791	0,785	0,684	0,746	0,729	0,721
2003	0,8	0,802	0,787	0,784	0,798	0,793	0,69	0,754	0,732	0,73
2004	0,809	0,805	0,799	0,794	0,801	0,798	0,695	0,761	0,742	0,742
2005	0,817	0,806	0,808	0,803	0,806	0,802	0,7	0,764	0,756	0,75
2006	0,823	0,811	0,815	0,812	0,814	0,814	0,71	0,775	0,77	0,762
2007	0,83	0,818	0,82	0,823	0,817	0,817	0,717	0,786	0,786	0,773
2008	0,84	0,822	0,827	0,831	0,823	0,825	0,721	0,791	0,806	0,783
2009	0,839	0,825	0,826	0,833	0,825	0,827	0,728	0,789	0,809	0,785
2010	0,842	0,829	0,824	0,84	0,828	0,834	0,749	0,796	0,807	0,79
2011	0,849	0,835	0,831	0,844	0,83	0,841	0,762	0,808	0,808	0,797
2012	0,851	0,836	0,833	0,845	0,831	0,843	0,769	0,811	0,805	0,806
2013	0,854	0,845	0,843	0,848	0,84	0,845	0,799	0,817	0,81	0,808
2014	0,861	0,848	0,846	0,849	0,838	0,846	0,809	0,818	0,811	0,812
2015	0,862	0,85	0,85	0,851	0,838	0,848	0,817	0,824	0,813	0,812
2016	0,868	0,853	0,855	0,854	0,843	0,847	0,823	0,828	0,816	0,813
2017	0,876	0,859	0,86	0,856	0,845	0,851	0,83	0,833	0,823	0,817
2018	0,88	0,86	0,866	0,859	0,849	0,85	0,839	0,841	0,827	0,818
2019	0,884	0,867	0,871	0,862	0,853	0,852	0,842	0,845	0,832	0,817
2020	0,879	0,863	0,871	0,857	0,849	0,84	0,833	0,83	0,824	0,807
2021	0,875	0,866	0,863	0,848	0,846	0,842	0,838	0,822	0,821	0,808

Tablo 2: Ülkelerin kişi başına düşen gayri safi yurt içi hasıla verileri.

G D P	Litvan ya	Portekiz	Leton ya	Slovak ya	Macar istan	Azjan tin	Tür kiye	Rusya	Roma nya	Belar us
2 0 0 2	10480, 6961	20356, 6473	1008 1,191 9	13312, 20331	14526, 38826	9990, 7202	9281 .087 7	8037,4 74609	7162,3 65778	6704, 5922 8
2 0 0 3	12068, 24169	20852, 14703	1106 1,469 1	14181, 82527	15479, 02673	1097 4,324 2	9587 .558 7	9254,5 37109	7560,2 94984	7369, 8459
2 0 0 4	13030, 51777	21477, 95324	1227 8,738 6	15226, 41935	16268, 93885	1216 2,337 5	1085 4,44 2	10226, 7666	8990,3 99097	8491, 8948 3
2 0 0 5	14510, 59678	22725, 27749	1391 3,851 7	16639, 39412	17108, 34058	1351 3,670 3	1186 3,85 6	11822, 34668	9602,1 04759	9647, 1211 8
2 0 0 6	16481, 41278	24681, 1381	1585 7,012 5	18912, 80029	18382, 55855	1489 6,733 5	1358 0,72 9	14912, 23438	11554, 97089	1100 6,455 9
2 0 0 7	19096, 7123	25736, 35002	1823 8,607 8	21225, 06335	19096, 70547	1651 0,448 2	1486 4,92 6	16648, 24219	13701, 57064	1233 2,502 9
2 0 0 8	20721, 0132	26665, 8373	1957 3,155 4	23725, 85776	20721, 50241	1733 6,932 8	1603 8,29 6	20163, 60938	16782, 10987	1389 8,999 7
2 0 0 9	18117, 65662	26459, 1641	1702 4,637 4	23080, 81038	20722, 88699	1624 9,730 1	1544 2,73 2	19389, 94141	16632, 70253	1405 0,571 6
2 0 1 0	20096, 64685	27260, 55351	1770 6,785 4	25401, 74588	21741, 54584	1806 3,914 3	1734 5,80 7	20490, 12695	17355, 76599	1536 1,831 7
2 0 1 1	22884, 92623	26769, 51189	1924 8,535 2	26258, 82863	23029, 44718	1932 2,227 1	1959 0,95 1	22798, 67383	18802, 86193	1656 3,201 4
2 0 1 2	24703, 68582	26438, 0163	2129 0,459 6	26994, 05775	23267, 44839	1964 1,352 9	2062 7,49 2	24303, 47266	19809, 00042	1810 5,286 7

1 2										
2 0 1 3	26721, 57967	27935, 03966	2263 9,068 3	28019, 05884	24547, 98053	2013 1,680 4	2237 3,24 7	26073, 875	19677, 01926	1899 4,190 2
2 0 1 4	28184, 47233	28742, 44038	2381 5,800 1	29029, 07823	25691, 52726	1968 3,771 5	2410 5,02 4	25761, 64844	20632, 22127	1900 7,997 3
2 0 1 5	28834, 42768	29660, 89607	2497 2,786 1	30054, 12184	26798, 85417	2010 5,199 5	2585 5,76 5	24085, 32422	21624, 52338	1809 5,703 4
2 0 1 6	30925, 17085	31607, 75424	2672 1,726 2	29737, 5708	27941, 92686	2030 7,870 1	2669 5,91 6	24128, 08594	23904, 49591	1778 5,943 2
2 0 1 7	33761, 87124	33044, 71674	2867 3,563 4	30142, 36745	29496, 16368	2359 7,117 8	2819 3,17 4	25926, 44336	26943, 46242	1835 6,066 1
2 0 1 8	36376, 52788	34928, 54353	3087 7,041 9	31369, 79883	31908, 86345	2329 4,098 7	2829 9,39 9	28821, 26172	29568, 30719	1943 0,909 2
2 0 1 9	39992, 56922	37299, 28777	3281 4,264 3	33453, 80787	34645, 56538	2300 7,836 6	2805 0,64 7	30067, 74023	33066, 47814	2010 6,068 9
2 0 2 0	40211, 83727	34955, 70549	3281 7,440 2	32922, 86609	34169, 92228	2079 7,726 7	2797 5,93 1	30011, 57422	33442, 48084	2031 7,231 9
2 0 2 1	44049, 96906	36731, 39764	3476 9,638 5	34505, 34808	36735, 9099	2383 4,473 1	3071 0,51 5	33878, 11328	36122, 76179	2192 8,685 8

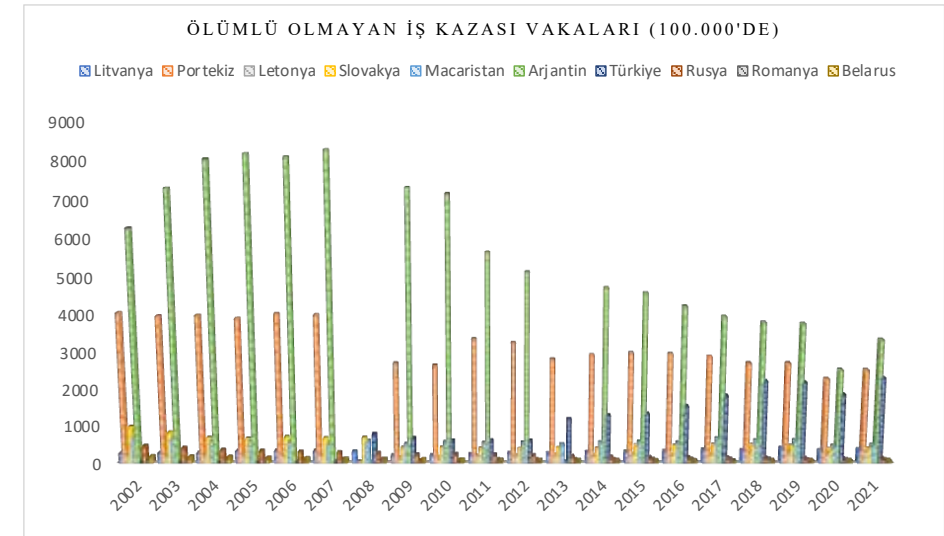
Tablo 3: Ülkelerin İstihdam Oranları

İstihdam	Litvanya	Portekiz	Letonya	Slovakya	Macaristan	Arjantin	Türkiye	Rusya	Romanya	Belarus
2002	50,291	59,22	49,961	48,713	46,117	48,436	44,448	55,516	53,085	53,368
2003	52,061	58,19	50,214	49,585	46,816	51,697	43,231	55,023	52,043	54,043
2004	50,688	57,632	50,678	49,115	46,499	53,566	41,295	55,816	51,308	54,706
2005	51,216	57,171	51,607	49,797	46,554	54,43	41,494	56,493	50,073	55,416
2006	51,64	57,312	54,945	51,23	46,899	55,571	41,551	56,819	50,974	56,178
2007	52,746	57,252	56,614	52,291	46,727	55,941	41,501	58,242	51,259	56,993
2008	52,184	57,347	56,786	53,679	46,18	55,692	41,705	58,599	51,354	57,874
2009	48,362	55,574	49,601	51,803	44,957	55,523	41,154	57,406	50,705	58,757
2010	46,259	54,636	47,41	50,518	44,761	55,549	42,999	57,989	51,051	59,246
2011	48,416	52,82	49,034	50,777	45,008	56,295	44,971	58,759	50,225	59,713
2012	49,909	50,8	50,741	50,938	45,715	56,002	45,356	59,461	50,902	60,124
2013	51,045	49,683	52,376	50,862	46,615	55,703	45,9	59,354	50,658	60,425
2014	52,504	50,635	52,839	52,811	49,283	55,119	45,502	59,539	51,139	60,674
2015	53,653	51,287	54,141	52,814	50,785	54,739	45,993	59,206	50,826	60,886
2016	55,515	51,98	54,596	54,264	52,606	54,249	46,328	59,416	50,551	61,067
2017	56,334	53,712	55,526	55,088	53,711	53,899	47,078	59,309	52,231	61,303
2018	57,729	54,978	56,887	55,898	54,417	54,105	47,371	59,55	52,676	61,835
2019	58,023	55,422	57,366	56,261	54,927	54,357	45,677	59,113	52,984	62,129
2020	57,007	54,056	56,675	55,073	54,3	49,6	42,837	58,162	52,29	62,052
2021	57,404	54,006	55,66	56,35	56,91	55,085	45,207	59,226	48,215	62,297

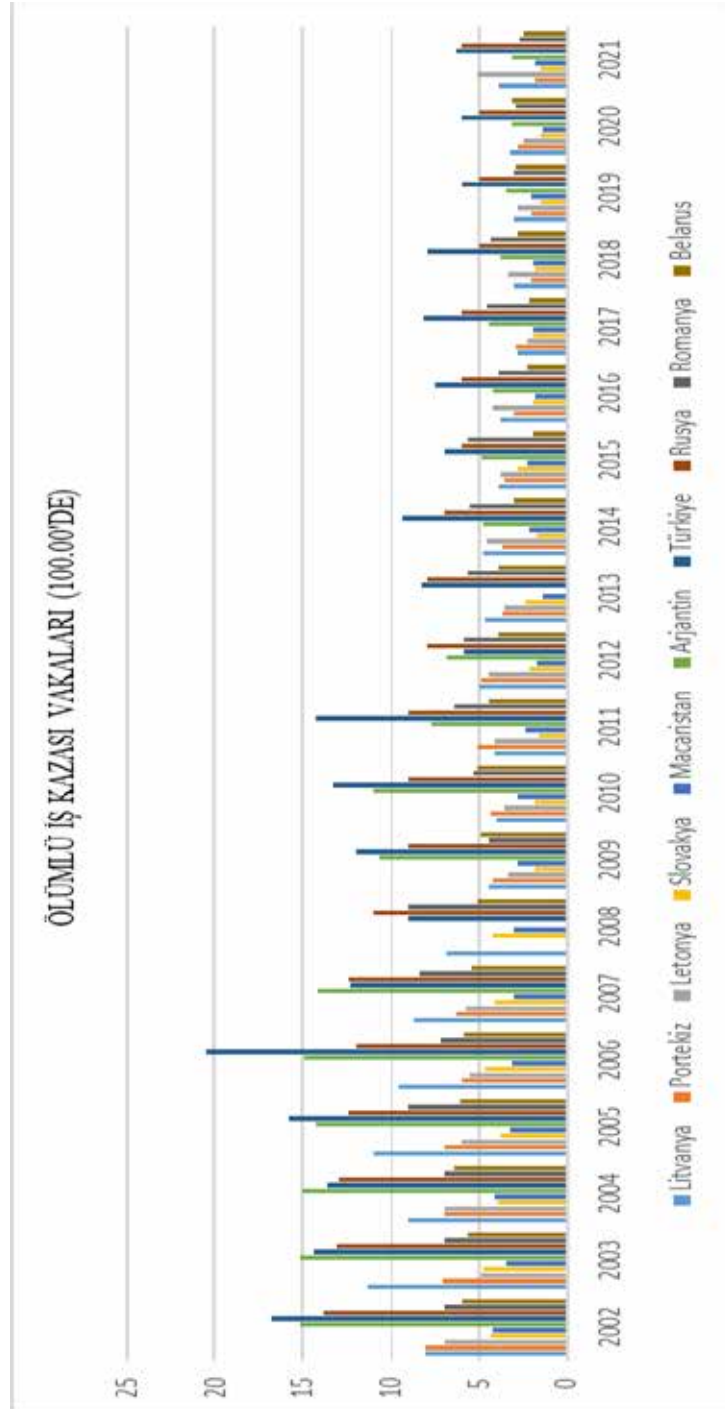
3.1.2. İş Kazası Oranlarına İlişkin Veriler

Çalışmanın temel çıkış noktalarından biri ‘iş kazası’ verileridir. Ana amacımız ise ülkelerin gelişmişlik düzeylerine etki eden istihdam oranı, kişi başına düşen GSYİH ve İnsani Gelişme İndeksi verilerinin söz konusu ülkelerde görülen iş kazası verileri üzerindeki etkisini ortaya koyabilmektir. Bu amaçla Türkiye ile benzer gelişmişlik düzeyine sahip 10 ülkenin iş kazası verileri 100.000’de görülen ölümlü/ölümlü olmayan iş kazası vakalarına ait veri seti 2002-2021 dönemi dikkate alınarak kullanılmıştır. Mevcut iş kazası verileri olarak, belirtilen dönem aralığı için ülkeler bazında sağlıklı karşılaştırma yapabilmek adına ILOSTAT verilerinin kullanılması tercih edilmiştir. İncelemeye alınan bu 10 ülkenin ölümlü olmayan iş kazalarına ait veriler için Grafik 7, ölümlü iş kazalarına ait veriler için ise Grafik 8 oluşturulmuştur. Ölümlü Olmayan iş kazaları bakımından araştırma dönemimiz içerisinde hemen hemen tüm yıllarda birinci sırayı Arjantin’in aldığı, ardından da Portekiz’in takip ettiği görülmektedir. Ölümlü iş kazaları bakımından ise belirlenen dönem aralığında Türkiye, Rusya ve Arjantin’in çeşitli zaman aralıklarında birinci sırada yer aldığı anlaşılmaktadır.

Grafik 7: Ülkelerin Ölümlü Olmayan İş Kazası Vakalarının (100.000’de) bir arada gösterildiği grafik

Grafik 8: Ülkelerin Ölümlü İş Kazası Vakalarının (100.000'de) bir arada gösterildiği grafik

3.2. Metodoloji

Bilimsel araştırmalarda verileri saptayıp elde etme, bunları belirli çerçevede düzenleme bu türdeki çalışmaların önemli bir basamağını oluşturmaktadır. Kullanılacak olan modelin elde edilip düzenlenen verilere uygun olması, araştırma sonucunda sağlıklı ve güvenilir sonuçlar elde edilmesine yol açacaktır. Araştırma kapsamında kullandığımız veri setlerinde bağımlı değişkenler olarak Ölümlü ve Ölümlü Olmayan İş Kazaları, bağımsız değişkenler olarak ise İnsani Gelişme İndeksi, Kişi Başı GSYH ve İstihdam Oranı belirlenmiş, zaman aralığı 2002-2021 dönemi dikkate alınmıştır. Analizimizde Litvanya, Slovakya, Macaristan, Türkiye, Rusya, Romanya, Belarus ülkelerine ait veriler kullanılmış olup, Portekiz Letonya ve Arjantin ülkelerinin hem ölümlü hem de ölümlü olmayan iş kazalarına ait 2008 ve 2013 yıllarının verilerine ulaşamaması nedeniyle analize dahil edilmemiştir.

Araştırmadaki veri setleri dikkate alındığında, zaman boyutunu içeren kesit verilerin bulunduğu görülmekte, bu bakımdan da Panel Veri Analizinin kullanılmasının daha doğru sonuçlar ortaya koyacağı anlaşılmaktadır. Çalışmada toplamda 7 ülke için 20 yıllık bir dönemi içeren yıllık bazda elde edilmiş veriler dikkate alınmıştır.

3.2.1. Panel Veri Analizi

Temelde analizlerde kullanılan üç çeşit veri seti bulunmakta olup, bunlar panel verileri, zaman serileri ve yatay kesit verileridir. Veri setinin türünü belirlemek araştırmalarda onlara daha uygun modelleri kullanabilmeyi mümkün kılmaktadır (Pazarlıoğlu ve Gürler 2007). Belirli isimler altında toplanmış birimlere ait yatay kesit gözlemlerinin, bir zaman aralığı içerisinde bir araya getirilmesi olarak adlandırılan Panel Veri, benzer yatay kesit biriminin saptanan zaman aralığı içerisindeki bir zamanda incelenbilmesini sağlamaktadır (Gujarati ve Porter, 2008). Bu durum veri setinin gözlem sayısını arttırarak bağımsız değişkenlerin doğrusal ilişkide olma olasılığını düşürür. Dolayısıyla serbestlik derecesinde bir artış gözlemlenir (Çalışkan, 2009). Zaman serisi verisi, tek birimin bir zaman aralığını kapsayan bilgisini dikkate alan veri türüdür. Yatay Kesit Verisi ise birden fazla birimin tek zamandaki bilgisini içermektedir. Eğer analizde birden çok birimin birden çok zamandaki bilgisi araştırılıyorsa bu durumda Panel Veri'nin kullanılması doğru olacaktır (Tatoğlu, 2016). Panel veriyi oluşturan iki unsur olan zaman ve yatay kesit gözlemlerinin sayısına göre panel veriye uzun panel veya kısa panel şeklinde isimlendirmeler

yapılabilmektedir. Eğer yatay kesit gözlem sayısı (N) zaman serisi sayısından (T) büyükse “Kısa Panel”, küçükse “Uzun Panel” olarak adlandırılırlar (Tarı, 2016). Analizimizdeki veri setinde toplamda 7 ülke için 2002-2021 dönemi içerisindeki yıllık periyottaki 20 yıl için panel veriyi kullandığımızda bu çalışmamızdaki panel verimizi “Uzun Panel” olarak adlandırmak yanlış olmayacaktır. Kullanılan panel verideki her kesit gözlemi için aynı uzunluktaki bir zaman serisini içermeyip farklı uzunluklardaki zaman serilerini içeriyorsa verimiz “Dengesiz (unbalanced) Panel Veri” olarak, her kesit gözlemi için aynı uzunluktaki zaman serisini içeriyorsa verimiz “Dengeli (balanced) Panel Veri” olarak kabul edilir (Atalay, 2007).

4. BULGULAR

4.1. Yatay Kesit Bağımlılığı Testleri

Panel Analizinde öncelikle kullanılacak olan panel veri grubu için yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı sorusuna cevap bulunmalıdır. Panel veri grubundaki üyelerin bağlantılı bir ilişki içerisinde olması durumunun irdelenmemesi analiz sonuçlarını olumsuz etkileyerek çalışmada yanlış bilgilere ulaşmamıza neden olacaktır (Breusch ve Pagan, 1980)

Yatay Kesit Bağımlılığını sınamaya yönelik olarak literatürde Breusch-Pagan (1980) Lagrange Multiplier (LM), Pesaran’ın CD Testi (2004) ve sapması düzeltilmiş LM testi (LM_{adj}) vb testler bulunmaktadır. Bunlardan Pesaran’ın CD Testi (2004) ile sapması düzeltilmiş LM Testi (LM_{adj}) zaman boyutunun (T) yatay kesit boyutundan (N) küçük veya büyük olmasına bakılmaksızın kullanılabilmektedir (Koçbulut, 2016).

Çalışmamızda panel veri olarak seçtiğimiz zaman boyutunun yatay kesit boyutundan büyük olduğu ($T > N$) anlaşılmış, bu durumda söz konusu olan serilerin Yatay Kesit Bağımlılığının olup olmadığı Pesaran’ın CD Testi (2004) ile irdelenmiş, test sonuçları Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo-4: Pesaran Yatay Kesit Bağımlılığı Testi (CD Test) Sonuçları

Variable	CD-Test İstatistiği (CD-test)	P Olasılık Değeri (P-Value)	Ortalama Korelasyon Katsayısı (Corr)	Ortalama Mutlak Korelasyon Katsayısı (Abs (corr))
Std_acc	16.49	0.0000	0.804	0.804
Std_hdi	19.70	0.0000	0.961	0.961
Std_lgdp	19.93	0.0000	0.972	0.972
Std_emp	9.88	0.0000	0.482	0.515

H_0 : Yatay Kesit Bağımlılığı Yoktur.

H_1 : Yatay Kesit Bağımlılığı Vardır.

Tablo 5’de yer alan CD test sonuçlarına göre; özellikle P olasılık değeri (P-Value) dikkate alındığında incelenen panel veri setindeki tüm değişkenler için H_0 hipotezinin reddedildiği, yani değişkenler için yatay kesit bağımlılığının bulunduğu sonucuna varılmıştır. Bu test ile panel veri analizi süreci içerisinde yatay kesit bağımlılığının bulunduğu saptamasını dikkate alan tahmincilerin seçilmesi gerektiği anlaşılmıştır. Yatay kesit bağımlılığının olmadığı sonucuna ulaşılması durumunda birinci nesil, bağımlılığın olduğu sonucuna ulaşılması durumunda ise ikinci nesil tahmincilerin kullanılması öngörülmektedir (Erden, 2019).

Analize dahil edilen panel verideki zaman boyutunun (T) yatay kesit boyutundan (N) daha büyük olduğu durumlar için ($T > N$) aynı zamanda Breusch-Pagan Testi (LM Testi) de kullanılabilmektedir. Breusch-Pagan Yatay Kesit Bağımlılığı Testi (LM Testi), bazı koşullar altında sapmalı sonuçlar verdiği bir gerçektir. Bu nedenle Pesaran vd. (2008) bu eksikliği test istatistiğine varyans ile ortalamayı ekleyerek gidermiş, “sapması düzeltilmiş LM testi” (LM_{adj}) adıyla da ifade edilmiştir. (Breusch ve Pagan, 1980) Modelin genelinde yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı Breusch-Pagan Testi (LM Testi) ile irdelenmiş, elde edilen sonuçlar aşağıdaki Tablo 5’de açıklanmıştır.

Tablo 5: Breusch-Pagan Yatay Kesit Bağımlılığı Testi (LM Testi) Sonuçları.

Test	İstatistik (Statistic)	P Olasılık Değeri (P-Value)
LM	41.82	0.0044
LM _{adj} *	5.724	0.0000
LM _{CD} *	2.987	0.0028
*two - sided test		

H_0 : Yatay Kesit Bağımlılığı Yoktur.

H_1 : Yatay Kesit Bağımlılığı Vardır.

Breusch-Pagan Yatay Kesit Bağımlılığı Testi (*LM Testi*) sonuçlarına göre; sapmanın düzeltildiği LM test sonuçlarına ait P-Value değerinin 0.0000 çıkması, H_0 hipotezinin reddedilmesi gerektiğini ifade eder. Bu durum çalışmamızdaki modelin genelinde bir yatay bağımlılığının bulunduğunu göstermektedir. Hem Breusch-Pagan Yatay Kesit Bağımlılığı Testi (*LM Testi*) hem de Pesaran Yatay Kesit Bağımlılığı Testi (*CD Test*) sonuçları bize panel veri analizinde ikinci nesil tahmincilerin kullanılması gerektiği, böylelikle analizle ilgili daha etkili ve güçlü sonuçlara ulaşılabileceğini ifade etmektedir.

4.2. Homojenlik Testleri

Panel veri analizinde Yatay Kesit Bağımlılığından sonra araştırılması gereken bir diğer husus, analizde kullanılacak yatay kesitlerin eğim katsayısının homojen olup olmadığıdır. Burada yapılan test sonucunda homojenlik olgusunun açığa çıkması, tüm yatay kesitlerdeki eğim katsayısı tek bir eğim katsayısına eşit olduğunu ifade eder. Aynı şekilde homojenliği ifade eden H_0 hipotezinin reddedilmesi, yatay kesitlerin eğim katsayısının heterojen olduğunu anlatmaktadır. Yani her yatay kesitteki eğim katsayısının değiştiğini ifade eder. Pesaran ve Yamagata (2008) Homojenlik testini büyük ve küçük örneklem için iki ayrı test istatistiği ile gerçekleştirmektedir. Bunlardan büyük örneklem için kullanılan " $\tilde{\Delta}$ " ile ifade edilirken, küçük örneklem için " Δ_{adj} " ile anlatılmaktadır (Yıldırım ve Şahin, 2018). Çalışmamızda kullandığımız yatay kesitlere Homojenlik Testi uygulanmış, çıkan sonuç Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6: Homojenlik Testi Sonuçları

Pesaran&Yamagata (2008)	Test İstatistiği (Statistic)	P-Olasılık Değeri (P-Value)
$\tilde{\Delta}$	1.951	0.051
Δ_{adj}	2.253	0.024

H_0 : Eğim katsayıları homojendir

H_1 : Eğim katsayıları homojen değildir.

Yapılan Pesaran ve Yamagata (2008) Homojenlik Test sonuçlarına göre analizde kullanılacak yatay kesitlerin eğim katsayısının homojen olduğuna ilişkin kurulan H_0 hipotezi %10 anlamlılık düzeyinde reddedilecektir. Bu da bize panel veri setindeki eğim katsayılarının heterojen yapıda olduğunu göstermektedir.

4.3. Uzun Dönem Panel Analiz Tahmincisi

Panel veri analizinde Yatay Kesit Bağımlılığına ve Homojenliğe ilişkin testlerle elde edilen bilgiler, panel analizinde kullanılacak olan tahminciyi belirlemede oldukça önemlidir. Yapılan Yatay Kesit Bağımlılığı testlerinde panel verideki hata terimlerinin birbiri içerisinde bağımlı olduğu sonucuna varılmıştır. Bunu takiben yapılan Homojenlik Testi'nde ise yatay kesitteki eğim katsayılarının heterojen olduğu yani her katsayının birbirinden farklı olduğu anlaşılmıştır. Analizde hem Yatay Kesit Bağımlılığının hem de Heterojenliğin bulunması "ikinci nesil" tahmincilerin kullanılması gerektiğini göstermektedir.

Pesaran ve Smith (1995) tarafından geliştirilen Ortalama Grup (*Mean Group:MG*) tahmincisinde, panel veri analizindeki her birim (N) (ülke) ve katsayılar için ayrı regresyonların uygulanabilmesi mümkündür. (Pesaran vd., 1999;). Özellikle zaman aralığının geniş tutulduğu panel analizlerinde kullanılan bu tahminci, heterojenliğe izin verilerek analize konu olan değişkenler arasındaki dinamik ilişki de ortaya konulmaktadır. (Büberkökü, 2016; Sf.284). Bu bakımdan çalışmamızda Ortalama Grup (*Mean Group:MG*) tahmincisi kullanılarak elde edilen sonuçlar Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 8: Mean Group (MG) Sonuçları.

Pesaran & Smith (1995) Mean Group estimator						
std_acc	Coef.	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
std_hdi	-.4568937	.1806478	-2.53	0.011	-.8109568	-.1028306
std_lgdp	.3705982	.187178	1.98	0.048	.003736	.7374604
std_emp	.187171	.1130529	1.66	0.098	-.0344086	.4087506
_000007_t	-.1095226	.0227178	-4.82	0.000	-.1540486	-.0649966
_cons	.9636661	.4199746	2.29	0.022	.140531	1.786801

(Model; $std_acc_{it} = \alpha_i + \beta_1 i - std_hdi_{it} + \beta_2 i - std_lgdp_{it} + \beta_3 i - std_emp_{it} + \beta_4 i - trend_{it} + \epsilon_{it}$)

Modelin geneline ilişkin olarak Pesaran&Smith (1995) Mean Group (MG) ile tahmin edilen sonuçlar dikkate alındığında; modeldeki tüm değişkenlerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Yine zaman trendine (t) ait değerlere bakıldığında, analizin oldukça güçlü bir şekilde anlamlı olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle katsayıyı dikkate aldığımızda zaman trendindeki 1 yıllık ilerlemenin ülkelerde ölümlü iş kazası vakalarının görülme durumunu 0,10 birim azaltacağı görülmektedir. Kısaca analizde yer alan zaman trendine ait sonuçlar bağımlı değişkenin (std_acc) zaman içerisinde azalma eğilimde olduğunu belirtir.

Analize bağımlı değişken olarak dahil edilen İnsani Gelişme İndeksi, Kişi Başına Düşen GSYH ve İstihdam Oranları modelde tahminlenirken standardize değerlerinin kullanımı tercih edilmiştir. Böylelikle panel veri setindeki oluşabilecek düzey farklılığının önüne geçilmiştir.

İnsani Gelişme İndeksi bağımlı değişkenin modelde tahminlenmesi sonucunda, analizin istatistiki olarak %5 düzeyinde anlamlı olduğu görülmüştür. Elde edilen katsayı dikkate alındığında ise ülkelerin İnsani Gelişme

İndeksi'ndeki 1 birimlik artışın ölümlü iş kazaları vakalarının görülmesini 0,45 birim azaltacağı anlaşılmaktadır. İnsani Gelişme İndeksi yüksek olan ülkelerde, insan hayatına verilen önemin yüksek olacağı, dolayısıyla da analizde bu durumun beklenen bir sonuç olarak öngörülmesine neden olacağı düşüncesi yanlış olmayacaktır.

Modelde tahminlenen bağımlı değişkenlerden biri olan ülkelerin kişi başına düşen GSYH rakamları, diğer bağımlı değişkenlerden farklı olarak oransal değerden ziyade rakamsal tutarlar olarak ifade edilmiştir. GSYH değerleri analize dahil edilirken logaritmasının alınarak kullanılmasına dikkat edilmiş, böylelikle analiz içerisindeki kesitler arasındaki aykırılığı yumuşatmak hedeflenmiştir. Yapılan analiz sonucuna göre; ülkelerdeki kişi başına düşen GSYH rakamlarındaki 1 birimlik artışın ölümlü iş kazası vakalarının yaşanmasını 0,37 birim arttıracığı, bu analizin %5 düzeyinde istatistiki olarak anlamlı olduğu anlaşılmaktadır. Burada analize dahil edilen GSYH değeri tamamen üretim sonucunda elde edilen kazançlar olarak dikkate alınması gerekmektedir. Ülkelerin üretim hızındaki artışın iş sağlığı ve güvenliği kurallarının daha fazla göz ardı edilmesi durumunu da beraberinde getirebileceği, sonuç olarak ise GSYH değerindeki artışın ölümlü kaza vakalarında artışa yol açabileceği öngörülebilmektedir.

Analize bağımlı değişken olarak en son eklenen istihdam oranlarının modelde tahminlenmesi ile elde edilen sonuçlara göre; analizin istatistiki olarak %10 düzeyinde anlamlı olduğu görülmüştür. Mevcut değişkene ait katsayı dikkate alındığında, ülkelerin istihdam oranlarındaki 1 birimlik artışın, ölümlü iş kazası vakalarının yaşanmasını 0,18 birim arttırdığı anlaşılmaktadır.

5. SONUÇ

Çalışma benzer gelişmişlik seviyesine sahip ülkelerin iş kazaları incelenmiştir. Bu maksatla, İnsani Gelişme İndeksi, GSYH ve istihdam oranları analiz edilmiştir. İnsani Gelişme İndeksindeki artışın ülkelerde görülen ölümlü iş kazası vakalarını azalttığı, kişi başına düşen GSYH ve istihdam oranındaki artışın ölümlü iş kazası vakalarını arttırdığı tespit edilmiştir. Başka bir ifade ile ölümlü iş kazası vakaları ile İnsani Gelişme İndeksi arasında negatif, kişi başına düşen GSYH ve istihdam oranını arasında pozitif ilişkili olduğunu belirlenmiştir.

Türkiye açısından değerlendirildiğinde ise, ölümlü iş kazaları ve ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu (Bozkurt vd., 2016), yine kişi başına

düşen GSYH'nın ölümlü iş kazaları üzerinde kısa vadede pozitif ilişkili olduğunu (Yıldız ve Özdemir, 2021), iş kazaları ile kadın istihdam oranları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişkinin bulunduğunu (Topalhan ve Yeşilkaya, 2020) gösteren araştırmalarla tutarlı bir sonuç elde edilmiştir.

Her ne kadar “iş kazası” olarak nitelendirilse de gerçekte iş kazalarının hemen tamamı alınmayan tedbirlerin ve uygun olmayan çalışma ortamının bir sonucudur. Kaza olarak tanımlamak, bir anlamda sorumluktan kaçmanın bir ifadesi olarak değerlendirilebilir. Gerçekte bütün iş kazalarının altında, işveren, çalışan veya yasal mevzuattan kaynaklanan eksiklikler yatmaktadır. Başka bir deyişle sorumluların, sorumluluklarını yerine getirmemelerinin bir sonucudur. Özellikle Türkiye’de iş kazaları sonucunda sorumluların karşı karşıya kaldığı yaptırımlar, iş kazalarını önlemeye yönelik tedbirleri almak isteme konusunda işverenleri yeterince teşvik etmemektedir. Çalışanlar ise eğitim yetersizliği ve ekonomik kaygılar gibi nedenlerle iş güvenliği tedbirlerini almakta isteksiz davranmaktadır. Bu nedenle kamusal denetimin artırılması, iş kazaları sonucunda iş verenlere yüklenen maddi ve manevi yaptırımların, iş sağlığı ve güvenliği tedbirlerini almaya zorlayıcı boyutta olması, çalışanların bilgi, algı ve tutum seviyelerinin yükseltilmesi önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Anyfantis, I., Karageorgiou, A. ve Boustras, G. (2016). Maintaining occupational safety and health levels during the financial crisis: A conceptual model. *Safety Science*, 3(2), 18–24.
- Atalay, S. S. (2007). *Yeni Avrupa Birliği ülkelerinde ve Türkiye’de reel yakınsama* (Uzmanlık tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası). Ankara, Türkiye.
- Benjamin, Ö. A. (2008). *Fundamental principles of occupational health and safety*. International Labour Organization.
- Bozkurt, E., Sevinç, H., ve Eroğlu Sevinç, D. (2016). Ekonomik gelişmişlik göstergesi olarak iş sağlığı ve güvenliği üzerine bir araştırma. *Social Sciences Research Journal*, 1(11), 1–11.
- Breusch, T. S. ve Pagan, A. R. (1980). The Lagrange multiplier test and its applications to model specification tests in econometrics. *Review of Economic Studies*, 47, 239–253.
- Çalış, S. (2022). Covid-19 pandemisinin Türkiye 2020 yılı iş kazası istatistiklerine

yansımalarının değerlendirilmesi. *OHS ACADEMY*, 5 (1), 23–32. DOI: 10.38213/ohsacademy.1093781

- Çalış, S. ve Büyükkıncı, B. Y. (2021). Türkiye’nin iş kazaları açısından durumu: ILOSTAT ve SGK verileri karşılaştırması. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 23 Sayı: 2, 577–578.
- Çalışkan, Z. (2009). OECD ülkelerinde sağlık harcamaları: Panel veri analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 34, 117–137.
- Ceylan, H. (2011). Türkiye’deki iş kazalarının genel görünümü ve gelişmiş ülkelerle kıyaslanması. *International Journal of Engineering Research and Development*, 3(2), 18–24.
- Ceylan, H. (2016). 2014 yılında Türkiye’de meydana gelen ölümlü iş kazalarının analizi. *Uluslararası Mühendislik Araştırma ve Geliştirme Dergisi*. (8)1.
- Erden, D. (2019). Sanayileşme ve kentleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: BRIC-T ülkeleri için panel veri analizi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Gümüş, R. ve Gülsün, Z. (2020). Occupational health and safety indicators of Turkey and their relationships with social and economic development factors between 1998 and 2014. *International Journal of Healthcare Management*, 13(2), 99–107. <https://doi.org/10.1080/20479700.2019.1594762>
- Gujarati, D. N. ve Porter, D. C. (2008). *Basic econometrics* (5th ed.). McGraw-Hill Irwin.
- Hughes, P. Ve Ferrett, E. (2003). *Introduction to health and safety at work*. Elsevier.
- International Labour Organization. *ILOSTAT Data Explorer*. <https://ilostat.ilo.org/topics/safety-and-health-at-work/> (Erişim Tarihi: 12. 02. 2025).
- Kahraman, E., Akay, A. ve Kılıç, R. (2019). Investigation into the relationship between fatal work accidents, national income, and employment rate in developed and developing countries. *Journal of Occupational Health*, 61(3), 213–218.
- Koçali, K. (2021). Sosyal Güvenlik Kurumu’nun 2012–2020 yılları arası iş kazaları göstergelerinin standardizasyonu. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*. (12)2, 302–327.
- Koçbulut Özgür, H. A. (2016). İkiz açıklar ve Feldstein-Horioka hipotezi: OECD ülkeleri üzerine yatay kesit bağımlılığı altında yapısal kırılmalı panel eşbütünlüşme analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 48, 145–174.
- Pazarlıoğlu, M. V. ve Gürler, Ö. K. (2007). Telekomünikasyon yatırımları ve ekonomik büyüme: Panel veri yaklaşımı. *Finans, Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 44(508), 38–47.

- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *IZA Discussion Paper*, No. 1240, 1–42.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. R. ve Smith, R. P. (1999). Pooled mean group estimation of dynamic heterogeneous panels. *Journal of the American Statistical Association*, 94(446), 621–634.
- Pesaran, M. H. ve Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50–63.
- Pesaran, M. H., Ullah, A. ve Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross section independence. *The Econometrics Journal*, 11(1), 105–127.
- Sarı, Y. D., Yenisey, K. B., Alpagut, G. ve Uşan, M. F. (2019). *İş sağlığı ve güvenliği mevzuatı* (No. 3957). Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu. (2006, 16 Haziran). *Resmî Gazete* (Sayı: 26200). <https://resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/06/20060616-1.htm> (Erişim Tarihi: 23. 03. 2025).
- Sosyal Sigorta İşlemleri Yönetmeliği. (2010, 12 Mayıs). *Resmî Gazete* (Sayı: 27579). <https://resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/05/20100512-3.htm> (Erişim Tarihi: 23. 03. 2025).
- SGK. (Tarihsiz). *SGK İstatistik Yılları*. <https://sgk.gov.tr/Istatistik/Yillik/fcd5e59b-6af9-4d90-a451-ee7500eb1cb4/> (Erişim Tarihi: 21. 03. 2025).
- Tarı, R. (2016). *Ekonometri* (12. baskı). Kocaeli: Küv Yayınları.
- Tatoğlu, F. Y. (2016). *Panel veri ekonometrisi*. Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş.
- Topalhan, T. ve Yeşilkaya, F. (2020). Kadın istihdamı ve iş kazası ilişkisi üzerine bir panel veri analizi. *3 Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 2143–2156.
- Türkiye Makine Mühendisleri Odası. (2020, Ağustos). *İşçi sağlığı ve iş güvenliği raporu* (Yayın No: MMO/718), 90–111.
- Ünal, İ. S. (2019). Türkiye'deki iş kazalarının analizi ve Avrupa'daki durum ile karşılaştırılması. *Tarsus Üniversitesi*.
- World Health Organization. (n.d.). *Occupational health*. <https://www.who.int/health-topics/occupational-health>
- Yıldız, S. ve Özdemir, U. (2021). Türkiye'de gelişmişlik seviyesi iş kazası ilişkisinin analizi ve benzer gelişmişlik seviyesindeki ülkelerle karşılaştırılması. *İş Sağlığı ve Güvenliği Akademi Dergisi*, (4)1, 44-54.
- Yıldırım, B. I. ve Şahin, D. (2018). Akdeniz ülkelerinde turizm gelirleri ve ekonomik büyüme ilişkisi: Bootstrap panel nedensellik testi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 77–78.

2. BÖLÜM

ERKEK HÜKÜMLÜLERİN CEZA İNFAZ KURUMU SÜREÇLERİNİN AİLE AİDİYETİ VE UMUTSUZLUK DÜZEYLERİNE ETKİSİNİN İNCELENMESİ*

Ceyda BAYRAK CELEP

*Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Aile Danışmanlığı ve Eğitimi Yüksek Lisans Öğrencisi
cydbyrk@gmail.com*

<https://orcid.org/0009-0000-3565-1936>

Doç. Dr. Rumeysa AKGÜN

*Kırıkkale Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi
Sosyal Hizmet Bölümü Öğretim Üyesi
rumeysaakgun@gmail.com*

<https://orcid.org/0000-0003-4226-2191>

1. GİRİŞ

Birey dünyaya ilk geldiği andan itibaren fiziksel olduğu kadar duygusal ve ruhsal ihtiyaçları olan bir varlıktır. Doğduğu aile içerisinde bu ihtiyaçların karşılanması beklenir. Bu ihtiyaçların karşılanmaması durumunda bireyde bazı eksikliklerin oluşması gözlemlenebilir. Birey ait olma ihtiyacı içerisinde doğar. Aidiyet duygusunun tatmin olduğu bireylerde sağlıklı kişilik oluşumları görülürken aidiyet duygusunun eksik kaldığı durumlarda bireylerde farklı bir şeye ait olma ihtiyacı doğacak ve bu durum çeşitli psikososyal işlev bozukluğuna sebep olabilirken bundan kaynaklı davranışsal bozuklukları da beraberinde getirecektir. Bu yüzden bireyin aidiyet duygusunun tatmin olduğu bir aileye sahip olması onu birçok olumsuz durumdan da koruyucu bir etken olacaktır. Kişinin olumsuz bir düşünce stilini ve bakış açısını benimsememesi aynı zamanda ki-

şilerin umut duygusuna bağlı olarak da gelişmektedir. Umutsuzluğa kapılan bireylerin geleceğe dair plan hevesli olamama, plan yapamama ve bu kötü şansın bundan sonra hep devam edeceğine dair inançları bulunmaktadır. Umutsuzluk duygusu nedeniyle bozulan düşüncelerin ise bireyleri çeşitli psikopatolojik bozukluklara götürdüğü bilinmektedir.

Ceza infaz kurumlarında ailelerinden uzak kalmalarından dolayı aidiyet duygusu ihtiyacını daha fazla hisseden hükümlülerin aile aidiyet duygusu düzeyleri önemli bir kavramken aynı zamanda yaşadığı süreç içerisinde geleceğe dair plan yapıp, olumlu bakış açısına sahip olabilmeleri için de umutsuzluk düzeyleri önemli olmaktadır. Hükümlülerin aile aidiyeti ve umutsuzluk düzeylerinin aynı zamanda kurum içerisinde bulunduğu süreçlerden ve kişinin sahip olduğu özellikler bağlı olacağı da düşünülerek araştırmanın problemi ve konusu belirlenmiştir. Yapılan incelemelerde alan yazında ceza infaz kurumu süreçlerinin, hükümlülerin psikolojik ve sosyal durumları üzerindeki etkileri geniş çapta incelenmiş olmasına rağmen, aile aidiyeti duygusu ve umut/umutsuzluk duyguları üzerindeki spesifik etkileri hakkında alan yazında sınırlı sayıda bilgi bulunmaktadır. Bu bağlamda, ceza infaz kurumu süreçlerinin hükümlülerin aile ilişkileri üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerini belirlemek, bu etkilerin hükümlülerin aile içindeki rollerine nasıl yansıdığını incelemek, hükümlülerin aile işlevselliğine etkisini belirlemek ve umutsuzluk düzeylerinin hükümlülerin ceza infaz kurumuna alışma sürecini hangi yönde etkilediğini ortaya çıkarmak, bu süreç içerisinde etkisinin kişilerin salıverilme sonrası hayatlarına dair motivasyonları üzerindeki etkilerinin neler olacağına dair sonuçları belirlemek temel amaç olarak edinilmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgular neticesinde sunulan öneriler ile alana katkı sağlanması hedeflenmektedir.

1.1. Ceza İnfaz Kurumu Süreçlerinde Aile Aidiyeti ve Umutsuzluğun Belirlenmesinin Önemi

Literatürde ceza infaz kurumu süreçlerine dair yapılan araştırmaların sayıca az olduğu tespit edilmiştir. Acar ve arkadaşlarının (2022) yaptığı bir araştırmada yaşlı hükümlülerin ceza infaz kurumu deneyimleri araştırılmış, elde edilen veriler değerlendirilirken ceza infaz kurumu süreçlerine dair; hükümlü ailelerinin ceza infaz kurumu kararını duydukları andaki ilk tepkileri, hükümlülerin aile ve sosyal çevre ilişkilerinde birbiriyle örtüşen ilişki örüntüleri olduğu, ceza infaz kurumu içerisinde diğer hükümlülerle benzer ilişki kurdukları ve kullandıkları ortak alanlarda zorluklar yaşadıkları anlaşılmış ve araştırma ceza infaz

kurumu süreçlerin dört gruba ayrılması şeklinde ele alınarak sürdürülmüştür.

Bireyin hüküm giymesıyla birlikte ailenin ilk tepkileri inkar ve şok tepkisi olmuş, bazı aileler ise bu karar karşısında hükümlü kişiyi reddetmiştir. Aile ilişkileri ve sosyal çevre anlamında bazı aileler destekleyici olurken bazıları kopuk ilişki davranışı sergilemişlerdir. Ceza infaz kurumu deneyimleri ise kişinin alışma veya yabancılaşma süreci, yaşlılara saygı duyulması, ceza infaz kurumu yaşamı motivasyonu ve ceza infaz kurumunda yaşanan sorunlar olarak ele alınmış, ceza infaz kurumunda yaşanan sorunlar kendi içerisinde sağlık sorunları, fiziksel zorluklar ve yalnızlık olarak gruplandırılarak değerlendirilmiştir. Araştırmanın amacı ileri yaş hükümlülerin ceza infaz kurumu süreci ve tahliye sonrası deneyimlerini açıklamaktır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre ceza infaz kurumu sürecinde iken bazı ailelerin hüküm alma sürecinden olumsuz etkilenirken bazı ailelerin ise hükümlünün yanında olduğu, ziyaretine geldikleri gözlemlenmiştir. Diğer taraftan evli olan hükümlülerin evliliklerinin sürmesi hükümlülerin tahliye sonrasına ve geleceğe dair umutla dolmasına ve olumlu duygularının oluşmasına neden olmuştur. Araştırmaya katılan bazı katılımcılar ceza infaz kurumuna girdikten sonra aile ilişkilerinin daha da düzene oturduğunu, kendisinin suçtan uzak kalmasının aile ilişkilerine olumlu yansıdığını belirtirken kimi katılımcılar ailelerinin onları ziyarete gelmediklerini ve görüşmediklerini belirtmişlerdir. Hükümlülerin ceza infaz kurumu süreci içerisinde bulundukları ortama uyum sağlamaları oradaki rutinleri ile kolaylaşmakta ve hükümlülerin diğer diğer hükümlülere alışması ile birlikte hükümlülerin hayatlarını bu şekilde daha anlamlı hale getirdikleri ve problem çözmek ile yaşam doyumu yaşamak konusunda başarılı oldukları sonucuna ulaşılmıştır. (Acar ve ark., 2022).

Yukarıda verilen bilgiler neticesine erkek hükümlülerin yaşadığı ceza infaz kurumu süreçlerinin geleceğe yönelik fikirlerini belirlemede ve sağlıklı bir infaz süreci geçirmesinde etkili olacağı görülmektedir. Hükümlülerin tahliye sonrası hayata uyum sağlayabilmeleri konusunda kurum içi geçirdiği süreçler, infaz süresi içerisinde ailesi ve yakın çevresi ile olan ilişkilerinin incelenmesinin ve geleceğe yönelik motivasyonunun anlaşılabilmesi gereklidir. Hükümlüler açısından ceza infaz kurumu süreci içerisinde aile aidiyet duygusu ve umutsuzluk düzeylerinin kişilere; yaşadıkları süreç içerisinde ve sonrasında etki etmekte önemli bir yeri olduğu açıktır.

Hükümlülerin ceza infaz kurumunda iken ve tahliye sonrasında yaşadıkları süreçlerden etkilenme düzeyleri kişilerin bireysel farklılıklarına göre değişebilmektedir. Hükümlülerin psikolojik sağlamlık düzeyleri, içerisinde buluna-acağı şartlar dahilinde kendi ruhsal sağlıklarını koruyabilmeleri kabiliyetlerini

de içermektedir. Bu anlamda hükümlülerin içerisinde bulundukları şartlardan ruhsal olarak etkilenme düzeylerini belirleme de aile aidiyeti ve umutsuzluk düzeylerinin de etkili olacağı düşünülmektedir.

Dünya genelinde tutuklu ve hükümlü sayısındaki artışın yanı sıra bu kişilerin ceza sürelerinin artışı da dikkat çekmektedir. Ceza infaz kurumu popülasyonunda bu yönde gerçekleşen artış hükümlülerin psikopatolojik ve psikososyal özelliklerine göre değerlendirilmelerine yönelik ilgiyi arttırmıştır. Fazel ve arkadaşlarının (2016) elde ettiği verilere göre majör depresif bozukluk, madde kullanım bozuklukları, psikotik bozukluklar ve intihar girişimlerinin ceza infaz kurumlarında görülme sıklığının genel hayatta görülme sıklığından daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu durum ceza infaz kurumlarında psikososyal çalışmaların arttırılmasının gerekliliğini aksi takdirde ruhsal açıdan sağlıklı olan bireylerin de ruhsal sağlıklarının tehlikede olduğunu göstermektedir (Amil ve ark., 2021).

Bazı araştırmalar ise hükümlülerin ceza infaz kurumuna giriş sayılarının arttıkça psikiyatrik bozukluklarının da arttığını ileri sürmüştür. Bu durumla bağlantılı psikolojik rahatsızlıklar arasında antisosyal kişilik bozukluğu ve madde kullanımı ile ilgili bozukluklar yer almaktadır. Ögel (2002)'in yaptığı bir çalışmada ülkemizde madde kullanım öncesi kişilerin yasalara uymama oranı %25 iken madde kullanımı sonrası bu oran %65 olarak tespit edilmiştir. Rasmussen ve arkadaşları (1999) tarafından psikiyatrik bozukluğu olan hükümlülerin olmayan hükümlülere göre suç işleme davranışının daha yüksek olduğu ileri sürülmüştür (Kaya, 2004).

Bu bilgilerden hareketle ceza infaz kurumu popülasyonlarında psikolojik sağlığın korunması ve tedavi edilmesi için çeşitli yöntemler ve tekniklerin uygulanmaya devam etmesi, alanda uzman sayısının arttırılarak psikolojik tedavilerin sağlanması ve böylelikle yineleyici suç davranışının önüne geçilmesi amaçlanmaktadır. Bu noktada ceza infaz kurumu ortamında sağlanan olanaklara ilaveten aileden gelen desteğin ya da arkadaş çevresinden gelen sosyal desteğin de ruhsal sağlığı korumak açısından önemli olduğu söylenebilir.

Thoits (2011) bireylerin hayatında olumlu değişikliklere sebebiyet veren, hissedebileceği veya kabul edebileceği yardım ve bakımları sosyal destek olarak tanımlamıştır. Thoits (1995) algılanan sosyal destekten ise bireyin gerçekten başkalarından aldığına inandığı destek olarak bahsetmiştir. Madde kullanımı üzerine çalışan Saleem ve arkadaşları (2013) yalnızlık, depresyon gibi duyguların üstesinden gelemeyen kişilerin aile, arkadaş ya da özel bir insandan destek almadığı durumlarda madde kullanımına başvurabileceğini göstermiş ve

yaptıkları araştırma sonucunda madde kullanımı olan ve bağımlılık davranışı gösteren bireylerin sosyal desteğinin artması sonucu bağımlılık davranışlarında azalma olduğunu tespit etmişlerdir. Algılanan sosyal desteklerden özellikle aile desteğinin yaşlı nesilde bağımlılık davranışı üzerinde genç nesile oranla daha fazla etki ettiği de yapılan araştırmalar sonucu elde edilen bulgular arasındadır (Meichenbaum, 2007). Hükümlüler üzerinde düşünüldüğünde aile desteğinin ceza infaz kurumu süreçleri üzerinde olumlu ruhsal etkiler barındırdığını ve iyileşmede etkili bir unsur olduğu söylenilebilir. Wallece ve arkadaşları (2016) hükümlülerin ceza infaz kurumunda iken hissettikleri aile desteğinin hükümlülerin ruh sağlığını etkilemediğini ancak tahliye sonrası aile desteği gören bireylerin ruhsal olarak iyileşme gösterdiğini hatta zihinsel olarak dahil iyileşme gösterdiklerini tespit etmişlerdir. Kaplan (2010) bu iyileşmenin nedenini sosyal destek algılayan kişilerin aidiyet duygusu kazanmalarına dayandırarak açıklamıştır (Aslan, 2019).

Elde edilen literatür verileri neticesinde aile aidiyeti ve umutsuzluk düzeylerinin, hükümlülerin geçirdikleri ceza infaz kurumu süreci içerisinde belirleyici ve önemli etmenler olduğu bilgisine ulaşılmış ve mevcut çalışmada erkek hükümlülerin yaşadıkları ceza infaz kurumu süreçlerinin aile aidiyeti duygusu ve umutsuzluk düzeyleri üzerine etkileri araştırılmıştır. Alanda aile aidiyeti duygusu ve umutsuzluk düzeyi kavramlarının birlikte kullanılarak hükümlüler ile çalışılmış olmadığı tespit edilmiş, alana katkıda bulunmak adına aile aidiyeti ve umutsuzluk düzeyi kavramları hükümlüler ile birlikte çalışılmak üzere konu olarak seçilmiştir. Hükümlülerin infaz sürecindeki deneyimleri ile aile aidiyet duyguları ve umutsuzluk düzeyleri ölçülerek ceza infaz kurumu deneyimleri ile ilişki kurulacaktır.

2. AMAÇ VE YÖNTEM

Bu çalışmanın temel amacı, erkek hükümlülerin ceza infaz kurumu süreçlerinin aile aidiyeti ve umutsuzluk düzeyleri üzerindeki etkisinin incelenmesidir. Bu bağlamda, ceza infaz kurumu süreçlerinin hükümlülerin aile ilişkileri üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerini belirlemek, bu etkilerin hükümlülerin aile içindeki rollerine nasıl yansıdığını incelemek, hükümlülerin aile işlevselliğine etkisini belirlemek ve umutsuzluk düzeylerinin hükümlülerin ceza infaz kurumuna alışma sürecini hangi yönde etkilediğini ortaya çıkarmak, bu süreç içerisinde etkisinin kişilerin salıverilme sonrası hayatlarına dair motivasyonları üzerindeki etkilerinin neler olacağına dair sonuçları belirlemek temel amaç

olarak edinilmiştir. Araştırmadan elde edilen bulguların ilgili literatürde yer alan bulgular ile karşılaştırılması ve bu karşılaştırma sonrası sunulan öneriler ile alana katkı sağlanması hedeflenmektedir. Bu araştırma nicel korelatif bir çalışma olarak tamamlanmıştır.

Araştırmanın evreni, Yozgat 1 Nolu T Tipi Kapalı Ceza İnfaz Kurumunda bulunan 18-65 yaş arasındaki yetişkin bireylerden oluşmaktadır. Formlar uygulanırken 200 kişi ile ilgili veriler toplanmak amaçlanmış, sağlıklı veriler toplanması için 400 kişi ile görüşme yapılmıştır. Katılımcılar seçkisiz şekilde ceza infaz kurumun belirlediği kurallar dahilinde 10-15'er kişilik gruplar halinde form doldurmak amacıyla toplanmıştır. Katılımcılara formlar dağıtılmadan önce katılımcılar; araştırmanın gizlilik ve gönüllülük esası hakkında bilgilendirilmiştir. Araştırmada veri toplama araçları 3 kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda katılımcılara Sosyo-demografik Bilgi Formu, ikinci kısımda 'Aile Aidiyeti Ölçeği' ve son kısımda ise 'Beck Umutsuzluk Ölçeği' uygulanmıştır

3. BULGULAR ve YORUM

Çalışma verilerinin analizinde frekans analizi, betimsel istatistikler ve normal dağılım analizi yapılmıştır. Ayrıca ölçek puanlarının Cronbach alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayılarını hesaplamak için madde analizi yapılmıştır. Bunların dışında sosyo-demografik değişken gruplarının aile aidiyeti ve umutsuzluk düzeyi Mann-Whitney U ve Kruskal Wallis testi ile incelenmiştir. Umutsuzluk ve aile aidiyeti arasındaki ilişkiyi belirlemek için de Spearman korelasyon analizi yapılmıştır. Ölçek puanlarının normal dağılım koşulunu sağlayamadıkları gözlenmiş ve bu yüzden non-parametrik testler kullanılmıştır.

Katılımcıların yaş grupları, eğitim durumları, ailelerinin sosyo-ekonomik durumları, çocukluk aile yaşantısı, güncel aile yaşantısı, evlilik yaşı, evlilik süresi, çocuk sayısı değişkenlerinin sayı ve yüzde dağılımlarına ilişkin veriler Çizelge 1'de gösterilmektedir.

Çizelge 1. Katılımcılara Yönelik Sosyo-Demografik Değişkenlerin Sayı ve Yüzde Dağılımları

Değişken	Gruplar	N	%
Yaş Grupları	19-29 Yaş Arası	64	32.0
	30-39 Yaş Arası	69	34.5
	40 Yaş ve Üzeri	67	33.5
	Toplam	200	100.0
Eğitim Durumu	İlköğretim	112	56.0
	Lise	63	31.5
	Lisans ve Üstü	25	12.5
	Toplam	200	100.0
Ailenin Sosyo-ekonomik Durumu	Asgari Ücret Altında	71	35.5
	Asgari Ücret	59	29.5
	Asgari Ücret Üstünde	70	35.0
	Toplam	200	100.0
Aile Yaşantısı Çocukluk	Çekirdek Aile	112	56.0
	Geniş Aile	73	36.5
	Diğer	15	7.5
	Toplam	200	100.0
Aile Yaşantısı Güncel	Çekirdek Aile	35	17.5
	Geniş Aile	17	8.5
	Diğer	148	74.0
	Toplam	200	100.0
Evlilik Yaşı	20 Yaş Altı	22	11.0
	20-30 Yaş Arası	70	35.0
	30 Yaş Üstü	15	7.5
	Toplam	107	53.5
Evlilik Süresi	2-10 Yıl Arası	16	8.0
	11-20 Yıl Arası	15	7.5
	20 Yıl Üzeri	22	11.0
	Toplam	53	26.5
Çocuk Sayısı	Çocuk Yok	106	53.0
	1 Çocuk	40	20.0
	2 ve Üzeri Çocuk	54	27.0
	Toplam	200	100.0

Çizelge 1'de; sosyo-demografik değişkenlerin sayı ve yüzde dağılımları incelenmiştir. Katılımcıların 64'ü 19-29, 69'u 30-39 yaşları arasında ve 67'si

40 yaş ve üzerindedir. Katılımcıların 112'si ilköğretim, 63'ü lise ve 25'i lisans veya lisansüstü mezunudur. Ayrıca katılımcıların 71'i gelir durumunun asgari ücret altında, 59'u asgari ücret düzeyinde ve 70'i asgari ücret üzerinde olduğunu belirtmiştir. Bunun dışında katılımcıların 112'si çocukken çekirdek ailede, 73'ü geniş ailede büyüdüğünü belirtmiş ve 15 kişi de diğer olarak belirtmiştir. Bununla beraber katılımcıların 35'i güncel aile yaşantısını çekirdek aile, 17'si geniş aile ve 148'i diğer şeklinde adlandırmıştır. Bunların yanı sıra katılımcıların 22'si 20 yaş altında, 70'i 20-30 yaşları arasında ve 15'i 30 yaş üstünde evlendiğini bildirmiştir. Katılımcıların 16'sı 2-10 yıl arasında, 15'i 11-20 yıl arasında ve 22'si 20 yıl üzeri bir evliliğe sahiptir. Bunlara ek olarak katılımcıların 106'ı çocuğa sahip olmadığını, 40'ı bir çocuğa sahip olduğunu ve 54'ü 2 veya daha fazla sayıda çocuğa sahip olduğunu belirtmiştir (Çizelge 1).

Hükümlülerin ceza infaz kurumuna gelmeden önceki medeni durumu, ceza infaz kurumuna geldikten sonraki medeni durumu, ceza infaz kurumunda iken psikolojik destek alma durumu, psikiyatrik tanı alma durumu, ceza infaz kurumu geçmişi, infaz süresi, suç türü, ziyaret (görüntülü görüşme) sonrası değişim, ziyaret (görüntülü görüşme) sonrası değişiklik durumu gibi ceza infaz kurumuna ilişkin sosyo-demografik değişkenlerinin sayı ve yüzde dağılımlarına ilişkin veriler Çizelge 2'de gösterilmektedir.

Çizelge 2. Ceza İnfaz Kurumuna İlişkin Sosyo-Demografik Değişkenlerin Sayı ve Yüzde Dağılımları

Değişken	Gruplar	N	%
Ceza İnfaz Kurumuna Gelmeden Önce Medeni Durum	Evli	73	36.5
	Bekar	91	45.5
	Boşanmış	19	9.5
	Diğer	17	8.5
	Toplam	200	100.0
Ceza İnfaz Kurumuna Geldikten Sonra Medeni Durum	Evli	55	27.5
	Bekar	94	47.0
	Boşanmış	39	19.5
	Diğer	12	6.0
	Toplam	200	100.0
Ceza İnfaz Kurumunda İken Psikolojik Destek Alma	Evet	69	34.5
	Hayır	131	65.5
	Toplam	200	100.0

Psikiyatrik Tanı Alma	Evet	47	23.5
	Hayır	153	76.5
	Toplam	200	100.0
	İlk Kez Geldim	68	34.0
Ceza İnfaz Kurumu Geçmişi	İkinci Kez Geldim	44	22.0
	Üç veya Daha Fazla	88	44.0
	Toplam	200	100.0
	1 Yıldan Az	29	14.5
İnfaz Süresi	1-5 Yıl	90	45.0
	5-10 Yıl	57	28.5
	10 Yıldan Fazla	24	12.0
	Toplam	200	100.0
Suç Türü	Cinayet-Yaralama	47	23.5
	Cinsel	46	23.0
	Hırsızlık	36	18.0
	Uyuşturucu	71	35.5
Ziyaret (Görüntülü Görüşme) Sonrası Değişim	Toplam	200	100.0
	Evet	157	78.5
	Hayır	8	4.0
	Toplam	165	82.5
Değişiklik Durumu	Olumlu	135	67.5
	Olumsuz	22	11.0
	Toplam	157	78.5

Çalışmada katılımcıların ceza infaz kurumuna ilişkin sosyo-demografik değişkenlerinin sayı ve yüzde dağılımları incelenmiştir. Buna göre katılımcıların 73'ü ceza infaz kurumuna gelmeden önce evli olduğunu, 91'i bekar olduğunu, 19'u boşanmış olduğunu ve 21'i diğer belirtmiştir. Bununla birlikte katılımcıların 55'i ceza infaz kurumuna geldikten sonra evli, 94'ü bekar, 39'u boşanmış ve 12'si diğer olarak bildirmiştir. Katılımcıların 69'u ceza infaz kurumunda psikolojik destek aldığını, 131'i destek almadığını bildirmiştir. Bunun dışında katılımcıların 47'si psikiyatrik tanı aldığını ve 153'ü almadığını belirtmiştir. Katılımcıların 68'i ceza infaz kurumuna ilk kez geldiğini, 44'ü ikinci kez geldiğini ve 88'i üç veya daha sayıda geldiğini bildirmiştir. Katılımcıların 29'u 1 yıldan az süredir ceza evinde olduğunu, 90'ı 1-5 yıl arasında, 57'si 5-10

yıl arasında ve 24'ü 10 yıldan daha fazla süredir ceza evinde bulunduğunu belirtmiştir. Bunların yanı sıra katılımcıların 47'si cinayet ya da yaralama suçundan, 46'sı cinsel suçtan, 36'sı hırsızlıktan ve 71'i uyuşturucu suçundan dolayı ceza aldığını belirtmiştir. Katılımcıların 157'si ziyaret ve görüntülü görüşme sonrası değişim hissettiğini ve 8'i herhangi bir değişim hissetmediğini bildirmiştir. Son olarak katılımcıların 135'i bu görüşmeden sonra olumlu hissettiğini ve 22'si olumsuz hissettiğini belirtmiştir (Çizelge 2).

Aile Aidiyeti ve Umutsuzluk ölçeklerine ilişkin ölçek puan verileri Çizelge 3'te gösterilmektedir.

Çizelge 3. Ölçek Puanlarının Betimleyici İstatistikleri

	a	N	Min.	Maks.	Ort.	S	Çarpıklık	Basıklık
Aile Aidiyet Ölçeği	.845	200	31.00	85.00	72.810	9.712	-1.776±.172	4.184±.342
Umut-suzluk Ölçeği	.880	200	20.00	40.00	36.695	3.880	-2.353±.172	5.959±.342

a: Cronbach alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayısı

Çalışmada ölçek puanlarının betimleyici istatistikleri ve Cronbach alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayıları hesaplanmıştır. Buna göre Aile Aidiyet Ölçeği için .845 ve Beck Umutsuzluk Ölçeği için .880 düzeyinde Cronbach alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayısı hesaplanmıştır. Diğer taraftan Aile aidiyet ölçeğinin ortalaması 72.810 ve standart sapması 9.712 olarak, Umutsuzluk Ölçeğinin ortalaması 36.695 ve standart sapması 3.880 olarak hesaplanmıştır (Çizelge 3).

Aile Aidiyeti ve Umutsuzluk Ölçeklerine ilişkin ölçek puanları arasındaki korelasyon analizi Çizelge 4'te gösterilmektedir.

Çizelge 4. Ölçek Puanları Arasındaki İlişkilere Yönelik Korelasyon Analizi Sonuçları

	Umutsuzluk Ölçeği
Aile Aidiyet Ölçeği	-.409***

***p<.001

Çalışmada umutsuzluk ve aile aidiyeti arasındaki ilişki Spearman korelasyon analizi ile incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre Aile Aidiyet Ölçeği toplam puanı ile Umutsuzluk Ölçeği toplam puanı arasında negatif yönde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki gözlenmiştir; $r=-.409$; $p<.001$. Bu sonuca göre aile aidiyeti arttıkça umutsuzluk azalmaktadır (Çizelge 4).

Hükümlülerin aile aidiyeti ve umutsuzluk düzeylerinin ceza infaz kurumunda iken psikolojik destek alma açısından karşılaştırılması Çizelge 5'te gösterilmektedir.

Çizelge 5. Aile Aidiyetinin ve Umutsuzluğun Ceza İnfaz Kurumunda İken Psikolojik Destek Alma Açısından Karşılaştırılması

	Ceza İnfaz Kurumunda İken Psikolojik Destek Alma	N	Sıra Ort.	MWU	Z	p
Aile Aidiyet Ölçeği	Evet	69	93.57			
	Hayır	131	104.15	4041.0	-1.231	0.218
	Toplam	200				
Umut-suzluk Ölçeği	Evet	69	85.90			
	Hayır	131	108.19	3512.0	-2.624	0.009
	Toplam	200				

*p<0,05

Katılımcıların umutsuzluk ve aile aidiyet düzeyi psikolojik destek açısından karşılaştırılmıştır. Analiz sonuçlarına göre psikolojik destek alan ve almayan grupların Aile Aidiyet Ölçeği sıra ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gözlenmemiştir; (MWU=4041.0; Z=-1.231; $p>.05$). Buna karşın psikolojik destek alan ve almayan grupların Umutsuzluk Ölçeği sıra ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gözlenmiştir; (MWU=3512.0; Z=-2.624; $p<.01$). Buna göre psikolojik destek almayan grubun sıra ortalaması (108.19) psikolojik destek alan grubun sıra ortalamasından (85.90) daha yüksektir (Çizelge 5).

Çalışmada ceza infaz kurumunda iken psikolojik destek alma durumuna bağlı olarak aile aidiyeti ve umutsuzluk düzeyleri karşılaştırılmıştır. Araştırma bulgularına göre ceza infaz kurumunda iken hükümlülerin psikolojik destek alıp almamasının aile aidiyeti düzeyleri açısından herhangi bir farklılık yaratmadığı gözlemlenmiştir. Hükümlülerden ceza infaz kurumunda iken psikolojik destek alan ve almayan grupların umutsuzluk düzeyleri arasında fark tespit edilmiştir.

Ceza infaz kurumunda iken psikolojik destek alan hükümlülerin umutsuzluk düzeyleri, psikolojik destek almayan hükümlülerin umutsuzluk düzeylerinden daha düşük olduğu verisine ulaşılmıştır.

Hükümlülerin ceza infaz kurumu süreçleri içerisinde uyum sağlamaya çalışırken mücadele etmesi gereken duygulardan olan yalnızlık ve yabancılaşma kavramlarının, süreç içerisinde kontrollü şekilde yürütülmedikleri durumlarda ruhsal problemlere sebep olacağı bilinmektedir. Yaşar (2007) yaşanan teknolojik gelişmeler ile yalnızlığın giderek yaygınlaştığını ve artan yalnızlık duygusu ile güvensizlik duygusunun doğru orantılı olduğunu aidiyetin ise ters orantılı olduğunu belirtmiştir. Ait olma ihtiyacı içerisinde olan benliğin yalnızlaşmasının sonucu olarak, bencilliği ve kötümserliği benimsediğini ve bu tür olumsuz duyguların ise yabancılaşma duygusuyla ilişkili olduğunu belirten Frager (1996) ise psikoloji alanında yapılan çeşitli çalışmalarda yabancılaşma belirtileri gösteren bireyin kronik stres ve ruhsal hastalıklara maruz kalabileceğini ileri sürmüştür. Yaptığı çalışmada Yaşar, modernleşen dünyada, kalabalık nüfuslar içerisinde insanların komşuluk, arkadaşlık gibi sosyal ilişkilerinin zayıflayarak yalnızlık duygusunun artmasının insanlarda ruhsal rahatsızlıkların ortaya çıkmasına da sebep olduğunu belirtmiştir (Yaşar, 2007).

Yalnızlık duygusundaki artmasının umutsuzluk düzeyini arttıracak biliniyor. Snyder (2022) umut kavramı üzerine çalışmış ve iyi oluş hali üzerine kurulu olan umut kavramının psikolojik iyi oluş ve fiziksel sağlık ile ilişkili olduğunu ileri sürmüştür. Rubin'e (2011) göre umut düzeyi yüksek olan bireyler karşılaştıkları problemleri kazanılması gereken bir mücadele olarak görerek karşılaştığı stresli yaşam olaylarını gelişme fırsatına çevirmektedirler (Uzun ve Tortumlu, 2022). Umutsuzluk kavramının umut kavramı ile zıt olduğu düşünüldüğünde umutsuzluk yaşayan bireylerin psikolojik ve fiziksel iyi oluş hallerinin olumsuz yönde etkileneceğini söylemek mümkündür.

Abramson ve arkadaşları (1989) gelecek ile ilgili karamsar bakış açısını benimseyen kişilerin umutsuzluk yaşadığını ve umutsuzluğun bir süre sonra farklı psikopatolojik sonuçlara sebebiyet verebileceğini bu patolojilerden biri olarak da umutsuzluğun en başta depresyona sebep olabileceğini belirtmişlerdir (Kılıç ve Şahan Yılmaz, 2015).

Geçmiş zamanlı literatür taramalarından elde edilen bilgilere göre psikolojik desteğin ortaya çıkan psikolojik problemleri çözmede etkili olduğu ve bunun için birçok farklı yöntemin olduğu da bilinmektedir. Abramson ve arkadaşlarının (1997) umutsuzluk depresyonunun belirtilerinin azaltılarak giderilmesinde, herhangi bir psikolojik terapi tekniğinin başarılı olabileceğini belirtmiş

oldukları görülmektedir (Yerlikaya, 2006). Yapılan literatür taramalarına göre yapılan çalışmada ceza infaz kurumunda iken hükümlülerin psikolojik destek almasının umutsuzluk düzeylerini düşüreceği beklenmiş ve araştırma bulgularına göre de psikolojik destek almanın umutsuzluk düzeyini düşürdüğü gözlemlenmiştir.

Hükümlülerin aile aidiyeti ve umutsuzluk düzeylerinin hükümlülerin ceza infaz kurumu geçmişi durumu açısından karşılaştırılması Çizelge 6'da gösterilmektedir.

Çizelge 6. Aile Aidiyetinin ve Umutsuzluğun Ceza İnfaz Kurumu Geçmişi Açısından Karşılaştırılması

	Ceza İnfaz Kurumu Geçmişi	N	Sıra Ort.	KW	s.d.	P
Aile Aidiyet Ölçeği	İlk Kez Geldim	68	108.54	5.454	2	.065
	İkinci Kez Geldim	44	109.60			
	Üç veya Daha Fazla	88	89.74			
	Toplam	200				
Umutsuzluk Ölçeği	İlk Kez Geldim	68	107.26	9.199	2	.010
	İkinci Kez Geldim	44	116.59			
	Üç veya Daha Fazla	88	87.23			
	Toplam	200				

*P<0,05

Katılımcıların umutsuzluk ve aile aidiyet düzeyi ceza infaz kurumu geçmişi açısından karşılaştırılmıştır. Analiz sonuçlarına göre ceza infaz kurumu geçmişi gruplarının Aile Aidiyet Ölçeği sıra ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gözlenmemiştir; (KW=5.454; p>.05). Buna karşın ceza infaz kurumu geçmişi gruplarının Umutsuzluk Ölçeği sıra ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gözlenmiştir; (KW=9.199; p<.05). Tukey post-hoc çoklu karşılaştırma testi sonuçlarına göre ceza infaz kurumuna ilk kez gelen (107.26) ve ikinci kez gelen (116.59) grupların sıra ortalaması üç veya daha kez ceza infaz kurumuna gelen (87.23) gruptan daha yüksektir. Ceza infaz kurumuna ilk kez gelen ve ikinci kez gelen grupların sıra ortalamaları arasında ise farklılık gözlenmemiştir (Çizelge 6).

Hükümlülerin ceza infaz kurumuna kaçıcı kez geldiğine bağlı olarak hükümlüler ilk defa ceza infaz kurumuna gelenler, ikinci kez ceza infaz kurumuna gelenler ve üç veya daha fazla kez ceza infaz kurumuna gelenler olarak gruplara ayrılmış ve bu grupların aile aidiyeti ve umutsuzluk düzeyleri karşılaştı-

rilmiştir. Çalışma bulgularına göre ilk defa ceza infaz kurumuna gelen, ikinci kez ceza infaz kurumuna gelen ve üç veya daha fazla kez ceza infaz kurumuna gelen hükümlülerin aile aidiyeti düzeyleri arasında fark gözlemlenmemiştir. Ancak umutsuzluk düzeyleri arasında fark olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Ceza infaz kurumuna üç veya daha fazla gelen hükümlülerin, ceza infaz kurumuna ilk defa gelen ve ikinci defa gelenlerden daha az umutsuz oldukları gözlemlenmiştir.

Alanda hükümlülerin ceza infaz kurumuna gelme sayılarının artışı ile tekrar suç işleme ve psikiyatrik tanı alma oranının da arttığı belirtilmektedir. Yıldız (2011) hükümlüler ile yaptığı çalışma sonucunda hükümlülerin ceza infaz kurumuna ilk gelmelerinin ardından tekrar gelme sıklığını %42,65 olarak tespit etmiştir (Çaynak, 2014). Bu verilerden hareketle ceza infaz kurumuna ilk veya ikinci kez gelen hükümlü için bilinmezliğin, üç veya daha sık gelen hükümlünün yaşayacağı bilinmezlikten daha fazla olduğundan kaynaklı hükümlülerde stresin daha yüksek olacağı ve buna bağlı olarak mevcut araştırma bulgularımızla uygun olacağı şekilde umutsuzluklarının daha yüksek olduğu şeklinde yorumlanabilir. Mevcut araştırma bulgularımıza göre de ceza infaz kurumuna ilişkin bilinmezliğe bağlı stres faktörünün artış gösterdiği hükümlülerde umutsuzluk düzeyinin yükseldiği görülmektedir.

Hükümlülerin aile aidiyeti ve umutsuzluk düzeylerinin hükümlülerin ziyaret (görüntülü görüşme) sonrası değişim durumu açısından karşılaştırılması Çizelge 7’de gösterilmektedir.

Çizelge 7. Aile Aidiyetinin ve Umutsuzluğun Ziyaret (Görüntülü Görüşme) Sonrası Değişim Durumu Karşılaştırılması

	Değişiklik Durumu	N	Sıra Ort.	MWU	Z	p
Aile Aidiyet Ölçeği	Olumlu	135	82.24			
	Olumsuz	22	59.14	1048.0	-2.213	.027
	Toplam	157				
Umutsuzluk Ölçeği	Olumlu	135	47.32			
	Olumsuz	22	84.16	788.0	-3.575	.000*
	Toplam	157				

*P<0,05

Katılımcıların umutsuzluk ve aile aidiyet düzeyi ziyaret (görüntülü görüşme) sonrası değişim durumu açısından karşılaştırılmıştır. Analiz sonuçlarına göre değişim gruplarının Aile Aidiyet Ölçeği sıra ortalamaları arasında ista-

tistiksel olarak anlamlı bir farklılık gözlenmiştir; (MWU=1048.0; Z=-2.213; p<.05). Buna göre olumlu değişim gösteren grubun sıra ortalaması (82.24), olumsuz değişim gösteren grubun sıra ortalamasından (59.14) daha yüksektir. Buna benzer olarak değişim gruplarının Umutsuzluk Ölçeği sıra ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gözlenmiştir; (MWU=788.0; Z=-3.575; p<.001). Bu sonuçlara göre olumlu değişim gösteren grubun sıra ortalaması (47.32), olumsuz değişim gösteren grubun sıra ortalamasından (84.16) daha düşüktür (Çizelge 7).

Çalışmada hükümlülerin ziyaret görüşü veya görüntülü görüşme yaptıktan sonra kendilerindeki değişimin olumlu mu olumsuz mu olduğu sorularak aile aidiyeti ve umutsuzluk düzeyleri karşılaştırılmıştır. Hükümlülerden olumlu değişiklik hissedenlerin aile aidiyeti düzeylerinin daha yüksek olduğu görülürken; olumsuz değişiklik hissedenlerin umutsuzluk düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmüştür.

Sargent ve arkadaşları (2016) yaptıkları çalışmada ailelerinden duygusal destek alan katılımcıların aile aidiyeti düzeyinin yükseldiğini ve depresif belirtilerinin azaldığını tespit etmişlerdir. Bunun nedenini aidiyetin güçlenmesi ile kişilerin kendilerini değerli hissetmeleri, zihinsel ve psikolojik olarak rahatlamalarına bağlamışlardır. Woolhouse ve arkadaşları (2013) ise madde kullanan bireylerdeki aile desteğinin etkisini araştırmışlardır. Araştırma verilerine göre ailenin madde kullanan bireye her anlamda destek olması, iyi yönde ilişkiler kurması ve bireye güven duygusunu hissettirmeleri ile aile aidiyeti düzeylerinin yükseldiğini bulmuşlardır (Babahanoğlu, 2020).

Aidiyet duygusu kişilerin olumlu ilişkilere sahip olmasını sağlarken aynı zamanda psikolojik sağlık ve sosyal iyi oluşu da desteklemektedir. Baskin ve arkadaşları (2010) aidiyet duygusunun yalnızlığa karşı koruyucu olduğunu söylerken, Sargent ve arkadaşları (2002) aidiyet duygusunun depresyonu önleyici etkisi olduğunu belirtmiştir. Aile bağlarına ilişkin anne-baba ve aileye karşı hissedilen aidiyet duygusunun kişileri risk içeren davranışlardan koruyucu etkisi olduğunu belirtmişlerdir. (Resnick ve ark., 1997 akt; Hall-Lande ve ark., 2007 akt.; Brooks ve ark., 2012). Brooks ve arkadaşları (2012) ise genel olarak aidiyet duygusunun düşük olmasının riskli davranışlarda artış olabileceği şeklinde yorumlamışlardır (Durlanık ve Uzman, 2022).

Aile aidiyetinin bireyi çeşitli yönlerden olumlu olarak geliştirdiği bilinmektedir. Hükümlüler aileleri ile sürekli görüşmeler de içinde bulundukları koşullar doğrultusunda ziyaret görüşü yapmakta ya da görüntülü görüşme ile iletişim kurmaktadır. Literatür verilerine göre aile aidiyeti yüksek olan bireylerin

aileleri ile görüşmelerinin onları olumlu yönde etkileyeceği değerlendirilmiştir.

Ailelerinden destek gören bireylerin aynı zamanda stres yaratan olaylar ile baş edebilme becerilerinin olumlu yönde etkilendiğini ve alınan bu desteğin umut düzeyini de etkilediğini söylemek mümkündür. Abramson ve arkadaşları (1989) olumsuz yaşam olaylarının ve bu olaylara rağmen destek görmeyen bireylerin umutsuzluk düzeylerinin yüksek olacağını ileri sürmüşlerdir (Arslan-
taş, 2010).

Literatür taramalarından elde edilen verilere göre ailesi tarafından ziyaret edilen veya aileleri ile görüntülü görüşme yapan hükümlülerin aile aidiyeti düzeyinin artması ve umutsuzluk düzeyinin azalması sonucuna ulaşılmaktadır. Araştırmamızda hükümlülerin aileleri ile hem ziyaret görüşü yapmaları hem de görüntülü görüşme yapmaları dahil edilerek aile aidiyeti ve umutsuzluk düzeyleri araştırılmıştır. Mevcut araştırmadan elde edilen bulgular literatürden elde edilen veriler ile aynı yöndedir.

Hükümlülerin aile aidiyeti ve umutsuzluk düzeylerinin hükümlülerin ailelerinin sosyo-ekonomik durumu açısından karşılaştırılması Çizelge 8'de gösterilmektedir.

Çizelge 8. Aile Aidiyetinin ve Umutsuzluğun Ailenin Sosyo-ekonomik Durumu Açısından Karşılaştırılması

	Ailenin Sosyo-eko- nomik Durumu	N	Sıra Ort.	KW	s.d.	p
Aile Aidiyet Ölçeği	Asgari Ücret Altında	71	89.15	10.303	2	.006
	Asgari Ücret	59	93.10			
	Asgari Ücret Üstünde	70	118.25			
	Toplam	200				
Umutsuzluk Ölçeği	Asgari Ücret Altında	71	113.59	16.847	2	.000
	Asgari Ücret	59	111.83			
	Asgari Ücret Üstünde	70	78.18			
	Toplam	200				

*P<0,05

Katılımcıların umutsuzluk ve aile aidiyet düzeyi ailenin sosyo-ekonomik durumu açısından karşılaştırılmıştır. Analiz sonuçlarına göre ekonomik durum gruplarının Aile Aidiyet Ölçeği sıra ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gözlenmiştir; (KW=10.303; p<.01). Tukey post-hoc çoklu karşılaştırma testi sonuçlarına göre ekonomik durumu asgari ücret üstünde olan grubun sıra ortalaması (118.25), ekonomik durumu asgari ücret düzeyinde olan

grubun (93.10) ve ekonomik durumu asgari ücret altında olan grubun (89.15) sıra ortalamasından daha yüksektir. Ancak ekonomik durumu asgari ücret düzeyinde olan grubun (93.10) ve ekonomik durumu asgari ücret altında olan grubun (89.15) sıra ortalamaları arasında fark yoktur. Bu sonuca benzer olarak ekonomik durum gruplarının Umutsuzluk Ölçeği sıra ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gözlenmiştir; (KW=16.847; p<.001). Tukey post-hoc çoklu karşılaştırma testi sonuçlarına göre ekonomik durumu asgari ücret altında olan grubun sıra ortalaması (113.59) ve ekonomik durumu asgari ücret düzeyinde olan grubun (111.83) sıra ortalaması ekonomik durumu asgari ücret üstünde olan grubun (78.18) sıra ortalamasından daha yüksektir. Ancak ekonomik durumu asgari ücret düzeyinde olan grubun (111.83) ve ekonomik durumu asgari ücret üstünde olan grubun (78.18) sıra ortalamaları arasında fark yoktur (Çizelge 8).

Hükümlülerin ekonomik düzeyleri asgari ücret altında, asgari ücret düzeyinde ve asgari ücret üzerinde olacak şekilde üç gruba ayrılmıştır. Yapılan çalışmada hükümlülerin ekonomik düzeyleri aile aidiyeti ve umutsuzluk düzeyi açısından karşılaştırılmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre ekonomik geliri asgari ücret üzerinde olanların aile aidiyeti düzeyinin, geliri asgari ücret düzeyinde olanların ve geliri asgari ücret altında olanların aile aidiyeti düzeylerinden daha yüksek olduğu bulunmuştur. Geliri asgari ücret üzerinde olanların umutsuzluk düzeyinin ise geliri asgari ücret düzeyinde ve geliri asgari ücret altında olanların umutsuzluk düzeyinden daha düşük olduğu gözlemlenmiştir.

Le ve arkadaşları (2016) aile aidiyetinin, aile içerisinde ekonomik gelir düzeyinden kaynaklı yaşanan problemlerden olumsuz etkilendiğini ortaya koymuşlardır. Yaman (2014) madde kullanan bireylerle yaptığı çalışma sonucunda geliri olan bir işte çalışmanın bireylerin aile aidiyeti düzeyinin yüksek olduğu bulgusuna ulaşmıştır (Babahanoğlu, 2020).

Üçbaş (2023) yaptığı araştırmada hükümlülerin büyük kısmının alt gelir grubunda yer aldığı bulgusuna ulaşmış ve bu veriyi, bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılayamama durumunda geçim derdine düştüklerini bu şekilde suç eğilimlerinin arttığını ileri sürerek açıklamıştır. Bu veriler aynı zamanda kişilerin geçim kaygısı taşımasının onları umutsuzluğa sürükleyebileceği şeklinde de yorumlanabilir. Literatür taramalarında elde edilen verilerin mevcut çalışmadan elde edilen, hükümlülerin ekonomik gelirinin yüksek olmasına bağlı olarak aile aidiyeti düzeyinin arttığı ve umutsuzluk düzeyinin ise azaldığı verisiyle aynı yönde olduğu görülmüştür.

SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Ceza infaz kurumundaki erkek hükümlülerin aile aidiyeti ve umutsuzluk düzeylerini incelemeyi amaçlayan bu çalışmada, ceza infaz kurumunda iken psikolojik destek alan ve almayan gruplar arasında aile aidiyeti düzeyleri açısından anlamlı bir fark yokken ceza infaz kurumunda iken psikolojik destek alan ve almayan gruplar arasında umutsuzluk düzeyleri açısından anlamlı bir fark bulunmuştur. Buna göre ceza infaz kurumunda iken psikolojik destek alan grubun umutsuzluk düzeyinin daha düşük olduğu görülmüştür. Bu veriye göre ceza infaz kurumlarında psikososyal destek amaçlı bulunan birimlerin işlevselliğinin hükümlülerin umutsuzluk düzeyi üzerine etkisinin önemi ortaya çıkmaktadır.

Yapılan çalışmada katılımcılar ceza infaz kurumuna ilk kez gelen, ikinci kez gelen ve üç ve daha fazla gelenler şeklinde gruplandırılmıştır. Ceza infaz kurumuna ilk kez gelen, ikinci kez gelen ve üç ve daha fazla gelen katılımcılar aile aidiyeti ve umutsuzluk düzeyi açısından karşılaştırılmıştır. Çalışma bulgularına göre ceza infaz kurumuna ilk kez gelen, ikinci kez gelen ve üç ve daha fazla gelen katılımcıların aile aidiyeti düzeyi arasında fark yoktur ancak umutsuzluk düzeyleri açısından fark bulunmuştur. Ceza infaz kurumuna ilk defa gelen ve ikinci defa gelen katılımcıların umutsuzluk düzeylerinin ceza infaz kurumuna üç veya daha fazla gelen katılımcılardan daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen araştırma verileri neticesinde katılımcıların ceza infaz kurumuna ilk veya ikinci kez gelmeleri durumunda yaşadıkları bilinmezlik duygusunun üç veya daha fazla gelen katılımcıların bilinmezlik duygusundan daha fazla olmasından kaynaklı olabileceği düşünülmektedir.

Yapılan çalışmada ziyaret ya da görüntülü görüşme sonrası katılımcılardan olumlu değişim hissediyorum şeklinde cevap veren grup ile olumsuz değişim hissediyorum şeklinde cevap veren grup aile aidiyeti ve umutsuzluk açısından karşılaştırılmıştır. Olumlu değişim hissediyorum şeklinde cevap veren grubun aile aidiyeti düzeyinin olumsuz değişim hissediyorum şeklinde cevap veren grubun aile aidiyetinin düzeyinden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Olumsuz değişim hissediyorum şeklinde cevap veren grubun umutsuzluk düzeyinin olumlu değişim hissediyorum şeklinde cevap veren grubun umutsuzluk düzeyinden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ceza infaz kurumunda bulunan hükümlülerin sosyal çevreleri ile kuracakları iletişimin hükümlüler üzerinde olumlu değişkenleri etkilediği görülmüştür.

Yapılan çalışmada hükümlülere ekonomik gelir düzeyleri asgari ücret altında, asgari ücret düzeyinde ve asgari ücret üzerinde şeklinde sınıflandırılarak

ekonomik gelir düzeyleri öğrenilmiştir. Mevcut çalışmada hükümlülerin ekonomik düzeyleri aile aidiyeti ve umutsuzluk düzeyi açısından karşılaştırılmış, elde edilen veriler neticesinde asgari ücret üzerinde geliri olanların aile aidiyeti düzeyinin, geliri asgari ücret düzeyinde olanların ve geliri asgari ücret altında olanların aile aidiyeti düzeylerinden daha yüksek olduğu bulunmuştur. Geliri asgari ücret üzerinde olanların umutsuzluk düzeyinin ise geliri asgari ücret düzeyinde ve geliri asgari ücret altında olanların umutsuzluk düzeyinden daha düşük olduğu tespit edilmiştir.

Yukarıdaki bilgilerden yola çıkarak;

Ceza infaz kurumlarında hükümlüler ve ailelerine ilişkin çalışmaların artırılmasının faydalı olacağı,

Ekonomik şartlar doğrultusunda hükümlülerin kaygı düzeylerinin yüksek olduğu ve bu kaygının özellikle dışarıda ailelerinin nasıl geçineceği hakkında olduğu bilgisi alınmış, bu yüzden hükümlülerin kurumlarda çalışma olanaklarının artırılması,

Alanda hükümlüler ve ailelerine ilişkin yapılan çalışmaların sayılarının artırılması,

Mevcut çalışmada hükümlülerin aile aidiyeti ve umutsuzluk düzeyleri nicel yöntemler kullanılarak araştırılmıştır. Form uygulanırken yapılan gözlemler neticesinde bu kavramların daha net anlaşılması açısından yapılacak yeni araştırmalar nitel yöntemlerle de yapılması,

Araştırma kapalı ceza infaz kurumunda yürütülmüştür. Açık ve kapalı ceza infaz kurumları fiziki yapı ve şartları açısından farklılık göstermektedir. Aile aidiyeti ve umutsuzluk düzeylerinin açık ceza infaz kurumlarında da çalışması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Acar B., Çakır G. Bilgetekin Ö., Gülsoy D., Aykırı K., Yaman Ö. M. (2022). *İleri Yaş Hükümlülerin Cezaevi Deneyimleri ve Tahliye Sonrası Uyum Sorunları*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli, DOI:10.30794/pausbed.1116854

Açıkel Gülel E. (2019). *Suçta Sürüklenen Erkek Çocuklarda Aile Aidiyeti ve Yaşam Doyumu İlişkisi: İstanbul Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya

- Akmanış B. (2010). *Otistik Çocuğu Olan Annelerin Algıladıkları Sosyal Desteğe Göre Umutsuzluk Düzeylerinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, İstanbul
- Amil B., Balcıoğlu Y. H., Öncü F. (2021). *Cezaevi Popülasyonunda Dünya Örnekleriyle Ruh Sağlığı Uygulamaları ve Yol Haritası*, Psikoloji ve Psikiyatride Güncel Araştırma ve İncelemeler, 1(1), s. 46-76
- Arslandaş, H., Adana, F., Kaya, F., Turan, D. (2010). *Yatan Hastalarda Umutsuzluk ve Sosyal Destek Düzeyi ve Bunları Etkileyen Faktörler*, Florence Nightingale Journal of Nursing, 18(2), 87-97
- Aslan A., Arıcak O. T., Karadaşlı B. (2019). *Madde Kullanan Hükümlü Bireylerin Algıladıkları Sosyal Destek ile Depresyon Arasındaki İlişki*, Bağımlılık Dergisi, 20(1):1-11
- Babahanoğlu R. (2020). *Madde Kullanımı Nedeniyle Denetimli Serbestlik Tedbirine Tabi Tutulan Yetişkin Erkeklerde Damgalama ve Aile Aidiyeti Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya
- Çaynak S. (2014). *Bir Grup Tutuklu ve Hükümlünün Ruhsal Belirtileri ve İntihar Olasılığı*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul
- Çelik, E. (2015). *Lise Öğrencilerinin Umutsuzluk ile Duygusal Dışavurum Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Journal of European Education, 5(1), 1-10
- Dilbaz, N., Seber, G. (1993). *Umutsuzluk Kavramı: Depresyon ve İntiharda Önemi*. Kriz Dergisi, 134-138
- Durlanık, H. K., Uzman, E. (2022). *Orta Çocukluk Dönemindeki Çocuklarda Aile Aidiyetinin Algılanan Ebeveyn Tutumları ve Empati ile İlişkisi*. Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi (41), 69-83
- Ekşioğlu Z. (2022). *Üniversite Mezunu İşsiz Bireylerde Psikolojik İyi Oluş, Umutsuzluk Seviyesi ve Algılanan Sosyal Destek Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Okan Üniversitesi, İstanbul
- Gündüz N. S. (2024). *Stresli Yaşam Olayları ile Nomofobi arasındaki ilişkide Umutsuzluk ve Psikolojik Dayanıklılığın Aracı Rolü*, Yüksek Lisans Tezi, Medipol Üniversitesi, İstanbul
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2006). *Yeni İnsan ve İnsanlar / Sosyal Psikolojiye Giriş*. 10. Basım, Ankara: Evrim
- Kalaz S. (2023). *Alkol ve Madde Kullanım Bozukluğu Nedeniyle Yatarak Tedavi Gören Bireylerde İçselleştirilmiş Damgalanma, Yalnızlık ve Umutsuzluk Düzeyinin Tedavi Motivasyonu ile İlişkinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Üsküdar Üniversitesi, İstanbul

- Kaya N., Güler Ö., Çilli A. S. (2004). *Konya Kapalı Cezaevindeki Mahkumlarda Psikiyatrik Bozuklukların Yaygınlığı*, Anadolu Psikiyatri Dergisi, 5:85-91
- Kılıç M., Şahan Yılmaz B. (2015). *Kamu Personeli Seçme Sınavına Hazırlanan Öğretmen Adaylarının Umutsuzluk ve Sosyal Destek Düzeyleri*. İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 2(3)
- Konukbay, D. (2005). *Engelli Çocuk Ebeveynlerinin Umutsuzluk Düzeyleri ve Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişki*, Yüksek Lisans Tezi, Gülhane Askeri Tıp Akademisi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara
- Mavili, A., Kesen, N. F., Daşbaşı, S. (2014). *Aile Aidiyeti Ölçeği: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması*. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi (33), s. 29-45. <https://doi.org/10.21560/spcd.19507>
- Saki Ü. (2018). *Üniversite Öğrencilerinin Aile Aidiyeti Düzeylerinin Spor ve Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi*. Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum
- Şeref G. (2022). *Meme Kanseri Tedavisi Görmüş Kadınların Psikolojik İyi Oluş ve Psikolojik Sağlamlıklarına Kapsamlı Bir Bakış: Olumsuz Beden Tutumu, Umutsuzluk ve Ailedeki Korumucu Etkenlerin Rolü*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul
- Tanç, S. (1999). *Benlik Değeri, Umutsuzluk ve Kariyer Beklentileri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Uzun, K., Tortumlu, M. (2022). *Mesleki Tükenmişliğin Sağlık Çalışanlarının Yaşam Doyumu Üzerindeki Etkisinde Psikolojik Sağlamlığın ve Umudun Aracı Rolünün İncelenmesi*, HUMANITAS- Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 10(20), 350-377. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1095389>
- Üçbaş B. (2023). *Sosyoekonomik Değişkenlerin Suç Üzerine Etkisi: Ankara Kızılcahamam Cezaevi İçin Bir Uygulama*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat
- Yaşar M. R. (2007). *Yalnızlık*. Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 17(1), 377-260
- Yerlikaya İ. (2006). *Bilişsel-Davranışçı Yaklaşım ve Hobi Terapiye Dayalı Umut Eğitimi Programlarının İlköğretim Öğrencilerinin Umutsuzluk Düzeyine Etkisi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara
- Yıldırım E. (2005). *Bir Modernite Rüyası: Ailenin Sonu mu?*, Aile ve Toplum, Yıl: 7 Cilt: 2 Sayı: 9, ISSN: 1303-0256

3. BÖLÜM

JOHN RAWLS'UN ADALET TEORİSİNE DAİR BİR ANALİZ: HAKKANİYET OLARAK ADALET

Dr. Fatma Nesibe ÇOLAK

Bağımsız Araştırmacı

fnesibecolak@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0009-9832>

GİRİŞ

Adalet, tarihsel süreç içinde siyaset felsefesinin merkezinde yer alan temel konulardan biri olmuştur. Bunun en önemli nedeni, bireyin toplumsal ilişkilerinde sık sık adaletsizlikle karşı karşıya kalması ve bu durumun siyasi ile ahlaki düzen arayışlarını zorunlu kılmasıdır. Heywood (2011: 163), adaleti, “*ödüllerin ve cezaların ahlaken haklılaştırılabilir dağıtımına dair zihinsel bir izlenimdir. Kısaca adalet her bir kişiye, yani kendi ‘hakkını’ vermekle ilgilidir*” sözleriyle açıklamaktadır.

Eski Yunan’dan bu yana siyaset felsefesinin en temel sorularından biri “*adil bir toplum nasıl olmalıdır?*” sorusudur. Bu bağlamda, liberal adalet anlayışının önde gelen temsilcilerinden John Rawls, çeşitli düşünürlerden etkilenecek geliştirdiği kuramı, *A Theory Of Justice (Bir Adalet Teorisi)* adlı eserinde sistematik biçimde temellendirmiştir. Rawls, bu kuramı “justice as fairness” (hakkaniyet olarak adalet) şeklinde adlandırmıştır; çünkü adalet ilkelerinin, herkesin eşit ve özgür bireyler olarak yer aldığı adil bir başlangıç durumunda -yani orijinal pozisyonda- belirlenmesini savunmuştur (Uygur, 2017: 681). Rawls, teorisini metafiziksel değil, siyasi bir temelde inşa etmiş, Immanuel Kant’ı kendine temel alırken, Kant’ın kuramındaki bazı eksiklikleri kendi kuramında gidermeye çalıştığını belirtmiştir. Fakat ortaya koyduğu hakkaniyet olarak adalet teorisi-

nin Kantçı bir yorum olup olmadığı literatürde tartışmalara neden olmuştur. Rawls'un sözleşmecî gelenek içinde kalarak ve Kant'ı temel alarak kendi adalet anlayışı geliştirmesinin gerekçesi, faydacılığın adalet ilkeleriyle bağdaşmadığı düşüncesidir. Çünkü faydacılık, mutluluğa ulaşmayı temel alan sonuççu bir ahlak anlayışını temsil ederken, Rawls ise bu yaklaşımın doğru ve iyiliğin dağıtımında bireysel farklılıkları göz ardı ettiğini ileri sürerek eleştirmektedir. Bu nedenle iyilik temelli hak dağıtımına karşı, doğruyu önceleyen hakkaniyet olarak adalet teorisini ortaya koymuştur (Demir, 2018: 9-10).

Bu çalışmanın amacı, John Rawls'un adalet teorisini kavramsal düzlemde açıklamak ve kuramsal çerçevesini felsefi bir analizle ortaya koymaktır. Bu doğrultuda, Rawls'un düşünsel sisteminde adalet ilkelerinin temelini oluşturan orijinal pozisyon, cehalet peçesi, düşünömsel denge ve maximin kuralı gibi kavramların kuram içerisindeki işlevi ele alınacak, belirtilen kuramsal araçlar ışığında, Rawls'un adalet anlayışını nasıl yapılandırdığı irdelenecek ve bu yapı çözümlenmeye tabi tutulacaktır. Son olarak hakkaniyet olarak adalet teorisinin uygulanma aşamaları çalışmanın içerisinde verilecektir. Çalışmanın yöntemi olarak betimsel analiz benimsenmiştir.

1. RAWLS'UN ADALET TEORİSİ

Rawls'a göre, siyasal ve toplumsal alanın çerçevesini adalet ilkeleri oluşturmaktadır. *Bir Adalet Teorisi* adlı eserinde adaleti, sosyal kurumların en temel erdemi olarak tanımlamıştır. Ona göre kanunlar ve kurumlar, ne kadar iyi düzenlenmiş olursa olsun, adil olmadıkları sürece değiştirilmelidir. Ayrıca, adalet tarafından güvence altına alınan haklar, toplumsal çıkar hesaplarına veya siyasal pazarlıklara konu edilmemelidir (Rawls, 2018: 32).

Rawls, bireylerin haklarını güvence altına alan bir siyasal ahlak anlayışı olarak "hakkaniyet olarak adalet" ilkesini geliştirmiştir. Ona göre, bu adalet anlayışının uygulanması, bireylerin doğuştan veya sonradan maruz kaldıkları dezavantajlı durumlar ve eşitsizliklerin giderilmesini amaçlayan bir toplumsal sözleşme aracılığıyla mümkündür. Söz konusu sözleşme, toplumun tüm üyelerinin üzerinde uzlaşabileceği ve karşılıklı işbirliğine dayanan adil bir düzenin temelini oluşturmaktadır (Demir, 2018: 68-69). Dolayısıyla Rawls'a göre bu durum adil olduğundan, sözleşme de adildir (Uygur, 2017: 681). Sözleşme teorisini kullanan Rawls bunu şu sözlerle açıklamaktadır:

"Benim amacım, örnekleri Locke'da, Rousseau'da ve Kant'ta bulunan sosyal sözleşme teorisini genelleştirmek, benzer nitelikteki bu teorilerin

yüksek düzeydeki soyutlamasına ulaşan bir adalet kavramı sunmaktır. Bunu yapmak için orijinal sözleşmeyi, herhangi bir kişinin özel bir topluma girmesi veya özel bir hükümet şekli kurması olarak düşünmememiz gerekir. Bunun yerine bize rehberlik edecek fikrin, orijinal anlaşmanın toplumun temel yapısı olan adalet ilkelerinin objesi olduğunu düşünmeliyiz. Bu ilkeler, birlikteliklerinin temel şartını kendi menfaatlerinin daha ilerisinde tanımlayan ve henüz eşitliğin başlangıç durumunda olan serbest ve rasyonel kişilerin benimsediği ilkelerdir. Bu noktadan daha ileriye doğru olan bütün anlaşmaları bu ilkeler düzenler, bu bağlamda sosyal iş birliğinin kapsayacağı durumları ve kurulabilecek hükümet şekillerinin çeşitlerini kesin olarak bu ilkeler belirler. Ben, adalet ilkelerinin bu şekilde dikkate alınmasını "hakkaniyet olarak adalet" diye isimlendiriyorum" (Rawls, 2018: 39-40).

Rawls'un sözleşme kavramına yaklaşımı ve bu kavramı nasıl ele aldığı büyük önem taşımaktadır. Rawls, hakkaniyet olarak adaleti bir sözleşme teorisi örneği olarak görmekle birlikte, sözleşme kavramını geleneksel anlamıyla -bir topluma katılma ya da bir yönetim biçimini benimseme olarak- değil, soyut bir düzeyde ahlaki ilkelerin kabulü olarak tanımlamıştır. Bir başka deyişle sözleşme teorisi bütün bir etik sistemin içine yayılabilirken, Rawls sözleşmeyi adalet ilkelerinin seçiminde kullanmıştır. Bu nedenle Rawls'un adalet teorisi, tam anlamıyla klasik bir sözleşme teorisi niteliği taşımamaktadır (Zelyüt-Hüner, 1997: 31-32). Sandel ise, Rawls'un sözleşmesinin tarihsel değil varsayımsal olduğunu vurgulamaktadır; çünkü bu sözleşme, gerçekleşmiş bir uzlaşmanın koşullarına değil, tarafların zorunlu kurgusal şartlar altında varması muhtemel uzlaşma düşüncesine dayanmaktadır (Sandel, 2014: 133-134). Bu bakımdan Sandel, Rawls'un yaklaşımını diğer sözleşmecilere kıyasla daha hayalci bulmaktadır. Ayrıca bilgisizlik peçesinin altındaki taraflar arasında vuku bulacağı için bu sözleşme iki kat daha varsayımsal sayılmaktadır. Dworkin de söz konusu varsayımsal uzlaşmanın fiili bir sözleşmenin taslağı olarak görülemeyeceğini; bu nedenle gerçek bir sözleşme olmadığını ileri sürmektedir. Kymlicka ise bunun varsayımsal bir sözleşme olduğunu kabul etmekle birlikte, sözleşme tezlerini yorumlamanın başka yolları olduğunu da belirtmektedir. Bu bağlamda Kymlicka, Rawls'un sözleşmesinin, insanların ahlaki açıdan eşitliğini varsayan ahlaki öncülleri değerlendirmeyi sağlayan bir araç olarak görülebileceğinden bahsetmektedir (Kymlicka, 2016: 84-85).

Adaleti toplumsal kurumların merkezine yerleştiren Rawls, "hakkaniyet olarak adalet" şeklinde nitelediği ve herkes tarafından kabul edilebilecek ev-

rensel nitelikte adalet ilkeleri ortaya koymayı hedeflemiştir (Avşar, 2006: 19-20). Rawls'a göre, bu ilkeleri seçmek üzere bir araya gelen bireyler kendi çıkarları, ahlaki ve dinsel inançları ya da sosyal konumları doğrultusunda hareket edecek ve bu doğrultuda ilkeler seçecektir. Rawls, bu durumu sorunlu bulmakta ve öneri olarak ilkeleri seçme sürecinde tarafların sınıf, din, ırk, cinsiyet vb. hususlarda hiçbir bilgiye sahip olmamasını; böylece eşitlikçi ve adil normlar tercih edebileceklerini ileri sürmektedir. Zira *“ben de dezavantajlı bir grubun üyesi olabilirim”* düşüncesi, bireyleri faydacılıktan kaçınmaya yönlendirmektedir. Bu bağlamda Rawls, iki temel adalet ilkesinin varsayımsal bir sözleşmeden türeyeceğine inanmaktadır (Sandel, 2018: 193-194).

Rawls, geliştirdiği adalet kuramını faydacılık başta olmak üzere diğer adalet anlayışlarından ayırmak amacıyla bu kuramın deontolojik bir nitelik taşıdığını belirtmektedir. Bu yaklaşım, hakkın iyiye önceliği ilkesine dayanmakta; hak, yalnızca iyiye ulaşmak için bir araç olarak değil, kendi başına temel bir değer olarak kabul edilmektedir. Rawls, insan doğasına dair metafizik yaklaşımların adaletin temelini belirli bir “iyi” anlayışına dayandığını ve böylece onu ahlaki normlara bağlama eğiliminde olduğunu eleştirmektedir. Oysa Rawls, “iyi” kavramının bireyden bireye değişebilen göreceli bir nitelik taşıdığını; bu nedenle toplumsal yaşamı düzenleyen adalet ilkelerinin belirli bir kesimin ahlak anlayışına göre belirlenemeyeceğini savunmaktadır (Avşar, 2006: 20).

Rawls, *“orijinal pozisyon”* (original position) adını verdiği toplum öncesi bir dönemde, *“bilgisizlik peçesi”* (veil of ignorance) arkasında, toplumun temel siyasal ve ekonomik yapı ve süreçlerinin esas alacağı “adalet ilkelerini” saptamaya çalışmaktadır (Özbank, 2009: 26). Bu nedenle Rawls'un adalet kavramının temel felsefesini kavrayabilmek için öncelikle orijinal pozisyon ve bilgisizlik peçesi kavramlarının anlaşılması gerekmektedir. Zira bu iki formülasyon, adalet ilkelerinin seçicilerini ve bu ilkelerin belirlendiği koşulları ortaya koymaktadır.

1.1. Orijinal Pozisyon ve Bilgisizlik Peçesi

Rawls, adalet ilkelerinin tesisinin ve toplumsal iş birliğinin inşasının ancak bir uzlaşma yoluyla mümkün olabileceğini savunmaktadır. Bu bağlamda bireylerin avantaj ve dezavantajlarından soyutlandıkları “orijinal pozisyon” aracılığıyla adil bir anlaşmaya varabileceklerini öne sürmektedir. Başka bir deyişle, adalet ilkelerinin nasıl kurgulanması gerektiği sorusu, “orijinal pozisyon” kavramını beraberinde getirmiştir. Bu nedenle Rawls, kuramını bu kav-

ram üzerinde temellendirmiştir.

Rawls'un orijinal pozisyonu, klasik toplumsal sözleşme kuramlarındaki “doğa hali”ne benzetmekle birlikte bazı temel farklılıklar içermektedir. Birincisi Rawls'un kurguladığı orijinal pozisyon, doğa haline kıyasla daha soyut ve tamamen varsayımsal bir durum olarak tanımlanmaktadır. İkincisi ise orijinal pozisyon, doğa halinde olduğu gibi topluma geçiş sürecini değil, adalet ilkelerinin belirlendiği başlangıç anlaşmasını ifade etmektedir (Avşar, 2006: 21).

Rawls, adalet ilkelerini formüle etmeden önce, bu ilkelerin belirleneceği kuramsal zemini tanımlamak amacıyla orijinal pozisyonu açıklamıştır. Orijinal pozisyonun temel varsayımı, bireylerin ve dolayısıyla toplumsal iş birliğinin, belirli adalet ilkelerine dayalı olarak şekilleneceğidir. Bu konumda yer alan taraflar, toplumdaki yurttaşların akılcı ve özerk temsilcileri olarak düşünülmektedir. Temsilciler, orijinal pozisyonun getirdiği kısıtlamalara -örneğin bilgisizlik peçesine- tam anlamıyla uyararak, temsil ettikleri bireylerin çıkarlarını en iyi şekilde korumakla yükümlü kılınmıştır. Ayrıca, taraflar birbirine simetrik ve eşit koşullarda konumlandırılmakta; bu durum, karar alma süreçlerine eşit söz hakkıyla katıldıklarını ve hiçbirinin ayrıcalıklı bir konumda olmadığını göstermektedir (Rawls, 2006: 156). Orijinal pozisyonda taraflar, toplumda adil bir düzenin kurulabilmesi amacıyla adalet ilkelerini seçmek üzere bir araya gelmektedirler. Ancak bu ilkelerin gerçekten adil olabilmesi için seçim sürecinin tarafsız ve ön yargılardan arınmış bir zeminde gerçekleşmesi gerekmektedir. İşte bu noktada, Rawls'un kuramında merkezi bir rol oynayan “bilgisizlik peçesi” (veil of ignorance) devreye girmektedir.

Rawls'un orijinal pozisyon kuramında tarafların en temel özelliği, rasyonel bireyler olmalarıdır. Bu taraflar, adil bir toplumun temelini oluşturacak adalet ilkelerini seçerken, kendi rasyonel yaşam planlarını gerçekleştirmeye en çok hizmet edecek ilkeleri belirlemeye çalışmaktadırlar. Fakat bu noktada tarafların kendilerine ait olacak iyi kavramını bilmedikleri kabul edilmektedir. Başka bir ifadeyle, taraflar kendi özel amaçlarını, çıkarlarını ve geliştirmeleri gereken menfaatlerini bilmemektedirler (Kocaoğlu, 2017: 38). Rawls'a göre, bilgisizlik peçesi altında bulunan tarafların belirli bireysel ve toplumsal bilgilere sahip olmadığı varsayılmaktadır. Birinci olarak, bireyler kendi toplumsal konumlarını, sınıflarını ya da sosyal statülerini bilmemektedirler; ayrıca doğuştan gelen yeteneklerinin (zeka, fiziksel güç vb.) ve bu yeteneklerin toplumda nasıl değer bulacağının farkında değildirler. İkinci olarak, hiçbir taraf kendi iyi yaşam anlayışını, yaşam hedeflerini ya da kişisel psikolojik eğilimlerini (örneğin riskten kaçınma düzeyi, iyimserlik veya kötümserlik gibi) bilmemektedir. Üçüncü olarak ise, taraflar kendi toplumlarının ekonomik, siyasal ve kültürel

gelişmişlik düzeylerine ilişkin hiçbir bilgiye sahip bulunmamaktadırlar (Rawls, 2018: 164). Bu koşullar altında, tüm taraflar eşit, rasyonel ve bilgi bakımından simetrik konumda yer almakta; bu durum, ayrıcalıklı kurallar oluşturmak yerine, herkes için adil ve evrensel nitelikte ilkelerin savunulmasını mümkün kılmaktadır (Rawls, 2018: 166). Rawls, tarafların kendileri hakkında hiçbir şey bilmediği yönündeki bu düşünseline, “bilgisizlik peçesi” adını vermiştir ve orijinal pozisyonun bu özelliği, adalet ilkelerinin tarafsız bir zemin üzerinde tesis edilmesini güvence altına almaktadır.

“Bilgisizlik peçesi” kavramı, adaletin tarafsız temeller üzerinde kurulabilmesini sağlamak amacıyla geliştirilmiş kuramsal bir araçtır. Bu kavrama göre adalet ilkeleri, bireylerin toplumdaki konumlarını, sosyal statülerini, yeteneklerini, cinsiyetlerini, ırklarını ya da yaşam hedeflerini bilmedikleri bir durumda belirlenmektedir; böylelikle kişisel çıkarların ve önyargıların adalet ilkesinin oluşumunu etkilemesini engellenmektedir (Ryan, 2018: 139). Rawls’un bu yaklaşımı, taraflar arasındaki eşitliği güvence altına almakta ve iyi düzenlenmiş bir toplum yapısını tesis eden adalet ilkelerinin oluşturulmasını mümkün kılmaktadır. Rawls’un bu söylemiyle ilgili birçok eleştiri yöneltilmiştir. Bu durum, insanların kendilerini bulundukları toplumsal yerden ve isteklerden uzaklaştırmasının bir kişisel kimlik kuramı olarak görülmüştür (Kymlicka, 2016: 88).

Bilgisizlik peçesi altındaki kısıtlamaların temel amacı, bireylerin doğuştan sahip oldukları ya da sonradan edindikleri doğal ve toplumsal avantajların adalet ilkelerinin belirlenmesini etkilemesini engellemektir. Adalet ilkelerinin eşitlik ve hakkaniyet koşulları altında tutan tek ve asıl unsur bu bilgisizlik peçesidir (Sandel, 2014: 46). Bu yapının sağladığı tarafsızlık sayesinde, taraflar kendi özel çıkarlarını başkalarının yararına feda pahasına koruyacak bir konumda bulunamayacaklardır (Gorowitz, 1981: 273).

Rawls’un orijinal pozisyon kuramında, taraflar bilgisizlik peçesi nedeniyle kişisel ve özel durumlarına dair hiçbir bilgiye sahip olmamalarına rağmen, insan toplumlarına dair genel gerçekleri bildikleri varsayılmaktadır. Bu kapsamda tarafların, siyasal ilişkiler, ekonomik teoriler, toplumsal örgütlenme biçimleri ve insan psikolojisinin temel eğilimleri hakkında bilgi sahibi oldukları kabul edilmektedir. Bu genel bilgiler üzerinde herhangi bir kısıtlama bulunmamakta çünkü toplumsal işbirliğinin sürdürülebilmesi için gerekli olan yapısal ve teorik bilgilerin dışarıda tutulması için bir gerekçe yoktur (Rawls, 2018: 164).

Rawls’un teorisinde, taraflar kendi kimlikleri ve toplumsal konumları hakkında bilgi sahibi olmadıkları hâlde, toplumların genel işleyişine dair önbilgilere

dayanarak adalet ilkelerini belirlemeye çalışmaktadırlar. Bu noktada şu soru önem kazanmaktadır: Böyle sınırlamaların olduğu bir ortamda taraflar adalet ilkelerini nasıl seçecek ve bu süreçte hangi güdüler onları motive edecektir? Rawls, adalet ilkelerinin seçiminde çeşitli motivasyonların etkili olduğunu ileri sürmektedir.

Birinci motivasyon, kişisel arzulardan bağımsız genel arzular olarak tanımlanan “birincil iyiler”dir (Zelyüt-Hünler, 1997: 41). Rawls (2018: 91), birincil iyiler arasında özgürlük, fırsat, gelir, refah, zenginlik ve kendine saygıyı sıralamıştır. Rasyonel bireylerin istediği şeylerin başında her zaman birincil iyiler gelmektedir. Bilgisizlik perdesi altında, tikel iyi konsepsiyonlarına ilişkin bilginin genel iyilere dair bilgiden bağımsız olduğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla Rawls’a göre orijinal pozisyonundakiler, kendi iyi konsepsiyonlarını bilmedikleri için az sayıda birincil iyilerden ziyade daha çok birincil iyileri tercih edeceklerdir (Zelyüt-Hünler, 1997: 41-42).

İkinci motivasyon adalet duygusudur. Rawls’a göre, orijinal pozisyonundaki taraflar yalnızca rasyonel değil, aynı zamanda adalet duygusuna da sahip bireylerdir. Bu bağlamda orijinal pozisyon ve bilgisizlik peçesi altındaki tarafların en adil olanı bulup seçecekleri düşünülmektedir (Zelyüt-Hünler, 1997: 42). Rawls’a göre bireyler, doğuştan gelen adalet duygusuna sahiptir; bu durum da hakkaniyete uygun olanı sezgisel olarak seçme yeteneği sağlamaktadır. Ancak Rawls, sezginin adalet ilkelerinin belirlenmesindeki rolünü sınırlı görmektedir. Ona göre adalet ilkeleri sezgilere dayanarak değil, rasyonel ve bilinçli bir tercihle, alternatifler arasında yapılan seçim yoluyla belirlenmektedir. Rawls’un adalet duygusuyla kastettiği ise bireylerin gündelik yaşamda karşılaştıkları durumlara ilişkin ahlaki değerlendirmeleridir (Avşar, 2006: 25-26). Üçüncü motivasyon karşılıklı çıkarlardan bağımsızlık ilkesidir. Bu motivasyonda taraflar bencil güdülerle seçim yapmamaktadırlar. Ancak burada bahsettiği tam bir diğerkamalık değil, sınırlı diğerkamalıktır. Çünkü tam diğerkamalıkta herkes karşı tarafın istekleri doğrultusunda hareket edeceğinden, karar verme süreci ortadan kalkmaktadır. Ancak sınırlı diğerkamalıkta, çatışacak bazı noktalar olacağı için hakkaniyet olarak adaletin tesisi istenecektir. Dördüncü motivasyon ise kıskanç olmama halidir. Kıskanç bireylerin hem kendilerini hem de başkalarını zor duruma düşürebileceği ve kıskançlığın ahlaki açıdan olumsuz bir duygu olduğu göz önünde bulundurulduğunda, tarafların kıskançlık duygusundan uzak olması beklenmektedir. Son motivasyon ise rasyonel olma durumudur. Orijinal pozisyonundaki bireyler, bilgisizlik peçesi altında, seçenekler arasında tutarlı ve mantıklı tercih yapma kapasitesini göstereceklerdir (Zelyüt-Hünler, 1997: 42-44).

Sonuç olarak, Rawls'a göre orijinal pozisyondaki taraflar, kendi aralarında ki bireysel ve toplumsal farklılıklardan habersiz oldukları sürece, aynı adalet argümanlarını savunacaklardır. Bu bilinçsizlik hali, tarafların çıkar çatışmalarından arınmış, evrensel ve tarafsız ilkeler üzerinde uzlaşmalarını mümkün kılmaktadır.

1.2. Düşünümsel Denge ve Maximin Kuralı

Rawls'un adalet teorisinde, adalet ilkeleri orijinal pozisyonda, bilgisizlik peçesi altında; düşünümsel denge ve maximin kuralı gibi metodolojik araçlar kullanılarak bir çerçeve içinde seçilmektedir. Önceki bölümde orijinal pozisyon ve bilgisizlik peçesi kavramlarının Rawls'un düşünsel dünyasında neyi temsil ettiği incelenmiştir. Bu bölümde ise düşünümsel denge ve maximin kuralı ele alınacaktır.

Kocaoğlu (2017: 55), düşünümsel dengeyi “*bilgisizlik peçesinin ardındaki a-priori geçerliliğe sahip ilkeleri benimsemediklerinin ve diyalektik bir süreç içinde adalet ilkelerini seçtiklerinin delilidir*” sözleriyle ifade etmektedir. Düşünümsel denge, kabul edilebilir adalet ilkelerinin belirlenmesinde kullanılan metodolojik bir süreçtir. Bu süreçte öncelikle kabul edilen ancak görece zayıf varsayımlar tanımlanmaktadır. Ardından, bu varsayımların herkes tarafından kabul edilebilir adalet ilkelerini oluşturmada yeterince güçlü olup olmadığı değerlendirilmektedir. Eğer ilkeler yeterince adaleti sağlıyorsa kabul edilmekte; aksi hâlde başka varsayımlar tartışılmaktadır. Bu süreç, geriye ve ileriye dönük olarak yapılan düşünsel hamlelerle adalet ilkelerinin farklı varsayımlarını test etmeyi içermektedir. Böylece düşünümsel denge, adaletin alternatiflerinin değerlendirildiği bir tür düşünsel deney olarak kabul edilmektedir (Kocaoğlu, 2017: 55-56).

Orijinal pozisyondaki tarafların adalet ilkelerini tesis etmek için kullandığı araçlardan birisi de maximin kuralıdır. Rawls maximin kuralını, “*Maximin kuralı bize alternatifleri mümkün olan en kötü sonuçlar olarak sıraya koymamızı söyler*” sözleriyle özetlemektedir. Rawls'un burada ortaya koyduğu argüman, adaleti tesis etmek için mevcut alternatiflerin sıralanması ve en kötü sonuçlar ışığında karar verilmesidir. Bu yaklaşımın temelinde, adalet ilkelerinin bilgisizlik peçesi altında seçilmesi gerçeği yatmaktadır. Başka bir deyişle, taraflar bilgisizlik peçesi konumunda bulunmakta ve adalet ilkeleri için alternatif sonuçları değerlendirmektedirler. Bilgisizlik peçesi kalktığında, kötü sonuçlarla karşılaşmamak ve kendilerini en olumsuz olasılıktan korumak amacıyla, de-

zavantajlıların lehine olan kararları tercih ederler. Bu bağlamda, bu metodoloji toplumsal yapıyı, en kötü durumda olma ihtimaline göre şekillendirmeye olanak tanıyan bir araç işlevi görmektedir (Kocaoğlu, 2017: 57-58).

Rawls, geliştirdiği metodolojik araçlardan biri olan maximin kuralı ile en kötü ihtimali mümkün olan en iyi seviyeye taşımayı amaçlamaktadır. Bu ilkeyi somutlaştırmak için şu örnek verilebilir: Orijinal pozisyonda ve bilgisizlik peçesi altında bulunan bireylerin, toplumdaki en yoksul bireyin gelirini belirlemeye çalıştıkları varsayılın. Üç farklı alternatif durumda, en yoksul bireyin geliri sırasıyla €1.000, €2.000 ve €3.000 olarak belirlenmiştir. Maximin ilkesine göre bireyler, kendi konumlarını bilmediklerinden en dezavantajlı durumda olabileceklerini varsayarak, bu durumun en az zararlı sonuçlanacağı seçeneği tercih etmektedirler. Bu nedenle €3.000 gelir düzeyi, en kötü durumun en iyi olduğu seçenek olduğu için kabul edilmektedir. Zira “en kötü durumda ben olabilirim” düşüncesiyle hareket eden taraflar en az zarar göcekleri alternatifi seçmektedirler.

1.3. Adalet İlkeleri

Rawls, adalet ilkeleriyle özgürlük ve eşitlik üzerinden toplumdaki adaletin nasıl sağlanacağını belirlemelerini yapmaktadır. Bu bağlamda bu adalet ilkeleriyle devletin yönetilebileceğini düşünen Rawls bu hususta şu sözleri kullanmaktadır:

“Bu ilkeler sosyal adalet ilkeleridir. Bu ilkeler, sosyal işbirliğinin getirdiği yüklerdir ve bunlar menfaatlerin uygun biçimde dağıtılmasını tanımlarlar ve yine toplumdaki temel kurumlar içindeki hakların ve ödevlerin tahsis edilmesinin yolunu bu ilkeler sağlar” (Rawls, 1980: 33).

Adalet ilkeleri hem genel hem de evrensel nitelikte olmalıdır, zira ahlaki birey olmanın bir gereği olarak herkesin bu ilkelere bağlı kalması beklenir. Rawls, her bireyin bu ilkeleri anlayabilmesini ve uygulayabilmesini öngörmektedir. Ayrıca, adalet ilkelerinin, tarafların kamusal adalet düzeni için bilinçli olarak seçtikleri ilkeler olduğu varsayılmaktadır. Bu ilkelerin aynı zamanda objektif akıl yürütme çerçevesinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Orijinal pozisyonda, bilgisizlik peçesi altında yer alan taraflar, herhangi bir doktrine ya da metafizik görüşe dayanmadan, çeşitli metodolojik araçlar kullanarak, adalet ilkelerinin taşıması gereken özellikleri dikkate alarak hareket ederler. Bu süreç sonunda, hakkaniyet olarak adaletin iki temel ilkesine ulaşırlar (Kocaoğlu,

2017: 70-72). Bu iki adalet ilkesi, sosyal adaletle ilgili tüm tartışmalar için bir temel oluşturmakta ve toplumsal iş birliğinin koşullarını belirlemektedir. Rawls, adaletin bu iki ilkesini şu şekilde ifade etmektedir:

“Birincisi: Her kişi, başkalarının özgürlüklerinin sunulduğu şemada-kiyle yarışılabilen en geniş temel özgürlükler şemasındakine benzer eşit haklara sahiptir.

İkincisi: Sosyal ve ekonomik eşitsizlikler;

a) *Herkesin avantajının kabul edilebilir olduğu beklentisi*

b) *Ekli pozisyonların ve görevlerin herkese açık olması*” (Rawls, 2018: 90)

Bu ilkeler esas olarak, toplumun temel yapısında ve hak ve ödevlerin tahsisinin yönetilmesinde uygulanır. Sosyal ve ekonomik avantajların dağıtımını düzenlemektedir (Rawls, 2018: 90). Birinci ilke “özgürlük ilkesi” iken ikinci ilke “*fark ilkesi*”dir (Pettit, 2016: 29). Bu adalet ilkeleri “lexical priority” olarak sıralanmaktadır. Rawls’a göre, ilk ilke karşılanmadan ikinci ilkeye geçilememektedir. Bu nedenle ilk ilke, ikinci ilkeye önceldir. Bu bağlamda refah için özgürlükten feragat edilememektedir. Rawls, özgürlük ilkesinin kurulmasından sonra ikinci ilkeye geçmektedir. İkinci ilkede ise b ilkesinin, a ilkesine öncelliği mevcuttur. Bu ilkede b maddesi “*fırsat eşitliği ilkesi*” iken a maddesi “*fark ilkesi*”dir (Rawls, 2018: 332).

1.3.1. Birinci Adalet İlkesi: Özgürlük İlkesi

Rawls’un teorisinde tarafların düşünümsel denge süreci sonunda ulaştıkları adalet ilkelerinden birincisi temel özgürlüklerin eşitliği ve önceliğine ilişkin olarak tasarlanmıştır. Birinci adalet ilkesindeki özgürlükler şu şekilde sıralanmaktadır; siyasal katılma, ifade özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü, kişi özgürlüğü, hukuk önünde eşitlik (Barry, 2018: 249). Rawls bu özgürlükleri sadece üç maddenin referansı ile açıklar: i) özgür olan kişiler, ii) bu kişilerin özgür olduğu sınırlamalar ve kısıtlamalar, iii) bunların neyi yapmakta veya yapmamakta özgür olduklarıdır. Rawls’a göre özgür kişi yalnızca bireylerle sınırlı değildir; dernekler, cemaatler gibi kolektif yapılar da özgürlük öznesi olabilir. Özgürlüğün sınırlandırılması ise yalnızca hukuki düzenlemelerle değil, kamuoyu baskısı veya sosyal normlardan kaynaklanan zorlayıcı etkilerle de ortaya çıkabilmektedir. Rawls’un tanımında, kişiler belirli sınırlamalardan bağımsız olduklarında, bir eylemi gerçekleştirme veya gerçekleştirilmeme özgürlüğüne sahip olmakta ve bu eylemler de başkalarının müdahalesine karşı hukuki olarak korunmaktadır. Bu durumu somutlaştırmak amacıyla vicdan özgürlüğünü

örnek vermektedir. Vicdan özgürlüğü, bireylerin kendi ahlaki, dini veya felsefi inançlarını hukuki bir kısıtlamaya maruz kalmadan izleyebilmelerini ifade etmektedir. Dahası, bireylerin bu özgürlüğüne dışarıdan müdahale edilmemesi, yalnızca bir toplumsal norm değil, aynı zamanda diğer bireyler ve devlet için hukuki bir yükümlülük olarak da tanımlanmaktadır (Rawls, 2018: 230).

Adalet ilkeleri lexical sıralamaya göre konumlanmıştır. Böylece özgürlük ancak özgürlüğün hatırı için sınırlandırılabilir. Burada iki durum vardır:

“a) Kapsayıcılığı az özgürlük herkesçe paylaşılan toplam özgürlük sistemi güçlendirmelidir

b) Eşit özgürlükten daha az olan özgürlük daha az özgürlüğe sahip yurttaşlarca kabul edilmelidir” (Rawls, 2018: 279-280).

Burada birinci durumda özgürlüklerin kısıtlanması herkes için geçerli olmakla birlikte bahsi geçen bu kısıtlamalar adaletin oturtulması için sorun yaratmamaktadır. İkinci durumda ise özgürlükler açısından eşitsizlikler söz konusu olsa da bazen yaşam koşulları özgürlüğün eşit dağıtılamamasına yol açmaktadır. Böyle bir durumda özgürlük kaybı olanlar için kabul edilebilir bir konum olması gerekmektedir. Çünkü bireyler için daha az özgürlük, özgürlüğü tamamen kaybetmekten daha iyi olacağı için Rawls, daha az özgürlüğü sahip olmanın çok daha kabul edilebilir bir durum olduğunu aktarmaktadır (Demir, 2018: 92-93).

Rawls’un birinci adalet ilkesi, her bireyin kapsamlı kişisel ve siyasal özgürlüklerden yararlanma hakkına sahip olduğunu savunmaktadır. Bu özgürlüklerin, toplumdaki diğer bireylerin aynı haklardan eşit şekilde faydalanabilmesiyle uyumlu olması gerekmektedir. Söz konusu ilke, düşünce ve vicdan özgürlüğü gibi temel hakların korunmasını, bu haklara yönelik yasal güvencelerin oluşturulmasını zorunlu kılar. Rawls, bu özgürlüklerin özel bir önceliğe sahip olduğunu ve kamusal yarar gerekçesiyle sınırlandırılmayacağını belirtmektedir. Ayrıca bu ilke, siyasal eşitliği de kapsamakta olup, bireylerin ekonomik olanaklardan bağımsız biçimde siyasal süreçlere katılma haklarına sahip olmaları gerektiğini vurgulamaktadır (Demir, 2018: 94-95). Ona göre özgürlük ancak, özgürlüklerin değeri güvence altına alındığında anlamlı hâle gelir. Rawls’a göre temel özgürlüklerin değeri, bireyler arasında otorite veya servet bakımından ciddi eşitsizlikler bulunduğu eşit şekilde hissedilemez. Bu nedenle, bazı sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin herkesin yararına olacak biçimde düzenlenmesi gerektiğini ileri sürer ve bunu ikinci adalet ilkesiyle temellendirir (Kocaoglu, 2017: 79).

1.3.2. İkinci Adalet İlkesi: Adil Fırsat Eşitliği ve Fark İlkesi

Adaletin ikinci ilkesi ise eşitliğin liberal bir savunusu olarak görülmektedir. Rawls'un buradaki temel kaygısı toplumsal yapının hak edilmemiş eşitsizliklere sebep olan özelliklerini düzenlemek ve bu bağlamda toplumsal işbirliğinin gerekli zeminini oluşturmaktır. Böylece Rawls, bireylerin kendi hatalarından kaynaklanmayan toplumsal yapının sebep olduğu dezavantajlarını ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır (Kocaoğlu, 2017: 80). Rawls'a göre, her kişi, herkes için benzer bir eşitlik sistemi ile uyumlu olan bütün bir eşit temel özgürlükler sisteminde yer almak için eşit temel haklara sahiptir. Bu ikinci adalet ilkelerine tekrar baktığımızda;

"a) Herkesin avantajının kabul edilebilir olduğu beklentisi

b) Ekli pozisyonların ve görevlerin herkese açık olması" (Rawls, 2018: 90) şeklinde dizayn edilmiştir. Rawls, ikinci adalet ilkesini şu sözlerle açıklamaktadır:

"İkinci ilke, ilk yaklaşımda, refahın ve gelirim dağıtımını, yetkinin ve sorumluluğun kullanılmasında farklılık yaratan organizasyonları düzenlemektedir. Refahın ve gelirin dağıtılması eşitliğe ihtiyaç duymazken, yetki ve sorumluluk pozisyonları herkes için gerekli, herkesin avantajıdır. Birisi ikinci ilkeyi pozisyonları açık tutarak uygulayabilir ve ondan sonra bu sınırlamalara tabi olunması, sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin düzenlenmesi herkesin yararınadır" (Rawls, 2018: 90-91).

İkinci ilkenin birinci kısmı (a maddesi) *"farklılık/fark ilkesi"*, ikinci kısmı (b maddesi) ise *"hakkaniyetli/adil fırsat eşitliği ilkesi"* şeklinde ifade edilmektedir (Rawls, 2018: 303).

İkinci adalet ilkesinin birinci kısmını oluşturan fark ilkesi, sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin toplumda en dezavantajlı grupların en çok yararına olacak şekilde düzenlenmiştir (Parijs, 2003: 200). Rawls'un ikinci adalet ilkesinde doğrudan bir eşitlik değil, adalete uygun bir düzenleme öngörülmektedir. Bu bağlamda yüksek gelire sahip bireylerin kazançları ellerinden alınmaz; ancak adalet ilkeleri doğrultusunda, bu kazançların toplumun en az avantajlı üyeleri lehine yapılandırılması gereklidir. Böylece, iyi bir yaşam standardına sahip bireylerin durumunda bir gerileme olmadan, düşük gelirli bireylerin koşullarının iyileştirilmesi hedeflenmektedir. Bu yaklaşım, her iki tarafın da ortak faydasını gözetken bir adalet anlayışı olarak temellendirilir. Rawls'un bu düzenlemeyi savunmasının temel nedeni, bireylerin doğal yetenekleri ve zenginlikleri üzerindeki farklılıkların ahlaki olarak rastlantısal olduğu ve bu farklılıkların sosyal ya da ekonomik üstünlük yaratmasının adil kabul edilemeyeceği düşün-

cesidir. Bu çerçevede, toplumsal kaynakların dağılımı, daha avantajlı konumda olan bireylerin, dezavantajlı olanların durumunu iyileştirecek biçimde gerçekleştirilmelidir. Rawls'a göre, yaşam standartları yüksek bireylerin sahip olduğu temel hak ve özgürlükler, aynı ölçüde düşük yaşam standardına sahip bireyler için de güvence altına alınmalıdır. (Demir, 2018: 100-101).

Bu noktada fark ilkesinin ne derece eşitlikçi olduğuna baktığımızda Sandel şöyle bir eleştiri getirmektedir:

"Fark ilkesi tam olarak ne kadar eşitlikçidir? Maaş farklarının etkisi sosyal ve ekonomik koşullara bağlı olduğundan bunun cevabını vermek zordur. En yüksek maaş alan doktorların yoksul kırsal alanlarda daha etkili ve iyi sağlık hizmetlerine sebep olabileceğini varsayalım. Bu durumda, maaş farkı Rawls'ın ilkesiyle uyumludur. Fakat doktor maaşlarının yüksek olmasının Appalachia'daki sağlık hizmetlerinin gelişmesinde etkisi olmadığını ve Beverly Hills'te estetik cerrahlarını daha çok teşvik ettiğini varsayın. Bu durumda maaş farkı, Rawls'ın vurguladığı noktayı haklı çıkarmakta zorlanabilir" (Sandel, 2018: 205-206).

Rawls'un ikinci adalet ilkesinin ikinci boyutu, adil fırsat eşitliği ilkesidir. Bu ilkeye göre, bireylerin toplumsal kökenlerine veya sınıfsal konumlarına bakılmaksızın, kendi yeteneklerini geliştirebilecekleri ve çabaları doğrultusunda toplumsal konumlarını iyileştirebilecekleri bir sistemin inşa edilmesi gerekmektedir. Özellikle eğitim sistemi, sosyoekonomik açıdan dezavantajlı bireylerin dahi teknik bilgi ve kültürel donanım edinmelerine imkân tanıyacak biçimde yapılandırılmalıdır. Böylece, toplumun alt sınıflarına mensup bireyler, hem eşit yurttaşlık statüsüne sahip olduklarını hissedecek hem de bireysel çaba yoluyla toplumsal ilerleme kaydedebileceklerine dair bir güven geliştireceklerdir. Bu durum, yalnızca sembolik değil, maddi anlamda da eşitliğin tesisi açısından önem arz etmektedir (Arnhart, 2017: 310). Bu bağlamda, fırsat eşitliği ilkesinin yalnızca formel bir eşitliği değil, aynı zamanda eşit kazanımlar getirmeyen görev ve pozisyonlara erişimde gerçek bir açıklığı da güvence altına alması gerekmektedir. Dolayısıyla, bireylerin doğuştan sahip oldukları avantajlar ya da şans faktörleri, belirli görev ve mevkilerde kalıcı olarak yer edinmelerine gerekçe oluşturmamalıdır (Demir, 2018: 99). Anlaşılan o dur ki, adil fırsat eşitliği merkezi bir konumda olmakla birlikte hak edişle ilgilidir.

Rawls'a göre adil fırsat eşitliği ilkesi fark ilkesine daima önceldir. Başka bir deyişle adil fırsat eşitliği ilkesinden toplumdaki en az avantajlıların durumunu güçlendirecek düzenlemeler uğruna vazgeçilemezdir. Ancak adil fırsat eşitli-

ğinin iki istisnası olabilmektedir. Başka bir ifadeyle, Rawls'un adalet anlayışı çerçevesinde fırsat eşitsizliği iki koşul altında meşru sayılabilir. İlk olarak, bu tür bir eşitsizlik, toplumda daha az imkâna sahip bireylerin olanaklarını artırmalı ve onların toplumsal konumlarını güçlendirmelidir. Bu bağlamda eşitsizlik ancak dezavantajlı grupların yararına işlediği sürece haklı görülebilir. İkinci olarak ise bu durum, tasarruf oranlarıyla ilişkilidir. Aşırı tasarrufun yaratabileceği yük, bu yükümlülüğü üstlenen bireyler arasında adil biçimde dağıtılmalıdır. Rawls bu çerçevede, adil tasarruf oranı sorununu kuşaklar arası adalet ilkesiyle birlikte ele almaktadır (Avşar, 2006: 48).

SONUÇ

Bu çalışmada, John Rawls'un hakkaniyet olarak adalet kuramı analiz edilmiştir. Bu bağlamda çalışmada adaletin siyaset felsefesi tarihindeki çeşitli teorisyenlerden biri olan Rawls'un adalet teorisine neden "hakkaniyet olarak adalet (justice as fairness)" ismini verdiği hangi eksenlerde nasıl inşa edildiği gösterilmiştir. Rawls'un adalet teorisini anlamlandırabilmek adına, teorisinde yer alan temel kavramlara odaklanılmış; bu bağlamda orijinal pozisyon ve bilgisizlik peçesi kavramları ele alınarak, bireylerin toplumsal ayrıcalık ve dezavantajlardan arındırılmış bir zeminde adalet ilkelerini tarafsız biçimde belirleyebilecekleri teorik çerçeve ortaya konmuştur. Akabinde düşünömsel denge yöntemi ile kabul edilebilir ilkelerin test edilme süreçleri ve maximin kuralı aracılığıyla en kötü durumun iyileştirilmesi mantığı aktarılmıştır. Bu metodolojik araçlar, Rawls'un kuramını hem normatif tutarlılık hem de politika önerileri bakımından zenginleştirmektedir.

Son olarak Rawls'un adaletin ilkeleri olan özgürlük ilkesi ile fark ve adil fırsat eşitliği ilkesi üzerinden adaletin toplumsal kurumlara nasıl yansıtılabileceği vurgulanmıştır. Özgürlük ilkesinin önceliği, bireysel hak ve özgürlüklerin dokunulmazlığını güvence altına alırken; fark ilkesi ve adil fırsat eşitliği, toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerin dezavantajlı kesimlerin yararına düzenlenmesini öngörmektedir. Bu iki ilkenin "lexical priority" hiyerarşisi, kuramın tutarlılığını ve uygulanabilirliğini bir arada yürütmesine imkân tanımaktadır.

Çalışma boyunca Rawls'a yönelik itirazlar da çalışmanın sınırlılığı gözetilerek verilmiştir. Bu bağlamda eleştirilerin odağında Rawls'un adalet kuramının tarihsel varsayımsallığı ile güncel siyasal gerçeklikler arasındaki mesafenin nasıl kapatılacağına çözümlememiş olması yatmaktadır.

KAYNAKÇA

- Arnhart, L. (2017). *Platon'dan Rawls'a Siyasi Düşünce Tarihi* (Çev. Ahmet Kemal Bayram). Ankara: Adres Yayınları.
- Avşar, H. (2006). *Siyaset Felsefesi Açısından John Rawls'un Adalet Teorisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Barry, N. P. (2018). *Modern Siyaset Teorisi* (Çev. Mustafa Erdoğan ve Yusuf Şahin). Ankara: Liberte.
- Demir, A. (2018). *John B. Rawls Eleştirel Bir Yaklaşım*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gorowitz, S. (1981). "John Rawls- Bir Adalet Kuramı". Haz. Anthony de Crespigny ve Kenneth R. Minogue. *Çağdaş Siyaset Felsefecileri* (Çev. Serap Can). İstanbul: Remzi Kitabevi. s. 267-283.
- Heywood, A. (2011). *Siyasetin Temel Kavramları* (Çev. Hayrettin Özler). Ankara: Adres Yayınları.
- Kocaoğlu, M. (2017). *John Rawls Adalet Teorisi ve Temel Kavramları*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Kymlicka, W. (2016). *Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş* (Çev. Ebru Kılıç). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Özbank, M. (2009). *Rawls- Habermas Tartışması Neden Demokrasi? Nasıl İstikrar?*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Parijs, P. V. (2003). "Difference Principle". Ed. Samuel Freeman. *The Cambridge Companion to Rawls*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 200-240.
- Pettit, P. (2016). "Analitik Felsefe". Haz. Robert E. Goodin, Philip Pettit ve Thomas Pogge. *Çağdaş Siyaset Felsefesi Kılavuzu* (Çev. Simten Çoşar). Ankara: Dipnot.
- Rawls, J. (2006). "Temel Özgürlükler ve Önceleri". Haz. Andre Berten, Pablo da Silveira ve Herve Pourois. *Liberaller ve Cemaatçiler*. Ankara: Dost Kitabevi. s. 145-173.
- Rawls, J. (2018). *Bir Adalet Teorisi* (Çev. Vedat Ahsen Coşar). Ankara: Phoenix.
- Ryan, A. (2018). "John Rawls". Haz. Ouentin Skinner. *Çağdaş Temel Kuramlar*. İstanbul: İletişim. s. 133-157.
- Sandel, M. J. (2014). *Liberalizm ve Adaletin Sınırları* (Çev. Emre Zeybekoğlu). Ankara: Dost Kitabevi.
- Sandel, M. J. (2018). *Adalet Yapılması Gereken Doğru Şey Nedir?* (Çev. Mehmet Kocaoğlu). Ankara: Eksi Yayınları.

- Uygur, G. (2017). "John Rawls". Ed. Ahu Tunçel ve Kurtul Gülenç. *Siyaset Felsefesi Tarihi*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, s. 712-736.
- Zelyüt-Hünler, Solmaz (1997). *Rawls ve MacIntyre İki Adalet Arasında Liberal ve Komüniteryan Düşüncelerin Çatışma Alanı*. Ankara: Vadi Yayınları.

4. BÖLÜM

ETKİLEŞİMLİ DİJİTAL OYUN TASARIMINDA MÜZİK: TARİHSEL BAĞLAMDA TEORİK VE İŞLEVSEL BİR İNCELEME

Doç Dr. Bülent KABAŞ

*Sakarya Üniversitesi, Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi,
Görsel İletişim Tasarımı Bölümü
bkabas@sakarya.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0002-7623-9275>*

GİRİŞ

Dijital oyunlarda müzik, oyuncu deneyimini derinleştiren çok katmanlı ve etkileşimli bir unsurdur. Başlangıçta basit ses efektleri ve döngüsel melodilerle sınırlı olan oyun müziği, teknolojik ilerlemeler ve tasarım yaklaşımlarındaki dönüşümlerle birlikte *senfonik orkestral düzenlemelerden* algoritmik olarak oluşturulan *dinamik ses ortamlarına* kadar çeşitlenmiştir (Collins, 2008, s. 128).

Geleneksel medya müziğinden farklı olarak, oyun müziği oyuncunun eylem ve oyun içi durumlarına göre değişkenlik gösterir; böylece her oynanışta farklı bir deneyim sunar (Summers, 2016, s. 14). Bu dinamik yapı, müziğin filmlerdeki gibi sabit ve pasif bir arka plan olmaktan çıkarak, oyuncunun duygusal tepkilerini ve davranışlarını şekillendiren aktif bir bileşen haline gelmesini sağlar.

Son yıllarda oyun müziği üzerine akademik ilgi artmış, bu alanda kapsamlı çalışmalar ortaya konmuştur. Karen Collins'in *Game Sound* (2008) adlı eseri, oyun müziğinin tarihsel gelişimi, teorik temelleri ve uygulamalarını derinlemesine inceleyerek *ludomüzikoloji* (oyun müzikolojisi) disiplininin kurulmasına öncülük etmiştir (Collins, 2008, s. 1-5; Fritsch & Summers, 2021, s. 2). Ludomüzikoloji, oyun müziğini diğer müzik türlerinden ayıran etkileşim ve bağlam

odaklı yaklaşımlar geliştirmektedir.

Bu çerçevede, Michiel Kamp'ın (2024) dört işitme biçimi modeli ile Isabel-la van Elferen'in (2016) ALI modeli gibi teorik araçlar, oyun müziğinin anlam ve işlevlerini oyuncu algısı ve oyun bağlamı içerisinde değerlendirmeye olanak tanımaktadır.

Bu çalışma, dijital oyunlarda müziğin tarihsel gelişimini, teorik yaklaşımlarını, oyun içi işlevlerini, uygulanan teknik yöntemleri ve günümüzde karşılaşılan zorlukları ele alarak geleceğe yönelik değerlendirmeler yapmayı amaçlamaktadır. İlk bölümde tarihsel gelişim özetlenecek, ardından teorik modeller açıklanacaktır. Daha sonra oyun müziğinin *atmosfer yaratımı*, *geribildirim sağlama*, *leitmotif* (tekrarlayan, belirli bir karakter veya duyguyu simgeleyen kısa müzik teması) kullanımı ve *motivasyon artırımı* gibi temel işlevleri incelenecek; bu işlevleri mümkün kılan teknik uygulamalar (*yatay ve dikey orkestrasyon*, *prosedürel müzik* vb.) detaylandırılacaktır. Son olarak, yapay zekâ, kişiselleştirme ve telif hakları gibi güncel konular ışığında oyun müziğinin geleceği değerlendirilecektir.

1. TARİHSEL GELİŞİM

Video oyunu müziğinin evrimi, teknolojik sınırlamalar ile sanatsal yenilik arasındaki diyalektik etkileşim tarafından belirlenmiştir. Her yeni oyun sistemi nesli, bestecilere hem yeni ifade olanakları hem de teknik sınırlamalar getirerek, yaratıcı ses tasarımlarının bu koşullara göre şekillenmesine zemin hazırlamıştır. Böylece mekanik ziller ve basit “bip”lerden başlayarak, gerçek zamanlı uyarlanabilen karmaşık ses ortamlarına uzanan kritik dönüm noktaları oluşmuştur (Collins, 2008; Fritsch, 2013).

Müzik Öncesi ve Erken Dönem Video Oyunlarında Ses Kullanımı

Video oyunlarından önceki mekanik oyunlar (langırt ve kumar makineleri gibi), oyuncunun dikkatini çekmek ve eylemleri geri bildirmek amacıyla basit mekanik sesler kullanmıştır. Ziller, çingiraklar ve mekanik tıklamalar gibi sesler işlevsel olup oyuncuya anlık bilgi aktarmıştır (Collins, 2008, s. 11). Böylece oyun müziğinin temel işlevlerinden biri olan geri bildirim rolünün erken örnekleri ortaya çıkmıştır.

1970'lerin başındaki video oyunları, donanım sınırlamaları nedeniyle ses açısından oldukça kısıtlıydı. *Pong* (1972) gibi yapımlar yalnızca temel “bip”

sesleri içeriyordu; ancak bu basit öğeler dahi oyuncu deneyiminde önemli bir geri bildirim mekanizması işlevi gördü (Collins, 2008, s. 12).

1978'de yayımlanan *Space Invaders*, dört notalı döngüsel müziğiyle oyunun temposunu ve gerilimini kontrol eden ilk oyunlardan biri kabul edilir. Bu yapımlar, video oyunu müziğinin süreklilik kazanmasında dönüm noktası olmuştur (Collins, 2008, s. 14; Fritsch, 2013, s. 14). Dönemin donanım kısıtlamaları bestecileri basit dalga formlarıyla çalışmaya ve *chiptune* olarak bilinen özgün sesler üretmeye yönlendirmiştir (Newman, 2021, s. 13).

1980'lerde MIDI Teknolojisinin Oyun Müziğine Etkisi

1980'lerde ortaya çıkan *MIDI* (*Musical Instrument Digital Interface*, *Müzik Enstrümanı Dijital Arayüzü*) teknolojisi, video oyunu müziğinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. *MIDI*, bestecilere karmaşık makine kodlarının yerine standartlaştırılmış, esnek ve çok kanallı bir kompozisyon ortamı sunarak oyun müziğinin teknik olanaklarını genişletmiştir (Collins, 2008, s. 50; Fritsch, 2013, s. 21).

Bu dönemde LucasArts tarafından geliştirilen *iMUSE* (*Interactive Music Streaming Engine*) sistemi, oyun müziğinin oyuncu eylemleri ve oyun durumlarına göre dinamik biçimde uyarlanmasını sağlamış, böylece etkileşimliliği artırarak deneyimi zenginleştirmiştir. *iMUSE*, müziği *yatay yeniden sıralama* (*horizontal re-sequencing*) ve *dikey katmanlama* (*vertical layering*) yöntemleriyle yöneterek geçişleri sorunsuz ve doğal hâle getirmiştir (Phillips, 2014, s. 192-195).

CD-ROM Teknolojisi ve Sinematik Ses Dönemi

1990'lı yıllarda CD-ROM teknolojisinin oyunlarda yaygınlaşmasıyla birlikte oyun müzikleri, yüksek kaliteli dijital seslerle buluşmuştur. Bu, ses CD'lerinin üretiminde kullanılan ve 44.1 kHz, 16-bit stereo PCM ses formatını tanımlayan “Red Book” ses standardı sayesinde mümkün olmuştur. (*Red Book*, müzik CD'lerinde kullanılan dijital sesin teknik özelliklerini belirleyen standarttır ve orkestral kalitede sesin oyunlara entegre edilmesine imkân tanımıştır.) Bu teknolojik gelişmeyle birlikte oyunlar, orkestral kayıtlar ve gerçek enstrümanlar kullanarak sinematik ses kalitesine ulaşmıştır (Collins, 2008, s. 63; Fritsch, 2013, s. 23). Bu dönemde *Final Fantasy* gibi oyun serileri orkestral düzenlemelerle, *Grand Theft Auto* serisi ise lisanslı pop müzik kullanımıyla oyun müziğinin potansiyelini genişletmiştir. Ancak bu yüksek kaliteli seslerin entegrasyonu, oyunlarda dinamik etkileşimlilik konusunda yeni zorluklar yaratmış-

tır. Bu zorluklar çapraz geçişler (*crossfading*) ve katmanlama gibi tekniklerle aşılmaya çalışılmıştır.

Günümüz ve Ötesi: Etkileşimlilik ve Yenilikçilik

2000’li yıllarla birlikte oyun müzikleri teknik ve estetik açıdan yeni bir zirveye ulaşmıştır. *Medal of Honor* ve *Call of Duty* serilerindeki epik orkestral düzenlemeler, sinematik derinliği oyuna taşıyan erken örneklerdir. Aynı dönemde *Civilization IV*’ün tema müziği “Baba Yetu” (2005), 2011’de Grammy Ödülü alan ilk oyun bestesi olarak alanın kültürel alandaki meşruluğunu sağlamıştır (Collins, 2008, s. 12; Summers, 2016, s. 89). Günümüzde dinamik ara katman yazılımları (*FMOD*, *Wwise*) ve yapay zekâ destekli prosedürel besteleme yöntemleri, müziğin oyuncu eylemlerine gerçek zamanlı tepki vermesini sağlamaktadır. Bu sistemler parametre-odaklı tasarımıyla her oturumda benzersiz ses örüntüleri üretir (Fritsch & Summers, 2021, s. 118). Tarihsel olarak bakıldığında, oyun müziği daima teknolojik sınırlamalar ile sanatsal yaratıcılığın diyaliktik etkileşimiyle evrilmiş; güncel yenilikler de bu sürecin kesintisiz biçimde sürdüğünü göstermektedir.

2. KURAMSAL ÇERÇEVELER VE OYUN MÜZİĞİNİN İŞLEVSEL DİNAMİKLERİ

Etkin bir *video oyunu skoru* (oyun için bestelenmiş müziklerin bütünü), dinleyiciyi yalnızca estetik düzeyde etkilemekle kalmayıp oynanışa doğrudan katılan devingen bir ses alanı yaratır. Bu bağlamda iki çağdaş kuramsal çerçeve öne çıkar: Michiel Kamp’ın *Dört İşitme Biçimi* modeli (2024) ve Isabella van Elferen’in *ALI* modeli (2016).

Kamp, fenomenolojik yaklaşımında müziğin algısal konumunu dört geçişken moda ayırır: *arka plan*, *göstergesel*, *ludik* ve *estetik*. Arka plan parçaları, bilinçli dikkat talep etmeksizin sahnenin duygusal “renk paletini” belirler; döneme özgü enstrümantasyon ya da mistik koro dokuları atmosferi kurar (Kamp, 2024, s. 19-29). Göstergesel müzik, zafer melodileri veya yaklaşan tehlike temaları aracılığıyla oyuncuya işaretler sunarak anlatsal yön bulmayı kolaylaştırır; bu, Collins’in *kinesonik senkrezis* kavramı ile örtüşür (Collins, 2008, s. 131). Ludik modda müzik, ritim ve tempo yoluyla eylemleri yönlendirir; hızlı tempolu parçalar zorlu görevlerde motivasyonu artırır (Kamp, 2024, s. 113). Estetik mod ise oyuncunun müziği bağımsız bir düşünsel sorgulama nesnesi olarak deneyimlediği anlardır (Kamp, 2024, s. 108). Bu modlar bağlama göre

birbirine dönüşebilir; sakın keşif teması, ani düşman saldırısında ludik bir forma bürünebilir.

Van Elferen’in *ALI* modeli—*Affect, Literacy, Interaction*—bu geçişken yapıyı daldırma (*immersion*) perspektifinden açıklar (van Elferen, 2016, s. 35-38). *Affect* (Duygu), kişisel anılar aracılığıyla insanların konuya duygusal olarak bağlanmasını sağlar; *Literacy* (Okuryazarlık), oyuncunun kültürel müzik kodlarını tanımasını sağlar; *Interaction* (Etkileşim) ise eylemlerle senkronize değişen müzikal yapıları tanımlar.

Bu kuramları destekleyen Huiberts (2010), müziğin oyun dünyası ile oyuncu arasında duygusal ve anlamsal bir köprü oluşturduğunu; bu köprünün atmosfer, tepkisellik ve anlatı devamlılığı üzerinden inşa edildiğini gösterir (s. 45-48). Böylece daldırma, oyuncunun dikkatinin bütünüyle oyun evrenine yönelmesi ve dış dünya farkındalığının azalması olarak tanımlanır.

Ludomüzikolojinin kültürel ve duygusal boyutları ise Zagalo ve Branco (2015) ile Reale (2020) tarafından genişletilmiştir. Zagalo ve Branco, oyun müziklerinin kültürel normlarla etkileşimi üzerinden anlatı gücünü inceler ve müziğin sembolik katmanlarını vurgular (Zagalo & Branco, 2015, s. 76). Reale’nin *audio-affective* (işitsel-duygusal) yaklaşımı, müziğin oyuncu duygu durumunu biçimlendirmedeki rolünü ses tasarımı bağlamında ele alır (Reale, 2020, s. 3-5). Bu katkılar, Kamp ve van Elferen’in modellerine kültürel çeşitlilik ve duygusal yönelim açısından zenginlik katar.

Leitmotifler (belirli bir karakteri, mekânı ya da duyguyu simgeleyen kısa temalar) bu teorik çerçevelerin somut uygulamasıdır. Leitmotifler, anlatı ile oynanışı bağlar; örneğin yaklaşan düşmanı haber veren tema, oyuncunun hazırlık düzeyini artırır (Roux-Girard, 2011, s. 202) ve serinin kimliğini pekiştirir (*Super Mario*; *The Legend of Zelda*) (Phillips, 2014, s. 112; Summers, 2016, s. 24). Ancak motivasyonel etkinin sürdürülebilmesi için tekrar yapısının dikkatle yönetilmesi gerekir (Dutta, 2020, s. 45).

Sonuç olarak Kamp, van Elferen, Huiberts, Zagalo & Branco ve Reale’nin bulguları, oyun müziğinin teknik tasarımını oyuncu duygusallığı ve kültürel bağlamla ilişkilendirerek bütüncül bir anlayış sunar. Müziğin estetik bir unsurdan öte, oyuncunun oyun dünyasıyla kurduğu etkileşimi dinamik biçimde dönüştüren bir araç olduğu açıktır. Gelecekteki araştırmaların kültürel bağlamın duygusal algı üzerindeki etkisini ve uyarlanabilir müzik sistemlerinin uzun vadeli psikolojik sonuçlarını ayrıntılı biçimde incelemesi, bu kuramsal temelini daha da zenginleştirecektir.

3. TEKNİK YAKLAŞIMLAR

Etkileşimli oyun müziklerinin uygulanmasında, geleneksel çizgisel besteleme yöntemlerinin ötesine geçen *dinamik müzik sistemleri* geliştirilmiştir. Bu sistemler, oyun içi durumlara ve oyuncu eylemlerine gerçek zamanlı uyum sağlayarak her oturumda özgün işitsel deneyimler üretir (Collins, 2008, s. 132; Phillips, 2014, s. 187). Temel stratejiler *yatay yeniden yapılandırma (horizontal re-sequencing)*, *dikey katmanlama (vertical layering)* ve *prosedürel/uyarlamalı müzik (procedural/adaptive music)* biçiminde sınıflandırılabilir. Bu yaklaşımlar sıklıkla birleştirilir ve *stinger* adı verilen kısa geçiş motifleriyle desteklenir.

Yatay Orkestrasyon (Horizontal Re-sequencing)

Yatay yeniden yapılandırma tekniğinde müzik, önceden bestelenmiş modüller bölümlerden (müzik segmentleri) oluşur; oyun motoru bu bölümleri olay akışına bağlı olarak yeniden sıralar. Bir aksiyon-macera oyununda keşif anında çalınan sakın tema, düşmanla karşılaşıldığında uygun kadans noktasında (yani müziğin doğal duraklama/geçiş yerinde) kesilerek heyecanlı savaş müziğine bağlanabilir. Phillips (2014) bu yöntemle çizgisel yazılmış parçaların dinamik bir çalma listesine dönüştürüldüğünü ve bu tekniğin yaygınlığını vurgular (s. 188-189). LucasArts'ın *Monkey Island 2*'deki iMUSE sistemi, her durum için kısa cümleciklerin hızla birleştirildiği “uç” bir örnek sunar. Daha yaygın uygulama ise belirli geçiş noktalarında yumuşak geçişler veya çapraz geçişlerdir (*crossfade*). Örneğin *The Elder Scrolls* serisinde tehlike parametresi yükseldiğinde keşif teması yavaşça kısılır, savaş teması eşzamanlı olarak yükselir; tehlike geçince ters yöndeki geçişle müzik yeniden sakinleşir. Yatay yeniden yapılandırma, bestecinin parçalarını genellikle giriş, gelişme, döngü ve bitiş modülleri hâlinde tasarlamasıyla oyunun süresi ve akışı değişse bile tematik sürekliliği korur (Phillips, 2014, s. 190).

Dikey Orkestrasyon (Vertical Layering)

Dikey katmanlama, aynı müzik parçasının eşzamanlı çalınan bağımsız ses katmanlarına (*stems*) ayrılması ve oyun parametrelerine göre bu katmanların eklenip çıkarılmasıdır. Sakin sahnelerde yalnızca temel ambiyans katmanları duyulurken, düşman görüldüğünde vurucu davullar ve gerilim yaratan yaylı melodileri eklenir; yoğun çatışmada ise tüm katmanlar etkinleşir. Phillips (2014) *vertical layering* veya *vertical remixing* tekniğinin yatay geçişlerle birlikte modern oyun bestecilerinin en sık başvurduğu yapı olduğunu belirtir (s. 188). *FMOD* ve *Wwise* gibi ara katman yazılımları bestecinin katmanları oyun

içi parametrelere bağlamasına olanak tanır. Başarılı bir dikey düzenlemede tüm katmanlar birlikte çalarken uyumlu bir bütün oluşturmali, eksilen katmanlar ise tek başlarına anlamsız kalmamalıdır. Böylelikle oyuncu çoğu kez katman değişimlerini bilinçli olarak fark etmese de oyunun atmosferinin “nefes alıp verdiğini” hisseder.

Geçiş Müzikleri ve Stinger'lar

Yatay ve dikey tekniklerde geçişlerin pürüzsüzlüğü kritik bir sorundur (Medina-Gray, 2019, s. 45). *Stinger* adı verilen bir-iki ölçülük güçlü motifler, iki müzik parçası arasında tonal köprü kurarak ya da önemli bir olayı vurgulayarak geçişi dramatize eder (Phillips, 2014, s. 162-163). Örneğin sakın temadan aksiyon temasına geçerken kısa bir trampet atağı oyuncuya “tehlike başlıyor” sinyali verir; bölüm sonu canavarı (yani büyük düşman) mücadelesinin başlamasında çalınan fanfar (çoşkulu borozan) hem dikkat çeker hem de yeni müzikal bölüme zemin hazırlar. Böylece *kinesonik senkrezis* kesintiye uğramadan sürdürülür (Collins, 2008, s. 134).

Prosedürel ve Uyarlamalı Müzik (Procedural/Adaptive Music)

Yatay ve dikey yöntemler, bestecinin önceden yazdığı malzemeyi esnek biçimde yeniden düzenler. Prosedürel ya da uyarlamalı yaklaşımlarda ise müzik, gerçek zamanlı olarak algoritmik veya yapay zekâ tabanlı sistemlerce üretilir ya da seçilir. *No Man's Sky* (2016) uzay keşfi sırasında kurallı algoritmalarla her gezegen için benzersiz ambiyanslar sentezler; *Spore* (2008) Brian Eno'nun katkısıyla geliştirilen sistemle oyuncu eylemlerine göre müziği sürekli dönüştürür (Fritsch & Summers, 2021, s. 415). Yapay zekâ destekli sınıflandırma algoritmaları, oyuncu duygusuna uygun müzik seçimi için de incelenmektedir (Yang & Nazir, 2022, s. 7680). Hutchings ve McCormack (2020) gerçek zamanlı uyarlamalı beste üreten bir algoritmik sistem önermiştir (s. 275).

Bu bağlamda Koul ve Eickhoff (2023) yapay zekâ destekli müzik sistemlerine ilişkin kapsamlı bir literatür taraması gerçekleştirmiştir. Yazarlar, sistemlerin kullanıcı davranışına uyarlanabilirliği, stil esnekliği, gerçek zamanlı kompozisyon kapasitesi ve etik sınırlamaları tartışarak yapay zekânın müzik üretimindeki yaratıcı potansiyelini analiz eder (s. 12-14). Özellikle oyun içi prosedürel müzik tasarımında kullanılan *deep generative models* (derin üretici modeller) tekniğinin, bestecinin müzik yapıları üzerindeki denetimini nasıl etkilediği ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Böylelikle klasik beste mantığının ötesine geçen yeni kompozisyon paradigmaları gündeme gelmektedir.

Prosedürel tasarım tekrarları azaltma ve çeşitliliği artırma avantajı sunar; ancak duygusal tutarlılığın algoritmaya devredilmesi bestecinin sanatsal kontrolünü kısmen sınırlar. Güncel uygulamalarda bu sistemler, tamamen rastlantısal üretim yerine bestecinin belirlediği olasılık alanlarında çalışır.

Teknik açıdan oyun müziği üretimi, modüler düşünmeyi ve müzik bilgisiyle programlamayı birleştiren disiplinlerarası bir uğraştır. Besteciler yalnızca nota yazmakla kalmaz, bu notaların oyun içindeki davranışını da tasarlar. Yatay ve dikey orkestrasyon günümüz oyunlarında standartlaşmıştır; prosedürel ve yapay zekâ destekli yaklaşımlar ise sınırsız çeşitlilik ve adaptasyon vadederek gelişimini sürdürmektedir. Tüm bu tekniklerin ortak hedefi, oyuncuya fark ettirmeden, onun eylemleriyle uyum içinde biçim değiştiren *kesintisiz* bir müzik deneyimi sunmaktır.

4. ZORLUKLAR VE GELECEK PERSPEKTİFLERİ

Etkileşimli dijital oyunlarda müzik tasarımı büyük yaratıcı olanaklar sunar; teknik, estetik, kültürel, hukuki ve ekonomik düzeylerde karmaşık zorluklar da barındırır. Bu bölüm, güncel tartışmalara ve yakın geleceğe ilişkin üç ana meseleyi ayrıntılı biçimde ele almaktadır: *tekrarlılık ve oyuncu deneyimi, yapay zekâ ile kişiselleştirme ve telif hakları ile lisanslama*.

Tekrarlılık ve Oyuncu Deneyimi

Oyun müzikleri çoğu kez döngüsel (*loop*) yapıda bestelenir; dolayısıyla oyuncular aynı temayı defalarca işitebilir. Film süresinin çok ötesine uzanan oynanış, bu tekrar etkisini daha da keskinleştirir. Dutta (2020) kapsamlı çalışmasında, döngüsel müziğin oyuncu keyfi üzerindeki etkilerini inceleyerek, sürekli yinelenen temaların belli bir eşikten sonra bilinçli dikkat uyandırıp rahatsızlık verebileceğini göstermiştir (s. 93-95). Özellikle oyuncu bir sahnede uzun süre takılı kalırsa, müzik döngüsü atmosfer yaratma işlevini tersine çevirip dikkat dağıtıcı hâle gelebilir. Nitekim bazı oyuncular aşırı tekrarı “bezdirici” bulup oyunun sesini tamamen kapatmayı tercih eder.

Dutta (2020), oyuncuların döngüsel müziğe belirli bir noktaya kadar tolans gösterdiğini, ancak tekrar bağlama uygun olmadığı anda oyun zevklerinin düşmeye başladığını bildirir (s. 170-175). Tasarımcılar bu sorunu azaltmak için birden fazla döngü varyasyonu besteleme, mikro-değişiklikler ekleyerek her döngüde ufak farklılıklar yaratma ya da yatay-dikey tekniklerle temayı ge-

rektğinde tamamen değiştirme gibi stratejiler uygular. Örneğin *The Witcher 3* (2015) açık dünya keşif müzikleri, birkaç farklı temayı rastgele sırayla çalar ve her temaya küçük varyasyonlar ekler; böylece oyuncu uzun süre haritada gezinirken aynı melodiyi üst üste duymamış olur.

Öte yandan bazı müzikologlar, oyun müziğinin “arka plan” doğası gereği belli bir ölçüde tekrar edebilirliğin doğal olduğunu, tanıdık temaların oyuncuda aşinalık duygusu yaratarak keyfi de artırabileceğini savunur. Pozitif aşinalık ile negatif bıkkınlık arasındaki denge, oyun müziği tasarımının kalıcı sınavı olmayı sürdürmektedir. Prosedürel müzik ve yapay zekâ, rastlantısal varyasyonlar ile akıllı müzik seçimi sayesinde her döngünün farklılaşmasını sağlayarak bu soruna gelecekte önemli çözümler sunabilir (Yang & Nazir, 2022, s. 7685).

Yapay Zekâ ve Kişiselleştirme

Yapay zekâ (AI) teknolojilerindeki gelişmeler, oyun müziğinde hem gerçek zamanlı beste üretimi hem de oyuncu tercihi uyarlanma açısından yeni ufuklar açmaktadır. Makine öğrenimi modelleri, oyuncunun oyun içi verilerinden duygu durumunu tahmin ederek uygun müzik parçalarını seçebilir (Yang & Nazir, 2022, s. 7680-7682). Böylece oyun, gerilimin azaldığı anlarda heyecanı artıracak temaları devreye sokabilir veya oyuncu aşırı stres altındaysa müziği yumuşatarak deneyimi dengeleyebilir.

Aynı zamanda AI doğrudan bestecilik alanına da girmiştir. Deneysel projelerde, belirli üsluplarda özgün müzik üretebilen algoritmalar oyuna entegre edilerek akışa göre anlık besteler gerçekleştirilmiştir (Hutchings & McCormack, 2020, s. 278). Bu yaklaşımlar henüz endüstride yaygın olmamakla birlikte, AI destekli sistemlerin hem yaratıcı potansiyel hem de müzikal kontrol bakımından ciddi tartışmalara zemin hazırladığı vurgulanmaktadır. Koul ve Eickhoff (2023), özellikle *derin üretici modeller (deep generative models)* kullanıldığında sanatsal bütünlük ile algoritmik üretim arasındaki gerilimin öne çıktığını; anlatsal devamlılıkla uyumlu kompozisyon paradigmalarının gelecekte tasarımın odağında yer alacağını belirtir (s. 12-14).

Kişiselleştirme de AI desteğiyle hız kazanmaktadır. Xbox 360’ın sistem düzeyinde sunduğu kullanıcı müziği çalma özelliği bu eğilimin erken örneklerindendir (Collins, 2008, s. 127). Günümüzde *Grand Theft Auto* gibi oyunlar, zengin radyo istasyonları arasında seçim yapma olanağıyla müzik deneyimini oyuncu kontrolüne açar. Gelecekte özellikle açık dünya ve *sandbox* (oyuncuya sınırlı hedefler yerine serbest keşif özgürlüğü tanıyan oyun yapısı) türlerinde, oyuncunun oynanış stiline göre dinamik olarak öğrenen kişiselleştirme sistem-

leri beklenmektedir.

Kültürel bağlam bu noktada belirleyici olabilir. Kamp ve arkadaşları (2016), müziğin alımlanma biçiminin evrensel değil kültürel kodlamalara bağlı olduğunu göstermiştir; bu nedenle kişiselleştirme yalnız bireysel zevklere değil, kültürel hafızaya ve medyatik aşinalığa da duyarlı olmalıdır (s. 39-41). Böylece müzik kişiselleştirme yaklaşımlarına kültürel müzikal okuryazarlık perspektifinin dâhil edilmesi gerekecektir.

Telif Hakları ve Müzik Lisanslama

Lisanslı müzik kullanımı oyuna pazarlama değeri eklerken yüksek maliyet ve hukuki karmaşa doğurur. Collins (2008), 2000’lerle birlikte spor ve yarış oyunlarında pop müzik kullanımının patlama yaşadığını; bunun da telif sözleşmeleri, albüm çıkış tarihlerine bağlı takvim sorunları ve yüksek lisans ücretleri gibi problemler yarattığını aktarır (s. 111-120). Örneğin bir albümün ertelenmesi, oyunun çıkışını da geciktirebilir. Telifli pop şarkıları lineer yapıları nedeniyle genellikle menü müziği ya da araç radyosu gibi sabit çalma alanlarında kullanılır; dinamik sistemlere uyarlanmaları zordur.

Teknik sınırlamaların aşılması için bazı yapımcılar şarkıların enstrüman kanallarını ayrı *stem* dosyaları hâlinde talep ederek sınırlı bir dikey katmanlama olanağı yaratmaktadır (Bridgett, 2005’ten aktaran Collins, 2008, s. 119). Bununla birlikte çevrim-içi yayın platformlarının (YouTube, Twitch vb.) otomatik telif tanıma sistemleri, lisanslı müzik içeren oyun videolarını sessize alabilir veya kaldırabilir. Bu risk karşısında *Cyberpunk 2077* gibi bazı yapımlar, telifli parçaları devre dışı bırakan “yayıncı modu” sunarak oyun toplulukları ve içerik üreticileri için geçici çözümler üretmiştir.

Telif hakları meselesi, oyun müziklerinin bağımsız albüm olarak yayımlanması sürecinde de önem taşır. Geçmişte sözleşme belirsizlikleri nedeniyle birçok klasik oyunun resmi müzik albümü yayımlanamamıştır. Günümüzde dijital platformlar albüm yayını kolaylaştırır da, AI tarafından üretilen müziklerin telif sahibi kim olacak sorusu yeni bir tartışma başlığı olarak gündemdedir.

Oyun müziğinin geleceği, tekrar yönetimi, yapay zekâ temelli yaratım ve kişiselleştirme, kültürel uyarlanabilirlik, telif hakları ile lisanslama dengesi gibi çok katmanlı meselelerde özgün çözümler üretmeye bağlıdır. Tasarımcılar, bes-teciler, hukukçular ve araştırmacılar bu çok disiplinli alanın sınırlarını birlikte yeniden tanımlayacaktır.

SONUÇ

Etkileşimli dijital oyun tasarımında müziğin rolü, tarihsel ve teknolojik gelişmelerle birlikte giderek daha karmaşık ve çok katmanlı bir hal almıştır. Bu çalışma, oyun müziğinin yalnızca estetik veya fonksiyonel bir unsur olmaktan çıkarak, oyuncu deneyiminin merkezinde konumlandığını göstermektedir. Erken dönemlerde teknik kısıtlamalarla şekillenen basit sesler ve döngüsel melodiler, günümüzde sinematik kaliteye ulaşan ve oyuncunun eylemlerine gerçek zamanlı tepki verebilen sofistike müzik sistemlerine evrilmiştir. Bu dönüşüm, oyun müziğinin artık sabit bir arka plan olmaktan ziyade, atmosferin kurulmasından oyuncu davranışının yönlendirilmesine, anlatının güçlendirilmesinden duygusal etkileşimin derinleştirilmesine kadar çok boyutlu işlevler üstlenmesini sağlamıştır.

Çalışma kapsamında incelediğimiz üzere, güncel akademik literatürde özellikle Kamp’ın (2024) “Dört İşitme Biçimi” ve van Elferen’in (2016) ALI modeli gibi kuramsal çerçeveler, oyun müziğinin çok katmanlı doğasını hem oyuncu algısı hem de oyun içi anlatı bağlamında kavramsallaştırmak için önemli araçlar sunmaktadır. Bu modeller, müziğin işlevlerini yalnızca teknik parametrelerle değil, oyuncunun deneyimlediği bilişsel, duygusal ve kültürel bağlamlarla birlikte değerlendirmeyi mümkün kılarak ludomüzikoloji alanında yeni tartışmalara kapı aralamaktadır.

Çalışmanın bulguları, etkileşimli müzik tekniklerinin (yatay/dikey orkestrasyon, prosedürel müzik vb.) oyun deneyiminde tekrarlılık, motivasyon ve daldırma (immersion) gibi kilit meselelerde belirleyici olduğunu göstermektedir. Ancak bu tekniklerin sunduğu olanaklara rağmen, tekrar ve müziğin oyuncuda bıkkınlık yaratması, yapay zekâ destekli kişiselleştirmenin besteci kontrolünü zorlaştırması ve telif haklarına dair yeni hukuki meseleler, alanın gelişiminin önünde önemli tartışma başlıkları olarak durmaktadır. Dolayısıyla oyun müziği alanı, teknolojik ilerlemelerin yanı sıra, estetik tercihler, hukuki sınırlar ve oyuncu beklentileri arasında sürekli bir denge arayışı içinde evrilmektedir.

Bu çalışma, öncelikli olarak literatürdeki temel teorik yaklaşımlar ve teknik gelişmeler üzerinden kavramsal bir çerçeve sunmakta, gelecekte yapılacak ampirik araştırmalara yol gösterici olmayı hedeflemektedir. Özellikle etkileşimli oyun müziği bağlamında, oyuncu-müzik etkileşiminin kültürel, psikolojik ve etik boyutlarının disiplinlerarası yaklaşımlarla ele alınması, alanın zenginleşmesine katkı sağlayacaktır. Bundan sonraki araştırmalarda, oyun müziğinin farklı kültürel bağlamlarda algılanışı, erişilebilirlik (örneğin işitme engelliler

için müzik tasarımı) ve oyun müziğinin psikofizyolojik etkileri gibi yeni sorunsalların da gündeme alınması önemlidir.

Öte yandan, yapay zekâ ve makine öğreniminin sunduğu yeni imkânlar, geleceğin oyunlarında müzik deneyiminin daha da bireyselleşeceğini ve gerçek zamanlı olarak oyuncunun duygusal/eylemsel durumuna uyarlanabileceğini göstermektedir. Literatürde bu konudaki öncü çalışmalar (Yang & Nazir, 2022; Hutchings & McCormack, 2020), oyun müziğinin salt teknolojiyle değil, aynı zamanda oyuncuyla kurduğu duygusal ve bilişsel diyalog yoluyla anlam kazandığını ortaya koymaktadır.

Türkiye’de hızla büyüyen oyun endüstrisi göz önüne alındığında, yerli oyun tasarımcılarının ve araştırmacıların oyun müziği alanındaki özgün katkılarının da önümüzdeki dönemde artması beklenmektedir. Bu bağlamda, oyun müziği alanında yapılan çalışmaların sadece küresel eğilimlere değil, aynı zamanda Türkiye’nin özgün kültürel birikimine ve ihtiyaçlarına da cevap verecek şekilde geliştirilmesi önem taşımaktadır.

Sonuç olarak, bu çalışma, etkileşimli dijital oyunlarda müziğin işlevlerini ve dinamiklerini tarihsel, kuramsal ve teknik açıdan bütüncül bir yaklaşımla incelemiş; oyun müziği araştırmalarının hem güncel tartışma noktalarına hem de gelecekteki araştırma alanlarına ışık tutacak bir çerçeve sunmayı hedeflemiştir. Oyun müziği, ister 8-bit bir tema, ister dev bir orkestranın senfonisi olsun, doğru kullanıldığında oyunun duygusal ve anlatısal çekirdeğini oluşturmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

- Au-Yeung, A. (2022). Leitmotif and narrative in video game music. *Game Studies*, 22(2), 75–93.
- Collins, K. (2008). *Game sound: An introduction to the history, theory, and practice of video game music and sound design*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Dutta, V. (2020). The repetition of video game music, its impact on video game enjoyment, and how best to manage it (Doktora Tezi, University of Huddersfield).
- Fritsch, M., & Summers, T. (Eds.). (2021). *The Cambridge companion to video game music*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hutchings, P. E., & McCormack, J. (2020). Adaptive music composition for games. *IEEE Transactions on Games*, 12(3), 270–280.
- Kamp, M. (2024). *Four ways of hearing video game music*. New York: Oxford University Press.
- Medina-Gray, E. (2019). Smooth transitions: Techniques and perception of seamlessness in video game music. In K. Collins, B. Kapralos, & H. Tessler (Eds.), *The Oxford handbook of interactive audio* (pp. 40–56). Oxford: Oxford University Press.
- Newman, J. (2021). *Playing with videogames*. London: Routledge.
- Phillips, W. (2014). *A composer’s guide to game music*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Roux-Girard, G. (2011). From atmosphere to mood in video games. In M. Grimshaw (Ed.), *Game sound technology and player interaction: Concepts and developments* (pp. 197–213). Hershey, PA: IGI Global.
- Summers, T. (2016). *Understanding video game music*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- van Elferen, I. (2016). Analysing game musical immersion: The ALI model. In M. Kamp, T. Summers, & M. Sweeney (Eds.), *Ludomusicology: Approaches to video game music* (pp. 32–52). Bristol, CT: Equinox.
- Yang, T., & Nazir, S. (2022). A comprehensive overview of AI-enabled music classification and its influence in games. *Soft Computing*, 26(16), 7679–7693.

5. BÖLÜM

TEDARİK ZİNCİRİNDE SİBER SALDIRILAR VE YENİ DÜZENLEMELER

Dr. Öğr. Üyesi, Gülsüm KORALTÜRK

İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa

Mühendislik Fakültesi Deniz Ulaştırma İşletme Mühendisliği

gaydin@iuc.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-0092-4209>

GİRİŞ

Günümüzde yaygın olarak kullanılan bilişim ve teknoloji ürünleri tedarik zincirinin tüm safhalarında kullanılmaktadır. Bu noktada bilgi ve iletişim teknolojilerinin süreçleri hızlandırılması açısından kullanımı vazgeçilmezdir. Tedarik zinciri bir ürün veya hizmetin tedarikçiden son tüketiciye kadar olan hareketlerini kapsamaktadır. Tedarik zinciri paydaşları her geçen gün daha fazla etkileşimdedir. Bu nedenle tedarik zinciri aracılığıyla siber güvenlik tehditleri zincir işletmeleri etkilemektedir. Tedarik zinciri, ham maddeden nihai ürüne kadar geçen süreçte birçok farklı paydaşı içerir. Tedarik zinciri ürünün ya da hizmetin üreticiden çıkışı ile başlayarak müşteriye ulaştığı zaman kadar olun tüm süreçleri içine alır. Tedarik zinciri, tedarikçiler üreticiler, toptancılar, dağıtımıcılar, perakendeciler ve tüketiciler arasında geçen tüm faaliyetlerdir. Diğer deyişle hammadde yapan, yarı mamul ve nihai ürünlere çeviren ve nihai ürünleri müşterilere dağıtan, üretici ve dağıtıcıların oluşturduğu bir ağıdır (Lee and Billington, 1992). Bu nedenle zincirdeki her bir halkada oluşabilecek siber güvenlik açıkları, tüm sistemi etkilemektedir. Tedarik zincirinde meydana gelmiş siber saldırıları vakaları incelendiğinde fidye yazılım saldırılarının en çok gerçekleştiği görülmektedir. Bu nedenle siber saldırılara karşı işletmelerin

hazır bulunulması istenmektedir. Bilişim teknolojilerin kullanılmasıyla operasyon süreçlerde çok hızlı ilerlendiği bilinmektedir. Saldırganlar siber saldırılar sonucunda tedarik zincirinde oluşan yaygın güvenlik açıklarını tespit etmek, keşfetmek ve zafiyetlerden yararlanarak tedarik zinciri ekosisteminin paydaşlarının bilgilerini ele geçirmeyi hedeflenmektedir. Son yıllarda artan siber saldırılar nedeni ile tedarik zincirinde yaşanan saldırıları incelemek gerekmektedir. Çalışmada örnek olaylar incelenerek yol haritaları üzerine değerlendirmeler yapılacaktır.

1.1. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada tedarik zincirinde siber saldırıların ve bilgi teknolojilerinin önemi vurgulanarak tedarik zincirinde getirilen yeni standartları açıklanmıştır. Bu bağlamda, genel kavramlar sırasıyla Siber Güvenlik, Tedarik Zinciri, BT (Bilgi Teknoloji) ve OT (Operasyonel Teknoloji) kavramları, Kritik Bilgi Altyapısı, ISO Bilgi Yönetim Standartları ile yürürlüğe giren Siber Dayanıklılık Yasası açıklanmıştır. Tedarik zincirinde yaşanan siber saldırılar özetlenmiştir. Sonuç kısmında ise tedarik zincirinde siber güvenlik önlemlerine yer verilerek, yürürlüğe giren yeni düzenlemeler ile işletmelerin siber farkındalığı artırmasının gerekliliği vurgulanarak, genel değerlendirmelere yer verilecektir.

1.2. Literatür Taraması

Tedarik zincirinde dört temel unsur vardır: Tedarikçi: başka bir varlığa ürün veya hizmet tedarik eder. Tedarikçi Varlıkları: tedarikçinin ürünü veya hizmeti üretmek için kullandığı kaynaklarıdır. Müşteri: tedarikçinin ürettiği ürünü veya hizmeti tüketir. Müşteri Varlıkları ise tüketicinin sahip olduğu kaynaklarıdır. Tedarik zinciri saldırısı en az iki saldırının birleşimidir. İlk saldırı bir tedarikçiye yapılır ve ardından tedarikçi varlıklarına erişmek için kullanılır (ENISA, 2024a). Hedef, son müşteri veya başka bir tedarikçi olabilir. Bu nedenle, bir saldırının tedarik zinciri saldırısı olarak sınıflandırılması için hem tedarikçinin hem de müşterinin hedef olması gerekir. Tedarik zinciri unsurları sipariş, satın alma, planlama, üretim, stoklama, depolama ve sevkiyat olarak sıralanmaktadır. Tedarik zincirine yapılan siber saldırılar (Meggiato, Nterai ve Skowron, 2013) sonucunda zincirde aksaklık yaratmak, mali dolandırıcılık yapmak, casusluk amacıyla bilgi çalmak, politik veya sosyal mesajlar vermek olarak görülmektedir. Siber saldırıları gerçekleştiren kuruluşlar; devletler, devlet destek-

li kuruluşlar, aktivistler, fırsatçılar, ticari casuslar, siber suçlular ve teröristler olarak sıralanabilir.

“Tedarik zinciri” bilişim alanında kurumsal ve bireysel müşterilere sunulan donanım veya yazılım güncellemelerini tanımlamak amacıyla kullanılmaktadır. Devlete bağlı kuruluşların ve özel firmaların başta güvenlik olmak üzere çeşitli amaçlar doğrultusunda farklı 3. parti sağlayıcılardan temin ettiği donanım veya yazılım çözümleri, üst düzey performans elde etmek ve güncel kalmak açısından oldukça önemli sayılsa da güvenlik açısından belirli standartlarda güncel tutulmadığında yüksek siber saldırı riskini de beraberinde getirmektedir (Meggiato, Nterai, & Skowron, 2022). “E-tedarik zincirleri, tedarik zincirindeki bazı katma değerli faaliyetleri desteklemekten ziyade daha verimli ve etkili bir şekilde gerçekleştirmek için çevrimiçi bilgileri kullanan kuruluşları içerir (Barlow ve Li, 2007). Siber tedarik zinciri BT sistemi altyapısını planlayan, oluşturan, yöneten, sürdüren ve savunan tüm kilit aktörler ve bunların organizasyonel ve süreç düzeyindeki etkileşimleridir (Boyson ve diğerleri, 2010). BT sistemi tedarik zinciri, küresel olarak dağıtılmış ve dinamik bir insan, süreç ve teknoloji koleksiyonudur (Simpson, 2010). Siber tedarik zinciri, etkili bir değer zinciri oluşturmak için siber tabanlı teknolojilerle geliştirilmiş bir tedarik zinciridir (Kim ve Im, 2014). Genişleyen tedarik zincirleri, daralan teslimat pencereleri ve zorlu üretim programları perakendecileri yüksek risk seviyelerine maruz bırakmaktadır. Satışların en yoğun olduğu dönemlerde hackerların düzenlediği siber saldırıların işletmelerin ticaret yapma yeteneğini olumsuz etkilemektedir. Modern tedarik zincirleri dijital, ağ bağlantılı, veri odaklıdır ve sayısız arayüze sahiptir. Bu bir yandan taleple eş zamanlı üretime, yeni iş modellerinin ortaya çıkmasına ve maliyetlerin azaltılmasına olanak tanırken, diğer yandan tedarik zincirinin bireysel unsurlarına olan bağımlılıklar etkilediği gözlenmekte ve hackerların da odak noktası olmaktadır. Karmaşık tedarik zincirleri, genellikle dijital tehditlere karşı savunmasızdır (Esther Kern, Alexander Szanto, 2022). Bu karmaşık ağda, olası güvenlik açıklarını ve bağımlılıkları erken bir aşamada belirlemek ve uygun önlemleri alabilmek için çok önemlidir. Siber saldırıların yeni odak noktası tedarik zinciri faaliyetleri olmaktadır.

Tedarikçi zincirini tehlikeye atmak için kullanılan saldırı teknikleri; kötü amaçlı yazılım bulaşması, sosyal mühendislik, kaba kuvvet saldırısı, yazılımın istismarı, güvenlik açığı, güncelleme istismarı, güvenlik açığı ve açık kaynak dosya indirmeleridir. Tedarikçi varlıkları hedef alan saldırı teknikleri önceden var olan yazılım yüklemesi, yazılım kütüphaneleri, kod, yapılandırmalar, işlemler, donanım, insanlar ve tedarikçileri içermektedir. Müşterilerden bazıları yazılım şirketleri de olabilir ve saldırıların daha fazla kuruluşa ulaşmak için

bu şirketlerin yazılım güncellemelerine erişmek istemektedirler (Desai, 2025). Tedarikçilerin yoğunlaştığı, dijital dönüşümün belirsiz seviyelerde olduğu müşteri odaklı kuruluşlar, müşterilerini çeşitlendirerek tedarik zinciri riskini yönetme becerilerini geliştirmektedir (Solfa, 2022). Bu karşılıklı bağımlılıklar, bir kuruluştaki siber güvenlik olayının tedarik zincirindeki diğer birçok bağlantı üzerine erişebilirliği sağlarken dalga etkisi yaratmaktadır (Health Sector Coordinating Council, 2020).

ABD’de 2001 yılında yaşanan 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD siber güvenlik olaylarında oluşabilecek zafiyetleri önlemek istemektedir. Yine Avrupa ülkeleri adına ENISA (Avrupa Birliği Siber Güvenlik Ajansı) çalışmalarını siber güvenlik üzerine yoğunlaştırmıştır.

1.3.Tedarik Zincirinde Siber Güvenlik Kavramı ve Yeni Düzenlemeler

Bilgi ve İletişim teknoloji kullanımını artmasıyla Elektronik Kaynak Planlaması (Electronic Resource Planning), nesnelerin interneti (Internet of Things-IoT) cihazları, bulut tabanlı çözümler gibi dijital araçlar tedarik zincirinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu sayede sistemler birbiriyle entegre olmaktadır. Üreticilerden perakendecilere kadar tüm tarafların internet üzerinden aynı web sayfa üzerinden satın alma, finansal hizmet alma, rezervasyon yapabilmek, sağlık hizmeti alma gibi birçok sektörde imkan sağlamaktadır. Ayrıca nesnelerin interneti gibi dijital bileşenlere sahip ürünlerin gerçek zamanlı izleme ve takip olanağı sunarak tedarik zinciri ortakları arasında güvenli olarak operasyonların gerçekleşmesini desteklemektedir.

Siber saldırılar sonucunda entegre ağın herhangi bir noktasında yaşanan zafiyet tüm ağı tehlikeye atabilmektedir. Tedarik zincirine yönelik siber saldırılar hedefli ve hedefsiz saldırılar olarak düzenlenmektedir. Tedarik Zincirinde saldırganlar, bir işletmenin ağına üçüncü taraf satıcılar, tedarikçiler veya tedarik zinciri aracılığıyla erişebilmektedir. Saldırganların Ticari yazılımlara sızması ile birden fazla kurumun veya şirketin etkilenmesi söz konusu olmaktadır. Tedarik zinciri boyunca ürün bilgileri, fiyatlandırmalar, müşteri verileri gibi hassas bilgiler taşınması ve iletilmesi gerçekleştiğinden bilgilerin çalınmasına neden olmaktadır. İşletmelerin tedarik zinciri saldırı kaynaklarının farkında olması ve riski azaltmak için adımlar atması önemlidir. Çok faktörlü kimlik doğrulama, şifreleme, düzenli güvenlik denetimleri ve üçüncü taraf satıcıları ve tedarikçileri inceleme ve izleme gibi güvenlik önlemlerinin uygulanmasını içermektedir.

1.3.1. AB Regülasyonu

Ağ ve Bilgi Sistemlerinin Güvenliği Direktifi (The Directive on Security of Network and Information Systems- NIS Directive), siber güvenlik konusunda AB çapındaki ilk kuralları temsil eder. NIS2 Direktifi, AB genelinde 18 kritik sektörde siber güvenliği destekler ve yasal çerçeve oluşturur. Yönerge, her üye devletin tedarik zinciri güvenliği, güvenlik açığı yönetimi ve siber güvenlik eğitimi ve farkındalığı için politikalar benimsemesini zorunlu kılmaktadır (EU, 2017).

Avrupa Telekomünikasyon Standartları Enstitüsü (European Telecommunications Standards Institute- ETSI) üye devletlere “ETSI TR 103 456 V1.1.1 Siber” adlı Uluslararası Siber Güvenlik Standartlarını ait kuralları açıklayan NIS COM (2017) 476 nihai teknik raporunu yayınladı (ETSI TR 103 456 V1.1.1). Raporda, Avrupa Birliği genelinde ağ ve bilgi sistemlerinin yüksek düzeyde ortak güvenliği için önlemleri belirleyen NIS Direktifinin uygulanmasına ilişkin tavsiyeler sunulmaktadır.

AB Siber Güvenlik Sertifikasyon Çerçevesi; kişiye özel ve risk temelli AB sertifikasyon çizelgesi oluşturulmasına istemektedir. Buna uygun olarak sertifikalandırılmış BT ürünleri ve hizmetlerinin istenilen gerekliliklere uyduğunu doğrulayacaktır. Siber güvenlik yasasında yer alan bu kapsam 27 Şubat 2025 itibarıyla tedarikçiler için kullanılabilir olmaya başlayacaktır (EU, 2024).

Siber Dayanıklılık Yasası, donanım ve yazılım dâhil olmak üzere dijital öğelere sahip ürünler ortak standartlar içerir. Daha güvenli bir dijital ortam sağlayarak tüketicileri ve işletmeleri siber tehditlerden korumayı hedeflemektedir (EU, 2022). Bu yasa 10 Aralık 2024’te yürürlüğe girmiştir. Yasada getirilen ana yükümlülükler 11 Aralık 2027 tarihinden itibaren geçerli olacağı açıklanmıştır. Kanun’un kapsamında nesnelerin interneti gibi dijital bileşenlere sahip ürünlerin tüm tedarik zinciri ve yaşam döngüleri boyunca kullanım güvenliğini sağlayacak kuralları içermektedir (EU, 2022). Siber Dayanıklılık Yasası, somut ve somut olmayan dijital ürünlerin üreticileri ve satıcıları için ortak siber güvenlik kurallarını içerir. Dijital özelliklere sahip ürünlerin kullanımının güvenli olmasını, kullanıcılara güvenlik özellikleri hakkında yeterli bilgi verilmesini ve siber tehditlere karşı dayanıklı olmasını gerekliliğini vurgulamaktadır. Bundan sonra siber dayanıklılık yasası ile siber güvenlik sertifikasyonu olmayan sistemler kabul görmeyecek ve geçerli sayılmayacaktır.

1.3.2 ABD Regülasyonu

Amerika Birleşik Devletleri Ulusal Standartlar ve Teknoloji Enstitüsünün Kritik Altyapı Siber Güvenliğini İyileştirme Çerçevesi (National Institute of Standards and Technology-NIST Çerçevesi) siber riskleri değerlendirmektedir (NIST, 2022). NIST'in siber güvenlik çerçevesi, tüm kuruluşların riskleri yönetmelerine ve azaltmalarına yardımcı olmayı açıkça hedeflemektedir.

NIST 1.1 versiyonunda bulunan tanımla, koru, algıla, yanıtla ve kurtar (Identify, Protect, Detect, Respond, Recover), kategorilerini içermektedir. Daha sonra kuruluşun siber güvenlik stratejisini desteklemek için kendi iç kararlarını nasıl alabileceğini ve uygulayabileceğini kapsayan altıncı kategori olan Yönetim (Govern) başlığı ekleyerek güncellenmiştir. Siber güvenlik risklerin işletmeleri için önemli bir kaynağı olduğunu vurgulayarak üst yönetim tarafından dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir. NIST CSF (Cyber Security Framework 2.0) sürümünde ise yeni kategoriler ve alt kategoriler eklenmiştir. Örneğin, "Supply Chain Risk Management" (Tedarik Zinciri Risk Yönetimi) kategorisi bir alt kategori olarak eklenmiştir. Bunlara ilave olarak nesnelerin interneti, dijital dönüşüm, şirketler üzerindeki etkiler ve uygulama gereklilikleri adı altında yeni kategoriler eklenmiştir.

NIST CSF 2.0'de şirketleri risk yönetimi süreçlerine daha fazla bütçe ayırmayı gerektirmektedir. Ayrıca, dijital dönüşüm ve IoT odaklı olan bu versiyon, şirketlerin yeni teknolojileri ve potansiyel zayıflıkları göz önünde bulundurarak sürekli güvenlik önlemlerini güncellemelerini gerektirecektir. Ayrıca yeni yönetmelerin uygulanması, değişikliklere cevap verebilmek için eğitim, teknoloji ve personel gibi ek yatırımlar ihtiyaç duyulabilecektir.

İnsan faktörü genellikle siber güvenlikteki zayıf halka olarak ifade edilmektedir. Özellikle tedarik zincirinde kimlik avı yöntemi ile müdahaleler gerçekleştiğinde büyük sonuçlar doğurabilmektedir. NIS Yönergesi'ne göre, AB Üye Devletlerinin Bilgisayar Güvenlik Olayı Müdahale Ekipleri ('CSIRT'ler') veya Bilgisayar Acil Durum Müdahale Ekipleri (Computer Emergency Response Team -CERT) bulundurmaları gerekmektedir. Bu sayede olayların izlenmesi, olaylar hakkında erken uyarı, ikaz, olaylara müdahale ve durumsal farkındalık sağlanması hızlı bir şekilde gerçekleşebilecektir. Böylelikle siber tehditlerin belirlenmesi, korunma, algılama, yanıt ve toparlanma aşamalarını içeren bir siber güvenlik yönetim çerçevesi daha kolay anlaşılacaktır. Bu sayede tedarik sürecinin en alt noktasına kadar siber saldırılara maruz kalabilecek şirketlerin saldırılarından en az zarar ile tehlikelerin önlenmesi hedeflenmiş olacaktır (T.C. Ulaştırma Altyapı Bakanlığı, 2023).

2. TEDARİK ZİNCİRİNE DÜZENLENEN SİBER SALDIRI ÇEŞİTLERİ

Tedarik zincirinde düzenlenen siber saldırılar ele alındığında hedef işletmenin yazılım sistemine girerek, sisteme zarar verme, müşteri verilerini silmek, şifrelemek, ele geçirmek, veri eklemek, sistemin kullanımını engellemek, tedarik zinciri ekosistemi içinde gizli veriye müdahale etmek, iletişimi engellemek, iletişimi izinsiz izleme ve kaydetmek, ele geçen kimlik bilgilerini casusluk faaliyetlerinde kullanmak, fidye talep etme gibi eylemler olarak sıralanmaktadır.

Tedarik zincirinde gerçekleşen siber saldırılarının çeşitleri dört aşamada gerçekleşmektedir.

- **Fiziksel Saldırıları:** devre kartlarına bileşenler enjekte edilmesi ile gerçekleşir. Üreticiler ve satıcılar arasında iş birliği gerektirir. Kötü niyetli bir üretici, verileri dinlemek ve bir saldırganı göndermek için devre kartına eklediği bileşen ile gerçekleştirebilir.
- **Yazılım Saldırıları:** Kuruluşlar, ürünlerini ağa yüklemek ve sunucuları izlemek için yazılım satıcılarını kullanır. Bu sayede çok sayıda saldırı başlatmasını sağlar.
- **Dijital Saldırıları:** Üçüncü taraf bir kütüphane geliştiricisi ürüne kötü amaçlı kod enjekte eder, zarar görmüş kütüphanenin yazılım geliştiricisi savunmasız olur ve sistemlere sızma gerçekleşir.
- **Ticari e-posta ihlali:** Şirket e-posta adresini ele geçiren bir saldırgan, bu adresi kullanarak ve alıcıları hassas veriler sağlamaya veya saldırganın kontrolündeki bir hesaba para göndermek için kullanabilir.

Bu nedenle zincirdeki her bir halkada oluşabilecek siber güvenlik açıkları, tüm sistemi ve süreçleri etkilemektedir. Tedarik zincirinde 4. ve 5. Parti hizmet sağlayıcılar daha küçük işletmeleri olduğundan daha kolay hedef olmaktadır. Bu nedenle küçük işletmelerin kullandığı BT sistemler genellikle daha kısıtlıdır ve siber saldırı vakalarını güncel olarak takip edilmemektedir. Bu nedenle de hackerlar için en kolay saldırıya uğratabilecekleri zayıf halka olarak görülmektedir. Tedarik zincirine yönelik siber saldırılar hedefli ve hedefsiz saldırılar olarak düzenlenmektedir.

3. TEDARİK ZİNCİRİNDE BİLGİ TEKNOLOJİLERİNİN KULLANIMI

3.1. Tedarik Zincirinde Bilgi Teknolojileri, Operasyon Teknolojileri ve Kritik Bilgi Kavramları

Bilgi Teknolojileri, tedarik zincirinde tedarikçiler, üreticiler, toptancılar, dağıtımıcılar, perakendeciler ve tüketiciler arasındaki bilginin görünür olmasına ve işbirliğinin etkili bir şekilde yürütülmesini sağlar. Böylelikle paydaşlar arasında kaynaklarının doğru kullanılır, maliyetler azalır, üretim sisteminin devamlılığı sağlanır. Ayrıca talep yönetimini hızlı bir şekilde takip edilmesini imkan vererek, olaylara zamanında müdahale edilmesi ile süreçlerin sorunsuz yürütülmesine imkan verir ve nihai alıcıya teslimatlar sayesinde müşteri memnuniyetini ve müşteri sadakatini artırır. Bu da marka değer kavramını rekabet ortamında güçlendirilmektedir.

Tedarik zincirinde Bilgi teknolojilerinin kullanılması sayesinde bilgi toplanır analiz edilir, sistem üzerinden istenilen zamanda erişilebilir, süreçlere ilişkin analizler gerçekleştirilir. Bu sayede kritik bilgi kavramı gittikçe önem kazanmaktadır. Tedarik zincirinde BT maliyetleri düşürmeye yardımcı olurken, işbirlikleri arasında kesintisiz veri paylaşımını ve iletişimini kolaylaştırarak iş birliğini geliştirmede önemli bir rol oynar. Bulut bilişim gibi teknolojiler, paydaşlar coğrafi konumlarından bağımsız olarak gerçek zamanlı olarak önemli verilere erişebilir ve bunları paylaşarak süreçlerin daha iyi yönetilmesini, izlenmesi, planlamasını ve kontrol edilmesini sağlamaktadır. İnternette üreticilerden perakendecilere kadar tüm tarafların süreçlerde daha doğru karar almaya yol açar. Dahası, IoT gibi araçlar gerçek zamanlı izleme ve takip olanağı sunarak ve tedarik zinciri ortakları arasında iş birliğini destekler.

Bilgi ve teknolojinin tedarik zincirinde yaygın olarak kullanıldığı alanlar aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür: Üretim süreçlerinin planlaması, raporlanması, hammadde ve ekipman yönetimi, sipariş yönetimi, elektronik sipariş yönetimi, müşteri ilişkileri yönetimi, depo yönetimi, sevkiyat yönetimi, Elektronik Veri Değişimi, RFID Radyo Frekansı Kimlik Tanımlaması, finansal yönetim E-Fatura, elektronik belge yönetimi, Elektronik Kaynak Planlaması, performans yönetimi (iş gücü- ekipman), rezervasyon yönetimi, gümrük yönetimi, sınır kapılarında işleyişlerin yönetimi, filo yönetimi, sağlık hizmetleri, eğitim hizmetleri ve benzeri süreçlerde kullanılmaktadır. Tedarik zincirinde işletmelerin sistemlerinin ISO standartlarına uygun bir şekilde hareket etmesi istenmektedir.

3.1.2. ISO Standartları

ISO27000, güvenlik kavramını tanımlar. ISO 27001 bilgi güvenliği yönetimleri standart sistemi olarak bilinmektedir. Kurumların bilgi güvenliğinin sağlanmasında insanları, süreçleri ve bilgi sistemlerini içine alan ve üst yönetim tarafından desteklenen bir yönetim sistemidir. Bilgi varlıklarını korumayı ve ilgili taraflara güvenli kontrolleri sağlar (ISO-ISO/EIC27001, 2022)

ISO2800x ise standart bir ISO olarak tedarik zinciri güvenliği ve özellikle tedarik zincirleri için yönergeleri içerir (ISO 28000:2022, 2022). Özellikle nesnelerin internetinde kullanılan otomasyon sistemleri, ağ iletişimleri ve güvenlik kontrolleri endüstriyel otomasyon ve kontrol sistemleri için güvenlik, güvenlik sağlayıcıları için program gereksinimleri ve risk değerlendirilmelerini yapar ve süreci geliştirmek için standartlarını açıklar (ISO-ISO/IEC TS 30104:2015, 2022).

3.2.Tedarik Zincirinde Gerçekleşen Siber Saldırı Örnekleri

Bu bölümde tedarik zincirinde gerçekleşen önemli siber saldırı örnekleri ele alınmıştır.

- **Microsoft yazılım:** açık kaynaklı yazılımın riskleri, 2024 yılında Microsoft yazılım mühendisinin XZ Utils arka kapısını fark etmesiyle ortaya çıkmıştır (Kalapatapu, 2025).
- **MOVEit:** 2023 yılında MOVEit yazılımındaki bir SQL enjeksiyon açığını istismar edilmiştir. Saldırı, British Airways, BBC, Zellis ve Minnesota Eğitim Bakanlığı da dahil olmak üzere dünya çapında 130'dan fazla kuruluşu etkilemiştir (Moveit, 2023).
- **3CX:** 2023'ün başlarında bu siber saldırı, bir ses ve görüntülü konferans uygulaması olan 3CX yazılımını hedef almıştır. Kuzey Koreli hack grubu UNC4736 tarafından gerçekleştirilen saldırı, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'daki birkaç kritik altyapı kuruluşu da dahil olmak üzere dünya çapında en az 130 kuruluşu etkilemiştir.
- **Saldırganlar SolarWinds'in** güncelleme dağıtım sürecine bir arka kapı yerleştirerek kurumsal ve hükümet üretim sunucularını uzaktan erişime açık bırakmıştır. Çok sayıda kuruluş veri ihlallerinin ve güvenlik olaylarının maruz kalmıştır. (Proofpoint, 2025)
- **Apple ve Microsoft:** 2021, Güvenlik araştırmacısı Alex Birsan, Microsoft, Uber, Apple ve Tesla tarafından yönetilen kurumsal sistemleri hacklemeyi

başararak, kötü amaçlı bir paketle aynı saldırıyı yapma yeteneğini göstermiştir.

- **Mimecast:**2021 Bilgisayar korsanları, Microsoft 365 Exchange Web Hizmetleri'nde Mimecast hizmetini doğrulayan güvenlik sertifikasını tehlikeye atmayı başarmıştır.
- **Kaseya:** REvil fidye yazılımı, binlerce müşteri ortamını yöneten MSP yazılımlarını etkileyerek saldırıların MSP müşterilerinden 70 milyon dolar talep etmesini sağladı.
- **Codecov:** Saldırganlar, müşterilere otomatik rapor göndererek Codecov Bash yükleyicisine bulaşarak, komut dosyalarına kötü amaçlı kod enjekte ederek saldırıların, Codecov sunucularından müşteri verilerini dinleyerek ele geçirmiştir.
- **NotPetya:** kullanıcıları bir ücret ödemeye kandırmak için kullanılan sahte bir fidye yazılımıdır. Saldırı, kötü amaçlı kodun Ukraynalı bir güncelleme uygulamasını enfekte etmesiyle başlamıştır.
- **Panasonic** Kasım 2021, üçüncü bir tarafın Panasonic sunucularına yasadışı erişimi nedeniyle işletmelerin tedarik zinciri operasyonlarının bir parçası olarak paylaştığı verileri tehlikeye atan benzersiz bir tedarik zinciri saldırısını temsil ediyordu.
- **Atlassian:** 2020'de güvenlik araştırmacısı olan Atlassian uygulamalarının Tek Oturum Açma prosedürlerine yönelik bir istismar maruz kaldığını tespit etmiştir. Saldırganlar, uygulamalara erişti ve kullanıcı hesabıyla ilgili eylemler gerçekleştirdi.
- **British Airways:** Magecart tedarik zinciri saldırısının işlem sistemini tehlikeye atması ve hassas bilgileri ifşa etmesinin ardından bir veri ihlali yaşamıştır.
- **Kâr amacı gütmeyen toplumsal konut kuruluşu:** Saldırganlar, kuruluş çalışanlarını hassas verilerini ifşa etmeye kandırmak için bir satıcı alan adını taklit edildi, bu sayede saldırıların 1 milyon sterlin çalmışlardır.
- **Tayvanlı çip üreticisi TSMC (Taiwan Semiconductor Manufacturing Company Ltd):**2018'de kötü amaçlı yazılım şirketin yazılım güncelleme sistemi aracılığıyla yayıldı. Saldırı, TSMC'nin en gelişmiş tesislerinden bazılarındaki 10.000'den fazla cihazı etkilemiştir.
- **Equifax:** 2017'de Equifax'ın kredi raporlama şirketi, 147 milyon müşteriye etkileyen büyük bir veri ihlali yaşanmıştır. Tedarik zincirinde yazılımın uygun yama yönetiminin önemini vurgulamaktadır.

- **CCleaner :**2017'de saldırıların, CCleaner'ın yazılım tedarik zincirine kötü amaçlı kod enjekte edebildiler ve bu da güvenli kod imzalama ve doğrulama süreçlerinin önemini gösterdi.
- **Apple XCodeGhost:**2015 Saldırganlar, App Store'daki çeşitli iOS uygulamalarına dahil edilen araca kötü amaçlı kod ekledi yazılım tedarik zincirindeki üçüncü taraf bileşenlerini kapsamlı bir şekilde taramanın gerekliliğini vurgulamaktadır (Kalapatapu, 2025).

Yukarıda özetlenen tedarik zincirine düzenlenen siber saldırılar incelendiğinde sistemlere erişilerek veri kayıplarının yaşandığı, fidye taleplerine maruz kalındığı finansal ve itibar kayıplarının yaşandığı gözlenmektedir

3.3. Tedarik Zincirine Yönelik Düzenlenen Siber Saldırıların Etkileri

Tedarik zincirine yapılan siber saldırıların sonucunda sonuçları aşağıdaki şekilde görülmektedir.

- **Veri ihlalleri ve ifşası:** kötü amaçlı kod verileri dinler ve saldırının kontrol ettiği bir sunucuya gönderir. Saldırganlar, hesap kimlik bilgileri de dahil olmak üzere kötü amaçlı kodla enfekte olmuş bir sistemden geçen verileri ihlal edebilir.
- **Kötü amaçlı yazılım yüklemesi:** saldırıların, enjekte edilen tedarik zinciri saldırı kodunu kullanarak fidye yazılımları , kök araç takımları, tuş kaydediciler , virüsler ve diğer kötü amaçlı yazılımları yükleyebilir. Bu şekilde sisteme sızabilir ve ele geçirebilir.
- **Finansal kayıp:** Hedef alınan kuruluşunun, kandırılarak mali zarara uğrayabilir.
- **Operasyonel aksaklıklar:** tedarik zinciri süreçlerinde operasyonun aksamaması veya kesintiye uğrayabilir.
- **Marka ve itibar zedelenmesi:** ürün veya hizmetlerinin kalitesi ni ve güvenilirliğini ve itibarına ciddi şekilde zarar verebilir ve müşteri veya satıcı arasındaki güveni ve sadakatin bozulmasına neden olabilir.

Siber saldırılara maruz kalmamak için tedarik zinciri paydaşları siber saldırı farkındalığına benimsemesi gerekmektedir. Tedarik zinciri süreçlerinde fiziksel ve yazılım tehditlerini tanımlanması, haritalanması ve öncelik sırasının belirlen-

mesi gerekmektedir. Üçüncü taraflardan doğabilecek risklerini sürekli olarak izlenilmesi gerekmektedir. İşletmelerin sistemlerinde düzenli olarak sızma testleri yaparak siber tehditlere maruz kalınıp kalınmadığını kontrol edilmesi gerekmektedir. Hassas bilgileri daha zor erişim sağlanması gerekmektedir. Özel hesapları sınırlandırarak, 3. Tarafların erişimi engellemesi sağlanmalıdır. Personelin sürekli eğitilerek güncel siber saldırıların hakkında bilinçlendirilmesi gerekmektedir. (Zero Trust Architecture-ZTA) sıfır güven ortamı anlayışı benimsenerek tüm uygulamaların ve kullanıcıların saldırgan olabileceğini ve her veri erişim isteği için yeniden yetkilendirme ve kimlik doğrulaması gerekliliği benimsenmelidir. Bilgi yönetiminde AB, ABD ve ISO standartlarına uyulmasını ve bunların 3. Taraflar tarafından da benimsenmesinin sağlanması gerekmektedir.

SONUÇ

“Tedarik Zincirinde Siber Güvenlik” kavramı giderek artan bir öneme sahiptir. Tedarik zinciri işletmeleri fiziksel ve siber saldırılar karşı kimi zaman savunmasız kalabilmektedir. Bu tür saldırılar sonucunda sistemler devre dışı kalabilmekte veya çalınabilmekte ve aynı zamanda veri güvenliği tehlikeye atılmaktadır. Son yıllarda bilgisayar korsanlığı, veri ihlali ve fidye yazılımı saldırılarında artış olduğu buna bağlı olarak sızma kontrollerinde kayıpların yaşandığı gözlenmektedir. Saldırganlar, hedeflerine ulaşmak için herhangi bir insan ve teknoloji kombinasyonunu kullanarak hedef almaktadır. Tedarik zincirinin aksamaları duraksaması kapanması söz konusu olduğunda ciddi finansal kayıplara neden olduğu aşikârdır. Siber Dayanıklılık Yasası ile tedarik zinciri işletmelerine getirilen yeni düzenlemeler tüm paydaşlarının belirtilen hususlara uymasını istemektedir. “Siber Dayanıklılık Yasası ve Siber sertifikasyon çerçevesinin gereklerinin yerine getirilmesi” ibaresini eklemiştir. Gerekli tedbirlerin alınmaması söz konusu olduğunda oluşacak mağduriyetlerin kimin tarafından maruz kalındığı kolayca tespit edilebilecektir. Siber Denetleme Birimleri kurulması ile sistem ve süreçler daha kolay izlenecektir. İş süreçleri, ekipman, eğitim, olaylara önceden hazırlıklı olma, olay müdahalesi ve kurtarma yönetiminin daha hızlı gerçekleşmesi beklenmektedir. Tedarik zincirinde siber güvenliğini sağlamak için siber olayları azaltmak ve bu olayların etkilerini hafifletmek için getirilen yeni düzenlemeler süreçlerin daha iyi kontrol edilmesine imkân sağlayacaktır. Böylelikle hedefli saldırıları önlemede hızlı harekete geçilmesini, olası saldırılara karşı hazır bulunma ile sistemlerin daha az zarar görmesini belki de hiç zarar görmemesini sağlayacaktır. Dahası siber saldırganların yüklü miktarda fidye taleplerinin engellenmesine, kuruluşların

marka değerini ve itibarının korumaya devam etmesine, genellikle insan kaynaklı olan veri ihlali ile sistem kayıpları ve hassas bilgi ele geçirilmesinin önlenmesine ve tedarik zincirinde üreticiden tüketiciye kadar kritik bilginin ve kritik altyapının sürekli olarak korunmasına imkân verecektir.

KAYNAKÇA

- A.Barlow & F. Li, 2007. “E-supply chains: understanding current and future opportunities and barriers,” *International Journal of Information Technology and Management, Inderscience Enterprises Ltd*, vol. 6(2/3/4), pages 286-298.
- Boyson, S. (2014), “Cyber supply chain risk management: Revolutionizing the strategic control of critical IT systems”, *Technovation*, Vol. 34 No. 7, pp. 342-353.
- Esther Kern, Alexander Szanto. (2022, September). Cyber Supply Chain Attacks. <https://www.bigs-potsdam.org/en/publikationen/cyber-supply-chain-attacks/> adresinden alındı.
- Ghadge, A, Weiß, M, Caldwell, ND & Wilding,. (2020). Managing cyber risk in supply chains: A review and research agenda. *Supply Chain Management*, 25(2), s. 223-240.
- H.L. Lee, and C. Billington 1992, “Managing supply chain inventory: pitfalls and opportunities” *Sloan eManagement Review*, Vol.33 No.3, pp.65-73.
- Kalapatapu, P. (2025, Nisan). Top 15 software supply chain attacks: Case studies <https://outshift.cisco.com/blog/top-10-supply-chain-attacks> adresinden alındı.
- Kim, K. C. and Im, I. (2014) “Research letter: Issues of cyber supply chain security inKorea”, *Technovation*, Vol. 34 No. 7, pp. 387-387.
- Meggiato, G., Nterai, S., & Skowron, E. (2022). Warehouses Against Cyber-Attack Risks. *Proceedings of the International Conference on Industrial Engineering and Operations Management*, 4572-4581.
- Solfa, F. D. (2022). Impacts of Cyber Security and Supply Chain Risk on Digital Operations: Evidence from the Pharmaceutical Industry. *International Journal of Technology, Innovation and Management (IJTIM)*, 2(2), s. 18-32.
- EU. (2022, Eylül 15). Cyber Resilience Act.
- EU . (2017, Eylül 13). Commision Recommendation EU 2017/1584. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32017H1584> adresinden alındı.
- ETSI TR 103 456 V1.1.1 https://www.etsi.org/deliver/etsi_tr/103400_103499/103456/01.01.01_60/tr_103456v010101p.pdf adresinden alındı
- EU. (2024). The EU Cybersecurity Certification Framework.

- ENISA. (2024a). Threat Landscape 2024.
- ENISA. (2024b). Best Practices for Cyber Crisis Management.
- NIST. (2022). Special Publication 800 NIST SP 800-161r1-upd1Cybersecurity Supply Chain Risk Management Practices for Systems and Organizations. <https://nvlpubs.nist.gov/nistpubs/SpecialPublications/NIST.SP.800-161r1.pdf> adresinden alındı
- ISO-ISO/EIC27001. (2022). Information security, cybersecurity and privacy protection — Information security management systems — Requirements. ISO: <https://www.iso.org/standard/27001> adresinden alındı
- ISO 28000:2022. (2022). ISO 28000:2022. <https://www.iso.org/standard/79612.html> adresinden alındı
- ISO-ISO/IEC TS 30104:2015. (2022). ISO/IEC TS 30104:2015. <https://www.iso.org/standard/56890.html> adresinden alındı
- T.C. Ulaştırma Altyapı Bakanlığı. (2023). Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi 2020-2023. T.C. Ulaştırma Alt yapı Bakanlığı: <https://hgm.uab.gov.tr/uploads/pages/siber-guvenlik/ulusal-siber-guvenlik-stratejisi-ep-2020-2023.pdf> adresinden alındı
- Meggiato, G., Nterai, S., & Skowron, E. (2013). Warehouses Against Cyber-Attack Risks. Information & Security An International Journal, 51-69.
- More data stolen in 2023 MOVEit attacks comes to light . (tarih yok). Haziran 2025 tarihinde <https://www.computerweekly.com/news/366615522/More-data-stolen-in-2023-MOVEit-attacks-comes-to-light> adresinden alındı
- International Chammer Commer (2024). Protecting the cybersecurity of critical infrastructures and their supply chains. International Chamber of Commerce.
- Proofpoint, (2025). What is supply chain attack? <https://www.proofpoint.com/us/threat-reference/supply-chain-attack> adresinden alındı.
- The UK eCommerce Association. (2021, December). How Supply Chain and Cyber Threats Are Impacting Digital Channels Download full report. Haziran 2025 tarihinde <https://www.imrg.org/wp-content/uploads/Managing-The-Risk-Report.pdf> (htt) adresinden alındı
- Aerospace Industrial Association. (2023). Civil Aviation Supply Chain Cybersecurity Recommendations Report.
- Desai, D. (tarih yok). Executive Viewpoint: Supply Chain Attacks. June 2025 tarihinde <https://www.zscaler.com/resources/ebooks/idg-supply-chain-attacks.pdf> adresinden alındı
- Health Sector Coordinating Council. (2020). Health Industry Cybersecurity Supply Chain Risk Management Guide.
- Miller, J. F. (2013). Supply Chain Attack Framework and Attack Patterns. Mitre Technical Report .

6. BÖLÜM

DİJİTAL ÇAĞDA VERİ GİZLİLİĞİ: ÇEVİRİMİÇİ PLATFORMLAR ÜZERİNDEN İŞLETMELERİN SÜRDÜRÜLEBİLİR REKABETİ

Doç. Dr. Güzide Öncü EROĞLU PEKTAŞ

*Istanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa
Deniz Ulaştırma İşletme Mühendisliği
<https://orcid.org/0000-0001-9685-5334>*

Elif KARAKEBEN

*Istanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa
Deniz Ulaştırma İşletme Mühendisliği
<https://orcid.org/0009-0000-2066-235X>*

GİRİŞ

Dijitalleşmenin baş döndürücü hızla ilerlediği günümüz ekonomisinde çevrimiçi platformlar, kullanıcı verilerini iş modellerinin merkezine yerleştirerek küresel ölçekte büyümeyi tetikleyen başlıca aktörler haline gelmiştir. Bu dönüşüm, kişisel verilerin korunmasını yalnızca düzenleyici kurumların zorunlu kıldığı bir yükümlülük olmaktan çıkararak, işletmeler için temel bir stratejik rekabet unsuru haline getirmiştir. Veri gizliliğine ilişkin artan toplumsal hassasiyet ve yasal düzenlemeler, platformların sürdürülebilir büyüme hedefleri ile bireylerin mahremiyet beklentileri arasında hassas bir denge kurmasını zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, veri gizliliği işletmelerin yalnızca uyum sağlamak zorunda oldukları bir alan değil, aynı zamanda marka değerini, tüketici sadakatini ve kurumsal itibarı doğrudan etkileyen bir faktör olarak ön plana çıkarılmaktadır.

Araştırmanın temel amacı, çevrimiçi platformların veri gizliliği politikalarını işletme stratejileri çerçevesinde analiz etmek ve bu politikaların marka değeri, müşteri güveni, rekabet avantajı ve uzun vadeli kurumsal başarı üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır. Çalışmanın kapsamı, GDPR (Genel Veri Koruma Yönetmeliği) ve KVKK (Kişisel Verilerin Korunması Kanunu) gibi ulusal ve uluslararası düzenlemeler temelinde çevrimiçi platformların veri yönetimi uygulamalarını incelemek; veri gizliliğine yönelik stratejik yatırımların ticari sonuçlarını örnek olay analizleri ve güncel literatür taraması ışığında değerlendirmektir.

Çevrimiçi platformların karşı karşıya olduğu en temel sorun, kullanıcı verilerine dayalı büyüme stratejilerini sürdürürken, aynı zamanda tüketicilerin giderek güçlenen mahremiyet beklentilerini tatmin edebilme ve koruyabilme zorunluluğudur. Veri ihlali vakaları, yalnızca mali cezalar ve yasal yaptırımlarla sınırlı kalmayıp, tüketici güveninin zedelenmesine ve marka sadakatinin azalmasına yol açarak işletmelerin uzun vadeli rekabet gücünü zayıflatmaktadır. Marka itibarı ve marka güveni firmaların tüketiciye karşı sorumlu olduğu firma-tüketici ilişkisinin de zeminini oluşturmaktadır. Facebook-Cambridge Analytica skandalı gibi olaylar, bu risklerin küresel düzeydeki etkilerini somut örneklerle gözler önüne sermektedir.

1. YENİ DÖNEM: DİJİTAL ÇAĞ

En eski çağlardaki taş ve balta, buharlı motorlardan sonra insanlık tarihinde bilgisayarın bilgi üretmesi son 30 yıllık dönemin dijital çağ olarak isimlendirilmesine neden olmuştur. (Civan & Kemiksiz, 2022) İçinde yaşadığımız bu yüzyılda müthiş bir dijital dönüşüm yaşanmaktadır. “Büyük veri çağı” olarak da nitelendirilen günümüz dünyasında yapay zeka, makineler, gelişmiş robotlar, 3D yazıcılar, artırılmış gerçeklik, çeşitli simülasyon (Civan & Kemiksiz, 2022), dijital barkodlar, yüz, parmak tanıma, akıllı aynalar gibi inanılmaz bir dijital çeşitlilik söz konusudur. Bu dijital entegrasyon insanoğlunun yaşam tarzından (Aksoy, 2024) iletişim şekline, iş yaşamına, aile ve sosyal ilişkilerine, alışveriş biçimine kadar pek çok konuda geleneklerin değişmesine neden olmuştur.

Bilişim çağının ilerlemesi ile veri gizliliği konusu eskiye göre çok daha önemli bir konu olmuştur. Şuan yaşadığımız dünyada kişisel verilerin korunması konusu sağlıktan eğitime, ticarete, finansal konulara kadar pek çok alanda veri güvenliği politikasına ve kullanıcıların bu veriler üzerindeki kontrol bilgilerini etkilemektedir. (Demirci, 2022)

1.1. Kişisel Veriler ve Kanunlaşma Süreci

Kişisel veri, bir bireyin doğrudan ya da dolaylı olarak tanımlanmasına imkân tanıyan her türlü bilgiyi ifade eder. Bu bilgiler yalnızca ad, soyad veya T.C. kimlik numarası gibi açık tanımlayıcılar ile sınırlı değildir; bireyin IP adresi, ses veya görüntü kaydı, genetik ve biyometrik verileri, sağlık geçmişi ya da çevrimiçi davranış kalıpları gibi daha dolaylı nitelikteki veriler de bu kapsamda değerlendirilir (Solove, 2006; Gürses, 2014; GDPR, 2016: Madde 4). Kısaca kişisel veriler; bireyin tanımlanabilirliğini sağlayan her türlü bilgi olarak özetlenebilir. Kişinin isim, soyism, adres, kimlik numarası, yüz görüntüsü, biyometrik veriler, hatta alışveriş davranışları bile bu kapsam içinde yer alır.

Kişisel veri kavramsal olarak kişinin fiziksel, ekonomik, kültürel, sosyal veya psikolojik kimliğini tanıtan kimlik, vergi, sigorta numarası gibi herhangi bir kayıtlı ilişkilendirilmesidir. Nesnel (objektif) veya öznel (sübjektif) oluşu, o bilginin kişisel verinin bir ögesi olmasını engellemez. Kişinin sigorta numarası veya tahlil sonuçları gibi verileri nesneldir. Öyleki birinin hakkındaki kişisel kanaat özelliğindeki bilgiler de kişisel veri sınıfındadır. Hatta bilginin/verinin doğru veya yanlış olması bile kişisel veri olarak değerlendirilmesine engel değildir. Sosyal Güvenlik Kurumunu’nun veri işleme açısından yaygın bir uygulama alanı olmasa da öznel veriler de kişisel veri olarak değerlendirilir. Örneğin Kurum personelin performansına ilişkin bilgiler veya adına açılan soruşturma kapsamında bazı bilgiler bu sınıftadır. Sigortalı olan kişinin kişisel durumuna ilişkin olan; evli/bekar/dul veri bilgisi SGK ile paylaşılmış olması da kişisel veridir. (Işık, 2022)

Kişisel verilerin kanunlaşma sürecinden önce tüm kişi bilgileri analog olarak elle yazılırken, 1960’lardan sonra elektronik olarak tutulmaya başlanmış, sonrasında kamu kurumlarınca bu iş yapılmaya başlanmıştır. 1970’lerden başlayarak da bir çok ülke bu konuda kanunlaşmaya gitmişlerdir. Türkiye’de kişisel verilerin korunması ile ilgili ilk hukuki girişim 1989 yılında bir komisyonca yapılmış fakat tamamlanmamıştır. 2000’li yıllarda yeni bir komisyon grubu kurulmuş ancak kanunlaşma olmamıştır. 2008 ve 2014 yıllarında Adalet Bakanlığınca yeni bir komisyon daha kurulmuş gene tamamlanamamıştır. Son olarak 24.03.2016 tarihinde TBMM Genel Kurulu tarafından kabul edilerek kanunlaşarak yürürlüğe konulan 6698 sayılı **Kişisel Verilerin Korunması Kanunu**, kişisel verilerin işlenmesinde özel hayatın gizliliği olmak üzere kişilerin temel hak ve özgürlüklerini korumayı ve kişisel verileri işleyen gerçek ve tüzel kişilerin yükümlülükleri ile uyacakları usul ve esasları düzenlemesi tamamlanmıştır. Türkiye’de ve Dünya genelinde kişisel verilerin toplanması yasal mevzuatlar gereğince kamu kurum ve kuruluşlarınca yapılsa da sonraları ilgili

kişinin rızası ile kişilerin özel verileri toplanmayai depolanmaya ve işlenmeye başlamıştır. (Işık, 2022)

1.2. Veri Gizliliği

Türk Dil Kurumu (TDK)’na göre veri, birinci anlam olarak, “Bir araştırmanın, bir tartışmanın, bir muhakemenin temeli olan ana **öge, muta, done**.” Bu tanım bilişim alanında; “Olgu, kavram veya komutların, iletişim, yorum ve işlem için elverişli biçimli gösterimi.” şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2022; Budak & Demirel, 2023)

Veri mahremiyeti, istenilen bilginin/verinin sorumlularca alınan verilerin hayat döngüsünde hukuka ve etiğe uygun olarak işlenmesi, veri öznelerinin korunmasıdır. Verilerin toplanması, dağıtılması döneminde denetimin verinin öznesinde kalması durumudur. (Vural, 2018) Veri mahremiyeti, bireylerin kişisel verilerinin toplanması, işlenmesi, saklanması ve paylaşılması süreçlerinde özel hayatlarının gizliliğinin korunmasını ifade eder. Mahremiyet kavramı, yalnızca yasal düzenlemelerle sınırlı olmayıp aynı zamanda etik ve sosyolojik boyutları da kapsamaktadır (Solove, 2008). Türkiye’de 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu (KVKK), veri mahremiyetine ilişkin temel hukuki dayanağı oluşturur. Kanun, kişisel verilerin hukuka uygun olarak işlenmesini, doğru ve gerektiğinde güncel tutulmasını, belirli, açık ve meşru amaçlar için işlenmesini ve bu amaçla bağlantılı, sınırlı ve ölçülü olmasını şart koşmaktadır (KVKK, 2016: Madde 4).

Veri Öznesi, paylaşılan veriler içerisinde korunması gereken verileri yer alan gerçek kişi, kurum ve kuruluşlardır. (Vural, 2018) Veri öznesi (data subject), kişisel verisi işlenen bireyi ifade eder ve bu özne, Avrupa Birliği Genel Veri Koruma Tüzüğü (GDPR) kapsamında çeşitli haklara sahiptir. Bu haklar arasında bilgilendirilme, veriye erişim, verinin düzeltilmesini veya silinmesini talep etme gibi önemli güvenceler yer alır (GDPR, 2016). Veri öznesinin bu hakları, veri sorumlularının şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkeleri çerçevesinde hareket etmelerini zorunlu kılmaktadır.

Veri Sorumlusu / Veri İşleyen, veri ihlallerinin oluşmaması amacıyla mahremiyet önlemlerini alması gereken gerçek veya tüzel kişiler denir. (Vural, 2018) Güven konusunda yetkili olan merci kurumlar topladıkları bu kişisel verileri depolama, bunları kullanma hakkına da sahip olurlar.

Veri merkezi, en önemli veri işleme (sunucular), veri depolama (bellek donanımları) ve iletişim (ağ donanımları) amacı ile kullanılan elektronik dona-

nımları içeren yapı olarak da tanımlanmaktadır. Bütün bu donanım dijital bilgileri toplar, çalıştırır, depolar ve dağıtır ve bu “bilişim teknolojisi (BT)” donanımı olarak tanımlanır. Veri merkezleri kamu, özel kurum ve işletmelerin önemli bilgilerinin yönetildiği, depolama ve yedekleme ünitelerini barındıran fiziksel ortamlardır. (Budak & Demirel, 2023)

Veri gizliliği, veri güvenliği politikalarının teknik boyutunu temsil eder. Gizlilik, yetkisiz erişimlerin önlenmesi ve verinin sadece yetkili kişiler tarafından erişilebilir olması anlamına gelir. Bu kapsamda şifreleme, erişim kontrolü ve veri maskeleyme gibi teknik önlemler uygulanmaktadır (Dwork, 2006). Veri gizliliği, özellikle hassas veri kategorilerinde, örneğin sağlık ve genetik verilerde, daha da kritik bir hale gelir. Fusun Ceren 2024’de genetik verileri üzerine yaptığı değerlendirmede, “genetik verilerin saklanması Genel Veri Koruma Düzenlemesi ve Kişisel Verilerin Korunması Kanunu kapsamında ele alınır” ve “kural olarak genetik verilerin kişilerin açık rızası alınmaması yasaktır” ifadeleriyle, hassas bir şekilde korunmasında rıza ve özel olarak düzenlenmesinin vurgulandığı vurgulanmaktadır (Ceren ve F., 2024).

Battal Göldağ’ın üniversiteliler üzerinde yaptığı çalışmalar, “öğrencilerin dijital okuryazarlık noktası ile dijital veri güvenliği sıcaklıkları arasında yüksek düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır” (Göldağ, & B., 2021). Yılmaz vd.nin öğretmenler üzerinde yaptıkları araştırmada, kişisel dijital veri güvenliğinin güvenli bir şekilde oldukça yüksek olduğu ve bu bilginin cinsiyet, günlük bilgisayar ve internet kullanım süresi gibi değişkenlere göre farklılık gösterdiği belirtilmiştir (Akbulut vd. 2016).

Veri gizliliği, tek başına sağlanamaz, aynı zamanda toplumsal ve toplumun bütününün güvenliği, refahı ve sürdürülebilirliği açısından da vazgeçilmez bir durumdur. Demirel ve Budak’ın veri ekonomisi üzerine yaptığı çalışmada, veri odaklı yeni ekonomi belirli bir endüstri veya sektörle sınırlı olmayıp sağlık, ekonomi, finans, ulaşım, reklam, online alışveriş, perakende ve daha pek çok alanlarda fadesiyle, veri gizliliğinin ekonomik ve boyutlarının altı çizilmektedir (Budak & Demirel 2023).

Başarılı veri gizliliği stratejileri; şeffaflık, kullanıcı kontrolü, hesap verebilirlik, güvenli veri işleme ve proaktif risk yönetimi gibi unsurları merkeze alarak dijital platformların güvenilirliğini pekiştirmekte ve rekabetçi farklılaşmaya önemli katkılar sağlamaktadır. Kullanıcıların verileri üzerinde daha fazla söz hakkına sahip olduğu, açık ve anlaşılır veri politikalarının benimsendiği işletmeler, dijital ekosistem içerisinde uzun vadeli sadakat ve itibar kazanımı sağlamaktadır. Veri gizliliğini bir yükümlülüğten öte stratejik bir değer yaratım

alanı olarak gören işletmelerin, dijital çağda esnek, dirençli ve sürdürülebilir yapılar kurarak rekabet avantajı elde ettiği anlaşılmaktadır.

Başarılı veri gizliliği stratejileri, günümüz dijital ekonomisinde yalnızca yasal bir zorunluluk değil, aynı zamanda stratejik bir rekabet avantajı olarak değerlendirilmektedir. Bu stratejiler; **şeffaflık, kullanıcı kontrolü, hesap verebilirlik, güvenli veri işleme** ve **proaktif risk yönetimi** gibi temel ilkeleri merkeze alarak dijital platformların güvenilirliğini artırmakta ve uzun vadeli kurumsal sürdürülebilirliği desteklemektedir (OECD, 2022; Solove, 2021).

Kullanıcılara kişisel verileri üzerinde daha fazla denetim imkânı sunan ve açık, sade, anlaşılır veri politikalarını benimseyen işletmeler, sadece yasal mevzuatlara uyum sağlamakla kalmamakta; aynı zamanda **müşteri güveni, sadakat** ve **marka itibarı** kazanımı açısından da önemli avantajlar elde etmektedir (Martin, 2018). Bu yaklaşım, veri gizliliğini bir maliyet kalemi değil; bir **değer yaratım alanı** olarak gören işletmelerin, dijital dönüşüm süreçlerinde daha dirençli, esnek ve etik temelli yapılar inşa etmelerine olanak tanımaktadır (Acquisti, Brandimarte, & Loewenstein, 2015).

Sonuç olarak, dijitalleşmenin giderek hızlandığı ve veri temelli iş modellerinin yaygınlaştığı günümüzde, veri gizliliğini stratejik düzeyde ele alan kurumlar hem rekabetçi farklılaşmayı mümkün kılmakta hem de kamuoyunun dijital sistemlere olan güvenini güçlendirmektedir (Westin, 2003).

1.3. Sürdürülebilir Rekabet Avantajı

Sürdürülebilir rekabet avantajı, işletmenin sahip olduğu kaynakların ve yeteneklerin, rakipler tarafından kolayca kopyalanamaması veya ikame edilememesi nedeniyle uzun vadeli üstünlük sağlaması ve böylece pazardaki konumunu sürekli kılmasıdır (Wheelen & Hunger, 2006). Bu bağlamda, veri gizliliği uygulamalarının etkin ve etik biçimde yönetilmesi, işletmelerin müşteri güvenini artırarak, rekabet ortamında kalıcı ve stratejik bir avantaj elde etmelerine olanak tanımaktadır.

Barney (2002) da sürdürülebilir rekabet avantajını, işletmenin sahip olduğu benzersiz kaynakların rakipler tarafından taklit edilmesini önleyen ve böylece rekabetçi üstünlük sağlayan stratejiler bütünüdür şeklinde tanımlamaktadır. Ayrıca, Porter (2008), rekabet avantajının temelini yalnızca maliyet veya farklılaştırma değil, aynı zamanda müşterilerle kurulan güven ilişkisi ve etik değerlerin sürdürülebilirliği olduğunu vurgulamaktadır.

1.4. İşletme Örnekleri

Facebook – Cambridge Analytica Skandalı (2018): Etik Eksenli İhlal

Facebook–Cambridge Analytica skandalı, dijital veri çağında kullanıcı mahremiyetinin ne denli ihlal edilebilir olduğunu ve büyük teknoloji şirketlerinin veriye dayalı iş modellerinde hangi noktada etik sınırları aştığını çarpıcı biçimde ortaya koymuştur. Facebook’un 2007 yılından itibaren geliştirdiği *Uygulama Programlama Arayüzleri (API)*, üçüncü taraf geliştiricilere, kullanıcıların verilerine erişim imkânı tanımakta ve bu erişim, kullanıcının sosyal çevresine de yayılabilecek şekilde genişletilmekteydi. Bu durum, verinin kontrolünün bireyden çıkarak platform ve üçüncü taraflar arasında devredildiği yapısal bir kırılmayı temsil etmektedir.

2014 yılında, Cambridge Üniversitesi bağlantılı bir akademisyen olan Aleksandr Kogan tarafından geliştirilen “thisisyourdigitallife” adlı kişilik testi uygulaması, bu API erişimini kullanarak uygulamayı yükleyen kullanıcıların değil, onların arkadaşlarının verilerine de erişmiş; böylece kullanıcı rızası dışında çok geniş bir veri kümesi toplanmıştır. **Yaklaşık 87 milyon Facebook** kullanıcısına ait verilerin, psikografik profillemeye ve siyasi mikro-hedefleme amacıyla *Cambridge Analytica* adlı siyasi danışmanlık şirketine aktarıldığı ortaya çıkmıştır (Isaak & Hanna, 2018). Bu veri aktarımı, bireysel rızaya dayanmaması ve üçüncü tarafın verileri başka amaçlarla kullanması nedeniyle, literatürde yetkisiz veri paylaşımı ve rızaya dayalı olmayan veri aktarımı kapsamında tarihe not düşmüştür.

Söz konusu ihlalin kamuoyuna açıklanmasının ardından yaşanan gelişmeler, yalnızca Facebook’un değil, genel olarak dijital platformların etik yönetim kapasitelerinin sorgulanmasına neden olmuştur. ABD Federal Ticaret Komisyonu, Facebook’a yönelik olarak **5 milyar dolarlık** bir idari para cezası uygulamış, bu tutar o dönem itibarıyla veri gizliliği alanında verilmiş en yüksek cezadır. (Federal Trade Commission, 2019) Şirketin CEO’su Mark Zuckerberg, hem ABD Kongresi hem de Avrupa Parlamentosu nezdinde ifade vermek zorunda kalmış; bu süreçte Facebook’un yalnızca veri denetimi açısından değil, aynı zamanda hesap verebilirlik ve kamu sorumluluğu bakımından ciddi zafiyetler taşıdığı ortaya çıkmıştır.

Yaşanan bu skandal, kullanıcılar arasında algılanan gizlilik risk düzeyinin yükselmesine neden olmuş; birçok birey, platforma duyduğu güveni kaybetmiş ve bazıları hesaplarını kalıcı olarak silme yoluna gitmiştir. Tüketici davranışları açısından bu durum, güven temelli dijital sadakatin kırılma yapısını ve bireylerin platform seçimlerinde mahremiyet politikalarının belirleyici hale geldi-

ğini göstermektedir. Facebook, kullanıcı güvenliğini yeniden tesis etmek adına “Clear History”, “Off-Facebook Activity”, geliştirilmiş gizlilik merkezleri ve veri kontrol paneli gibi araçlar geliştirerek bireylere verileri üzerinde daha fazla denetim sunmayı amaçlamıştır. (Patel, Renfro & Strahs, 2019) Ancak bu tür önlemler, skandal sonrası kamuoyunun algısında genellikle “geç müdahale” olarak değerlendirilmiştir.

Olay aynı zamanda, dijital platformların toplumsal süreçler üzerindeki etkisini ve bu etkilerin regülasyon gerekliliğini açık şekilde ortaya koymuştur. Cambridge Analytica’nın verileri kullanarak ABD’deki 2016 başkanlık seçimleri ve Brexit referandumu gibi politik süreçlerde seçmen manipülasyonuna yönelik kampanyalar yürütmesi, algoritmik şeffaflık, seçim güvenliği ve platform tarafsızlığı konularında derin etik tartışmaları tetiklemiştir. Skandal yalnızca bir veri ihlali olarak değil, bunun yanında dijital etik ve platform sorumluluğu çerçevesinde yeniden değerlendirilmesi gereken bir olay haline gelmiştir (Zuboff, 2019).

Ayrıca olay, Avrupa Birliği’nin Genel Veri Koruma Yönetmeliği (GDPR) gibi düzenlemelerinin önemini artırmış ve bu tür regülasyonların yalnızca Avrupa’da değil, küresel ölçekte yaygınlaştırılması yönünde çağrılarını güçlendirmiştir. Facebook–Cambridge Analytica vakası, dijital çağda veri güvenliğinin yalnızca bir teknoloji sorunu değil; aynı zamanda politik, etik ve kurumsal bir mesele olduğunu güçlü bir biçimde kanıtlamış; veri sahipliği, birey kontrolü ve hesap verebilirlik gibi kavramların, dijital platformların stratejik sürdürülebilirliğinde merkezi hale gelmesini sağlamıştır.

Yahoo Veri İhlalleri (2013–2014): Sessizlikle Derinleşen Güven Krizi ve İletişimin Yetersizliği

Yahoo Inc., 1994’de Stanford Üniversitesi öğrencilerinden Jerry Yang ve David Filo isimli kişilerce kurulan bir internet dizinidir. 1990’ların sonlarına doğru en çok ziyaret edilen web portallarından biri haline gelmiş; ancak arama motoru ve reklam teknolojilerinde geri kalması nedeniyle pazar payını Google gibi rakiplere kaptırmıştır. Şirketin ana internet varlıkları 2017 yılında Verizon Communications tarafından satın alınmıştır (McGee, 2017).

Yahoo Inc., dijital çağın ilk büyük internet şirketlerinden biri olarak, özellikle e-posta hizmetleri, haber içerikleri ve finansal veri sunumu alanlarında milyonlarca kullanıcıya hizmet sunan öncü bir platformdur. Ancak şirketin 2013 ve 2014 yıllarında maruz kaldığı iki büyük siber saldırı, yalnızca teknik altyapısında değil, aynı zamanda kurumsal kriz yönetimi ve iletişim süreçlerinde de

ciddi yapısal zafiyetleri gün yüzüne çıkarmıştır. İlk siber saldırı 2013 yılında gerçekleşmiş ve yaklaşık 1 milyar kullanıcı hesabı, ikinci saldırı ise 2014 yılında gerçekleşmiş ve **500 milyon kullanıcı** hesabı etkilenmiştir. Saldırganlar, kullanıcıların e-posta adresleri, doğum tarihleri, güvenlik soruları ve şifrelenmiş parolalar gibi hassas bilgilerine erişim sağlamıştır. Bu durum, kitlesel veri sızdırma ve kimlik bilgisi hırsızlığı kategorisine giren oldukça ciddi bir ihlaldir. (Trautman & Ormerod, 2017; Ferrazzutti, 2020)

Bu vakayı benzerlerinden ayıran en önemli unsur, veri ihlallerinin gerçekleştiği tarih ile kamuoyuna açıklanma tarihi arasında geçen zaman farkıdır. Her iki saldırı da şirket içi kaynaklar tarafından tespit edilmesine rağmen, 2016 yılına kadar kamuoyuyla paylaşılmamış, yani yaklaşık **iki ila üç yıl süreyle** bu bilgiler kamuoyundan saklanmıştır. (Trautman & Ormerod, 2017; Ferrazzutti, 2020) Bu süre zarfında, kullanıcılar potansiyel olarak risk altında olduklarının farkında olmadan platformu kullanmaya devam etmiş, kişisel bilgilerini ifşa etmeye devam edilmiştir.

Kriz, Yahoo’nun ABD merkezli büyük bir telekomünikasyon ve dijital medya şirketi olan Verizon Communications Inc. tarafından satın alınma sürecinde ortaya çıkmıştır. Satın alım görüşmeleri devam ederken şirketin geçmiş dönem siber ihlalleri kamuoyuna açıklanmış ve bu durum, Yahoo’nun piyasa değerinde yaklaşık **350 milyon dolarlık** bir indirimle gidilmesine neden olmuştur. (Trautman & Ormerod, 2017; Ferrazzutti, 2020) Finansal düzeyde bu kayıp, sadece yatırımcı güvenliğini değil, aynı zamanda **şirketin değerlendirilme sürecinde veri güvenliğinin ne kadar stratejik bir rol oynadığını** da ortaya koymuştur.

Yahoo örneği, özellikle “şeffaflık” ve “zamanında kriz iletişimi” boyutlarında kurumsal başarısızlığa işaret etmektedir. Veri ihlali gibi yüksek etki düzeyine sahip olaylarda, kamuoyuna zamanında bilgi verilmemesi, yalnızca hukuki sorumluluk doğurmakla kalmaz, aynı zamanda kullanıcıların bilgiye dayalı karar alma haklarını da ihlal eder. Yahoo’nun kullanıcılarını uzun bir süre boyunca risk altında bırakması, kullanıcıların platforma olan güveninde derin bir sarsılmaya yol açmış; bu durum literatürde tüketici güveni ve dijital sadakat kaybı olarak değerlendirilmektedir.

Bireylerin kişisel verilerinin ihlal edildiğini çok geç öğrenmiş olmaları, algılanan gizlilik riski düzeyini yükseltmiş; kullanıcılar nezdinde marka ile kurulan ilişkide güvene dayalı bağlılık yerini kuşkuyla bırakmıştır. Bu bağlamda, Yahoo’nun krizi zamanında açıklamaması, hem kriz sonrası itibar yönetimini zorlaştırmış hem de dijital ekosistem içerisindeki meşruiyetini zayıflatmıştır.

Şirket her ne kadar sonraki süreçte veri güvenliğine ilişkin önlemler aldığını beyan etse de bu adımlar kamuoyunda “telafi edici” değil, “geç kalınmış” olarak değerlendirilmiş ve marka itibarı uzun vadeli olarak zarar görmüştür.

Yahoo vakası, dijital çağda şirketlerin sadece teknik güvenlik değil, aynı zamanda etik sorumluluk, iletişim yönetimi ve kriz refleksi konularında da güçlü bir yapılanma ihtiyacını ortaya koymuştur. Kriz iletişiminin zamanlaması, açıklık ve şeffaflık düzeyi ile değerlendirildiğinde; bu olay, veri gizliliğinin yalnızca bir bilişim teknolojileri meselesi değil, aynı zamanda kurumsal sürdürülebilirlik, stratejik rekabet ve tüketici ilişkileri boyutunda yönetilmesi gereken çok katmanlı bir konu olduğunu göstermektedir.

Equifax İhlali (2017): Finansal Güvenin Sarsılması ve Yüksek Riskli Veri

Equifax Inc., ABD merkezli, bireylerin kredi geçmişlerini analiz eden ve bu doğrultuda kredi skorları sağlayan üç büyük kredi derecelendirme kuruluşundan biridir. 2017 yılında siber güvenlik konusunda büyük bir zafiyet göstererek milyonlarca kişinin mahrem bilgilerini riske atmıştır. 2017 yılında gerçekleşen Equifax veri ihlali, yalnızca bireysel mahremiyetin ihlali değil, aynı zamanda finansal sistemin bütünlüğü ve kamuoyunun dijital altyapılara duyduğu güven açısından da kritik kırılma noktalarından biri olarak değerlendirilmektedir. Şirketin dijital sistemlerine Mayıs–Temmuz 2017 döneminde gerçekleştirilen siber saldırı sonucunda yaklaşık **147 milyon Amerikalı bireyin** yüksek hassasiyete sahip kişisel bilgileri – Sosyal Güvenlik Numaraları, doğum tarihleri, adres bilgileri ve bazı durumlarda kredi kartı numaraları – saldırganların eline geçmiştir. (United States Senate Committee on Homeland Security and Governmental Affairs, PSI, 2019)

Saldırının temel nedeni, şirketin kamuya açık yazılım altyapılarından biri olan Apache Struts çerçevesinde tespit edilmiş bir güvenlik açığının zamanında yamalanmaması ve sistemin güncellenmemiş olmasıdır. Bu tür açıklar, literatürde uygulama düzeyinde güvenlik zafiyeti kapsamında değerlendirilmektedir ve organizasyonun bilgi güvenliği mimarisine ilişkin zayıflıklarının göstergesidir. Nitekim, saldırının gerçekleştirilmesinden haftalar sonra fark edilmesi ve ardından yaşanan gecikmeli kamuoyu bilgilendirme süreci, şirketin kriz hazırlığı, iç denetim kapasitesi ve dış iletişim refleksleri açısından ciddi yetersizlikler sergilediğini ortaya koymuştur.

Bu tür sistemsel veri ihlalleri, sadece bireysel veri kayıplarına yol açmakla kalmamakta, aynı zamanda kimlik hırsızlığı riskini ciddi ölçüde artırarak

milyonlarca insanın ekonomik güvenliğini tehdit etmektedir. Equifax olayında, sızdırılan veriler doğrudan mali dolandırıcılık, sahte kredi başvuruları ve dijital kimlik sahtekarlığı gibi ciddi sonuçlar doğurabilecek nitelikteydi. Bu bağlamda ihlal, yüksek etkili – yüksek hassasiyetli veri kaybı kategorisinde değerlendirilmekte olup, ulusal düzeyde regülasyon otoriteleri tarafından olağanüstü önem atfedilen bir vaka haline gelmiştir.

Veri ihlalinin ardından Equifax, Amerika Birleşik Devletleri Federal Ticaret Komisyonu, Tüketici Mali Koruma Bürosu ve 50 eyaletin başsavcılarıyla yürütülen toplu dava süreçleri sonucunda **700 milyon Amerikan doları tutarında** bir tazminat ödemeyi kabul etmiştir. (FTC, 2019) Şirketin üst düzey yöneticilerinden CEO Richard Smith ve CISO Susan Mauldin görevlerinden ayrılmış; şirketin kurumsal sorumluluk anlayışı ve siber risk yönetimi stratejileri kamuoyunda yoğun eleştiriye maruz kalmıştır. (Seven Pillars Institute, 2021) Bu durum, Equifax’ın özellikle “kriz hazırlığı”, “hesap verebilirlik” ve “sorumlu veri yönetimi” başlıklarında ciddi zafiyetler yaşadığını göstermektedir. Kurum, veriye dayalı operasyonlarını sürdürürken, gerekli önleyici denetim mekanizmalarını etkinleştirmemiş, olası saldırı senaryolarına ilişkin proaktif risk analizlerini gerçekleştirilmemiştir.

Kamuoyunda oluşan algı ise yalnızca Equifax özelinde kalmamış, tüm kredi derecelendirme sistemine ve dolayısıyla finansal sistemin temel güvenlik yapılarına yönelik derin bir şüphe doğurmuştur. Tüketici güveni bu tür kurumlar için yalnızca hizmet kalitesi ile değil; bireylerin en hassas bilgilerinin korunmasına yönelik sergilenen kurumsal ciddiyetle doğrudan ilişkilidir. Equifax vakası, bu güvenin ne kadar kırılgan olduğunu ve tek bir sistemik açığın, milyonlarca bireyin dijital güvenliğini tehdit edebileceğini dramatik biçimde ortaya koymuştur. Bu bağlamda, ihlal sonrası oluşan olumsuz atmosfer, literatürde sıklıkla vurgulanan algılanan sistemik risk olgusunun dijital veri ekosistemi bağlamındaki en güncel örneklerinden biri haline gelmiştir.

Özetle, Equifax ihlali; yüksek hassasiyetli verilerin yönetiminde güvenlik açıklarının nasıl makro ölçekte ekonomik ve toplumsal etkiler yaratabileceğini gösteren bir dönüm noktasıdır. Bu vaka, sadece teknolojik altyapının değil, aynı zamanda kurumsal yönetim kültürünün, şeffaflık anlayışının ve etik sorumluluk bilincinin sürdürülebilirlik açısından vazgeçilmez olduğunu kanıtlamaktadır. Finans sektöründe faaliyet gösteren kurumlar için veri gizliliği, operasyonel bir zorunluluk değil; aynı zamanda rekabet gücü, kurumsal itibarı ve kamu meşruiyeti ile iç içe geçmiş stratejik bir değer alanıdır.

SONUÇ

Tüketici mahremiyetinin korunması konusunda işletmelerin yükümlülükleri çok önem arz etmektedir. Çevrim içi platformlarda yaşanabilecek dolandırıcılık konusunda öncelikle işletmelerin çok dikkatli olması sonrasında tüketicilerin bilinçli olması gereklidir.

Veri ihlallerinin en aza indirgenmesi amacıyla mevcut saldırıların ve eksikliklerin analiz edilerek veri faydası ihtiyaçlarına göre yeni mahremiyet koruyucu modellere ihtiyaç duyulmaktadır. Veri mahremiyetinin korunmasına yönelik teknik ve idari çalışmaların yapılarak kişisel verilerin hukuka uygun olarak işlenmesindeki uygunsuzlukların giderilmesi kişisel verilerin korunması açısından önemlidir. (Vural, 2018)

Kurumlar topladıkları veri tabanlarını düzenlerler ve ayrıntıları incelemek için yayınlanırlar. Ancak, yayınlanan veri tabanlarının hassas bilgiler içerebileceğinden, veri tabanlarının yayınlanmadan arındırılması önemlidir. (Vural, 2018) Ayrıca kullanıcıların istenilen veri tabanındaki verileri revize etme, ekleme/çıkarma gibi bir takım girişimleri de yapmalarına müsaade edebilmeleri gereklidir. (Ergen, 2023)

Veriler ile güçlendirilmiş bir toplum inşa etmek için, verilerin depolanması, işlenmesi, bilgi işlem gücü ve siber güvenlik gibi konuların uyumlu bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Ayrıca, veriye dayalı güçlü bir ekonomik ve sosyal yapı oluşturmak için, güçlü bir altyapı oluşturulması gerekmektedir. Veri merkezleri böyle bir toplumun en kritik altyapılarından biridir. (Budak, Demirel, 2023) Veri güvenliği konusunda ileride çok daha sıkı politikaların, yaptırımların ve siber güvenlik önlemleri alınacağı düşüncesindeyiz. Zira verinin yalnızca ekonomik bir kaynak değil, aynı zamanda bireyin mahremiyetini, toplumsal dengeyi ve hatta özgürlüğü şekillendiren varoluşsal bir unsur haline geldiği günümüzde, veri güvenliğine dair atılacak her adım, teknik bir tercih değil, etik bir zorunluluk olarak ele alınmalıdır. Ayrıca tüketicilerin kişisel verilerini kullanma üzerindeki hakkını isteyen firmalar sadece yasal mevzuatlara uyum sağlamakla kalmamakta; aynı zamanda **müşteri güveni**, **sadakat** ve **marka itibarı** kazanımı açısından da önemli avantajlar elde etmektedir. İşte bu nedenlerle işletmeler çok daha dikkatli ve özenli davranmalıdırlar.

KAYNAKÇA

- Acquisti, A., Brandimarte, L., & Loewenstein, G. (2015). *Privacy and human behavior in the age of information*. *Science*, 347(6221), 509–514.
- Aksoy, C. (2024). İşletmelerin Dijital Görünümü ve Dijital Liderliğe Yaklaşıyorum. *Kalite ve Strateji Yönetimi Dergisi*, 4(1), 1-29.
- Barney, J. B. (2002). *Gaining and Sustaining Competitive Advantage*. Pearson Education.
- Budak, A., & Demirel, M. (2023). *Veri ekonomisinde veri merkezleri ve konuya ilişkin olası regülasyon önerileri*. *Journal of Economics, Finance and Sustainability*, 1(1), 63–88.
- Budak, Abdülaziz & Demirel, Mustafa (2023). Veri Ekonomisinde Veri Merkezleri ve Konuya İlişkin Olası Düzenleme Önerileri. *Ekonomi, Finans ve Sürdürülebilirlik Dergisi*, No:1, 63-88.
- Civan, Kemiksiz, R. (2022). *Büyük Veri Çağında Kişisel Veri Güvenliği Üzerine Bir Alan Araştırması: Dijital Yerliler ve Dijital Göçmenlerin Güvenlik Algıları*, Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, bahar/spring, 64-91.
- Demirci, V. (2022). *Dijital Reklamcılıkta Makine Öğrenmesi ve Veri Özgürlüğü*. Kent Akademisi, 15(3), 1455-1474.
- Dwork, C. (2006). Differential Privacy. *Proceedings of the 33rd International Colloquium on Automata, Languages and Programming (ICALP)*.
- Ercan, S. (2023). Pazarlamanın Karanlık Yüzü, *Ekin Basım Yayın*, Bursa.
- Federal Trade Commission. (2019, July 24). *FTC imposes \$5 billion penalty and sweeping new privacy restrictions on Facebook: Fact sheet*. U.S. Federal Trade Commission
- General Data Protection Regulation (GDPR). (2016). Article 4(1). *95/46/EC (General Data Protection Regulation)*. Official Journal of the European Union, L 119, 1–88.
- General Data Protection Regulation (GDPR). (2016). Articles 15–18.
- Göldağ, B. (2021). Üniversite öğrencilerinin dijital okuryazarlık düzeyleri ile dijital veri güvenliği farkındalık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *eUluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 82–100.
- Gürses, S. (2014). “Can You Engineer Privacy?”, *Communications of the ACM*, 57(8), 20–23.
- Solove, D. J. (2006). *A Taxonomy of Privacy*, University of Pennsylvania Law Review, 154(3), 477–560.
- Isaak, J., & Hanna, M. J. (2018). User data privacy: Facebook, Cambridge Analytica, and privacy protection. *Computer*, 51(8), 56–59.
- Işık, Olcay. (2022). Kişisel Verilerin Korunması Kanunu Kapsamında Veri Sorumlusu Olarak Sosyal Güvenlik Kurumu. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Der-*

gisi, Cilt: 17 Sayı: 2, 263 – 362.

Kişisel Verilerin Korunması Kanunu (KVKK), 6698 Sayılı Kanun, Resmî Gazete: 7 Nisan 2016.

Küçük Osmanoğlu, F. C. (2024). *Özel nitelikli kişisel veri olarak genetik veriler*. İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2(1), 44–79.

Martin, K. E., Borah, A., & Palmatier, R. W. (2019). Data privacy: Effects on customer and firm performance. *Journal of Marketing*, 83(1), 36-58.

McGee, M. (2017, June 13). *Yahoo's core business is now part of Verizon*. Search Engine Land. <https://searchengineland.com/yahoos-core-business-now-part-verizon-276177>

OECD. (2022). Data governance for growth and well-being. Organisation for Economic Co-operation and Development. <https://www.oecd.org/digital/data-governance.htm>

Patel, M., Renfro, S., & Strahs, B. (2019, August 20). *Redesigning our systems to provide more control over OffFacebook Activity*. Facebook Engineering Blog.

Porter, M. E. (2008). *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. Free Press.

Seven Pillars Institute. (2021). *Case study: Equifax data breach*. Seven Pillars Institute.

Solove, D. J. (2008). *Understanding Privacy*. Harvard University Press.

Solove, D. J. (2021). *Understanding privacy*. Harvard University Press.

TDK. (2025,). TDK web sitesi.

Trautman, L. J., & Ormerod, P. C. (2017). Corporate Directors' and Officers' Cybersecurity Standard of Care: The Yahoo Data Breach. *American University Law Review*, 66(5), 1231–1260.

Türkiye Cumhuriyeti. (2016). 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu [Law on the Protection of Personal Data]. Resmî Gazete, 7 Nisan 2016, Sayı 29677. <https://www.mevzuat.gov.tr/>

United States Senate Committee on Homeland Security and Governmental Affairs, Permanent Subcommittee on Investigations. (2019, March 6). *How Equifax neglected cybersecurity and suffered a devastating data breach*.

Vural, Y. (2018). Veri Mahremiyeti: Saldırıları, Korunma ve Yeni Bir Çözüm Önerisi. *Uluslararası Bilgi Güvenliği Mühendisliği Dergisi*, 21-34..

Westin, A. F. (2003). *Privacy and freedom*. IG Publishing.

Wheelen, T. L., & Hunger, J. D. (2006). *Strategic Management and Business Policy* (11th ed.). Pearson Prentice Hall.

Yılmaz, E., Şahin, Y. L., & Akbulut, Y. (2016). Öğretmenlerin dijital veri güvenliği farkındalığı. *Sakarya University Journal of Education*, 6(2), 26–45.

Zuboff, S. (2019). *The Age of Surveillance Capitalism*. PublicAffairs.

6698 Sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu (KVKK), Madde 3.

7. BÖLÜM

BAŞKA BİR BİLİM KURGU: KARANLIĞIN SOL ELİ

Dr. İclal BAĞCI

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,

Felsefe Bölümü

<https://orcid.org/0000-0001-6018-476X>

iclabagci90@gmail.com

FEMİNİST BİLİMKURGU YAZARI OLARAK URSULA K. LE GUİN

Bilimkurgu, pek çok sosyal, kültürel, politik meselelerin sorgulanmasını ve eleştirilmesini sağlayan; farklı fikirlerin ve yaşam biçimlerinin olabileceğini ortaya koyan bir yazın türüdür.¹ Ertung'un da belirttiği gibi bu yazın biçimi 1970'lere değin erkek egemen bir tür olarak varlığını korurken bu tarihten sonra feminizmin etkisiyle farklı bir kisveye bürünmüştür.² Daha açık bir ifadeyle bilimkurguda toplumsal cinsiyetin, ataerkil yapının eleştirel bir tema olarak ele alınması feminist hareketlerin edebiyat alanındaki yansımasının bir sonucudur.³ En önemli örneklerini Margaret Atwood'un *The Handmaid's Tail* (Damızlık Kızın Öyküsü) (1985), Ursula K. Le Guin'in *The Left Hand of Darkness* (Karanlığın Sol Eli) (1969) ve Marge Piercy'nin *Woman on The Edge of Time* (Zamanın Kıyısındaki Kadın) (1976) ve *He, She and It* (1991)'inde görebileceği-

1 Ceylan Ertung, "Bodies that [don't] Matter: Feminist Cyberpunk and Transgressions of Bodily Boundaries", *EFD/JFL Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 2, Aralık 2011, s. 78.

2 Ertung, "Bodies that [don't] Matter: Feminist Cyberpunk and Transgressions of Bodily Boundaries", s. 78.

3 Dilan Tüysüz, "Feminist Distopyalarda Tahakküm ve Direnişin Temsili: Damızlık Kızın Öyküsü Dizi Film Örneği", *Yedi Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, Sayı:25, 2021, s. 41.

miz bu eserler, bilimkurgunun yaratıcı ve dinamik niteliğiyle feminist teorisinin buluşması açısından dikkat çekicidir.⁴

Ursula K. Le Guin bilimkurgu ve fantastik gibi dallarda, Nebula ve Hugo gibi prestijli ödüller almış ve feminist teoriyi edebiyat dünyasına taşımış bir yazardır.⁵ Feminizmden yararlanarak eserlerinde yeni gezegenlerden, değişen kimliklerden, yaratıklardan, yepyeni dillerden, alternatif toplumlardan bahseden Ursula kitaplarında kadınların ve erkeklerin üstlendiği rolleri ele alır ve okurların bu rollerin meşrutiyetini sorgulamalarını sağlar. “Cinsiyetsiz bir toplumda hayat nasıl olurdu?” sorusuna yazdığı ütopyalarla cevap arar.⁶

Cinsiyet ve iktidar arasındaki ilişkiyi inceleyen Ursula öteki üzerinde haki-miyet kurma hırsına karşılık dayanışmanın, yardımlaşmanın, farklılığın ön plana çıktığı alternatif yaşamlar sunar. Başka bir deyişle Le Guin, bir kadın yazar olarak farklılıkların biraradalığını içeren bir yaklaşımı savunur.⁷ Bu kavrayışta ikili karşıtlıkların (binary oppositions) ötesine geçmeye çalışan bir ütopya arayışı yer alır ve tam da bu noktada *üçüncü dalga feminizmin farklılık vurgusu* kendini belli eder. “Yeni kuşak feminist yazarlar, ‘feminizm’ yerine artık ‘feminizmler’ olduğunu, siyahların ve beyazların feminist yaklaşımlarının benzerlikler kadar farklılıkları da barındırdıklarını biliyorlar, bu yüzden de politik dönüşüm kadar toplumsal ve bireysel farklılığın ve dönüşümün de önemli olduğunu kabul ediyorlar”.⁸ Doğa/kültür, beyaz/siyah, ruh/akıl gibi ikililiklerde birinci sırada gelenin ikincisi üzerinde hakimiyet kurması erkek/kadın ilişkisinde de mevcuttur.⁹ Ursula farklılığı ve çeşitliliği vurgulayarak yazdığı ütopyalarla söz konusu ikili zıtlıkları yapısökümüne uğratma (deconstruction) çabasıdır.¹⁰ *Karanlığın Sol Eli* de bu çabanın bir ürünü olarak erkek/kadın ya da kadın/erkek şeklinde ayrımların ve tahakkümün olmadığı bir toplum anlayışı sunar.

4 Seda Saluk, “Feminist Bilimkurgu Yazınında Ursula K. Le Guin”, *Boğaziçi Üniversitesi Kadın Araştırmaları Kulübü (BÜKAK) Bülteni Kadın Gündemi*, Sayı: 7, 2006.

5 Ursula K. Le Guin, *Kanatlı Kediler Masalı 1: Dört Yavru*, Naz Beykan (çev.), İstanbul: Günışığı Kitaplığı, 2021, s. 4.

6 D. Burcu Eğilmez, “Ursula K. Le Guin için Farklılık ve Eşitlik: Diyalog, Diyalojik Roman ve Disiplinlerarasılık”, *Monograf Edebiyat Eleştirisi Dergisi*, Sayı:4, 2015, s. 161-162.

7 Eğilmez, “Ursula K. Le Guin için Farklılık ve Eşitlik: Diyalog, Diyalojik Roman ve Disiplinlerarasılık”, s. 144.

8 Kudret Nezir Yunusoğlu, “Ursula Le Guin’in Mülksüzler’inde Ütopyanın Değişen Yüzü”, *Litera*, 2005, s. 175.

9 Yıldız Merve Öztürk, “An Overview of Ecofeminism: Women, Nature and Hierarchies”, *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 81, 2020, p. 705.

10 Dilan Tüysüz, “Feminist Distopyalarda Tahakküm ve Direnişin Temsili: Damızlık Kızın Öyküsü Dizi Film Örneği”, *Yedi Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, Sayı: 25, 2021, s. 41.

KARANLIĞIN SOL ELİ

Karanlığın Sol Eli içinde bulunduğumuz dünyayla hem benzerlikler hem de farklılıklar barındıran ve *Kış* olarak adlandırılan bir gezegende geçmektedir. Gezegen Kış denilmesinin sebebi sürekli bir kutup ikliminin hakim olmasından kaynaklanmaktadır. Kış’ta yaşayan halk çift cinsiyetli; androjendir. Belirli, sabit bir cinsel kimlik söz konusu değildir; bu nedenle hakim gücü elinde bulunduran bir sınıf da mevcut değildir. Herhangi bir sınıf çatışması, iktidar savaşı, ezilen sınıf bulunmamakta; statü, cinsel kimlik, ekonomik durum bir güç aracı olarak kullanılmamaktadır. Bu gezegende kişiler yılın belli bir döneminde o anki durumlarına göre kadın ya da erkek olmaktadır.¹¹ Böylece Le Guin, değişken bir cinsiyetin sonucu olarak ortaya çıkan yaşamı gözler önüne serer. Okurun epistemolojik olarak gerçek, evrensel kabul ettiği değerleri ters-yüz eder. Söz gelimi Kış’ta bir insan senenin bazı dönemleri baba, bazı dönemleri de anne olabilmektedir. Dolayısıyla ataerkil ya da anaerkil bir zihniyetin toplumda hakim olmasının önüne geçilmektedir. “Öyle ki, birkaç çocuk doğurmuş bir ana daha sonra başka çocukların babası olabilmektedir.”¹²

Le Guin, neden bu özgün insanları kurguladığını açıklarken Gethenvari bir cinsel düzen önermediğini; bir düşünce deneyi yapmak istediğini açıklar.¹³ Gethenlileri anlamayı birer cevap değil soru; durak değil süreç olarak tasvir eder.¹⁴ Bu ütopik gezegende yaşayanlar bir denge içindedir. Örneğin, teknolojiyi yavaşça geliştirerek onu özümser ve kendilerini mahvetmesine izin vermezler.¹⁵ Cinsellik ise hayatın merkezinde olan ya da onu tamamen kapsayan bir yapıya sahip değildir. Baskı altına alınması gereken bir olgu olarak da görülmez. Savaşların, tecavüzlerin, şiddetlerin, çatışmaların yaşanmadığı bu gezegende¹⁶ cinsiyetsiz bedenler yer alır. İnsanlardan farklı bir biyolojiye sahip olan Gethenliler hayatlarının beşte dördünü cinsiyetsiz olarak geçirirler; bu evreye somer denir.¹⁷ Bu cinsiyetsiz olma hâli eseri bir feminist esere dönüştürür.¹⁸

11 Ursula K. Le Guin, *Karanlığın Sol Eli*, Ümit Altuğ (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011, s. 2.

12 Le Guin, *Karanlığın Sol Eli*, s.2.

13 Ursula K. Le Guin, “Cinsiyet Gerekli midir: tetkik (1976/1987)”, *FelsefeLogos Cinsiyetçilik*, Sayı: 38, 2010, s.59.

14 Le Guin, “Cinsiyet Gerekli midir: tetkik (1976/1987)”, s. 59.

15 Le Guin, “Cinsiyet Gerekli midir: tetkik (1976/1987)”, s. 61.

16 Burcu Taşkın, “Çeviri eleştirisine sosyolojik gözle bakmak: *Karanlığın Sol Eli*”, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:11, 2022, s. 675.

17 Taşkın, “Çeviri eleştirisine sosyolojik gözle bakmak: *Karanlığın Sol Eli*”, s. 681.

18 Taşkın, “Çeviri eleştirisine sosyolojik gözle bakmak: *Karanlığın Sol Eli*”, s. 681.

Karanlığın Sol Eli'nde Feminist Öğeler

Le Guin kitaptaki çift cinsiyet yaklaşımı için “cinsiyeti ortadan kaldırdığımda ne olacağını görmek istedim” demiştir. Onun bu ifadesi feminist teori-de çokça tartışılan cinsiyet ve toplumsal cinsiyet ayrımıyla ilişkilidir. Nitekim eserde en çok göze çarpan feminist öğeler cinsel kimlik, toplumsal normlar ve androjen karakterlerdir.

CİNSİYET (SEX) VE TOPLUMSAL CİNSİYET (GENDER) KAVRAMLARI

Simone De Beauvoir İkinci *Cins* (*The Second Sex*) adlı eserinde dile getirdiği “kadın doğulmaz, kadın olunur” sözü ile cinsiyet (sex) ve toplumsal cinsiyet (gender) ayrımını yapmıştır. İlki insanın biyolojik yönüne atıfta bulunurken ikincisi insanın toplumsal yaşamına vurgu yapar.¹⁹ Beauvoir, İkinci Cins’de, insanlık tarihi boyunca kadının, erkekler tarafından, erkeğin ‘öteki’si olarak tanımlandığını belirtir. “...insanlık erildir ve erkek kadını kendisi için değil, erkeğe göre tanımlar; kadın özerk bir varlık olarak görülmez...Erkek kadına referansla değil, kadın erkeğe referansla tanımlanır ve farklılaştırılır. Kadın rastlantısal olandır, özsel olana karşıt özsel olmayandır. Erkek öznedir (ben), mutlak olandır, kadın ise öteki cins’tir.”²⁰ Beauvoir’e göre, kadınlık ve erkeklik kalıplarını belirleyen sembolik yapılar, bütün toplumlarda bir uzlaşmaz karşıtlıklar diyalektiğine uyar. Bu diyalektikte, eril olan kültür ile dişil olan da doğa ile ilişkilendirilir. Birbirine karşıt biçimde kurgulanmış bu iki alan arasında hiyerarşik bir ilişki vardır. Kültürün doğaya egemen olması gibi, erkek de kadına göre egemen konumdadır. Ataerkil bir kültürde, erkek ya da eril olan olumlu ya da norm olarak kurulurken, kadın ya da dişillik olumsuz, esas olmayan, normal dışı, yani kısaca öteki olarak kurulur.²¹

Bilindiği gibi modern düşüncenin ikili zıtlıkları (binary oppositions) hiyerarşik bir yapı içerir. Söz gelimi erkek/kadın, rasyonel/irrasyonel, özne/nesne, kültür/doğa gibi ikilemler arasında -günlük hayatta kolay kolay fark edilmese de- ciddi bir hiyerarşi mevcuttur.²² İlk yazılan kelimelerin diğerine üstünlüğü söz konusudur. Bu

19 Feryal Saygılıgil, *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları*, Ankara: Dipnot Yayınları, 2016, s. 9.

20 Simone De Beauvoir, *Kadın İkinci Cins I: Genç Kızlık Çağı*, Bertan Onaran (çev.), İstanbul: Payel Yayınları, 1993, s.17.

21 Josephine Donovan, *Feminist Teori*, Aksu Bora ve diğerleri (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s.232.

22 Konuralp Koz ve Mehmet Sezai Türk, “Metnin Çoğul Anlamlarına Duyarlı Bir Okuma Tarzı Olarak Yapısöküm Yöntemi”, *Sosyal Bilimlerde Güncel Araştırma ve İncelemeler III* (içinde), 2022, s. 327.

yapı eril bir düşünce tarzının ürünüdür. Erkekler söz konusu ikiliklerin birinci, kadınlar ise ikinci kısmıyla ilişkilendirilir. Toplumda birinci olan her zaman daha iyi, daha akıllı, daha güçlü kabul edilir. Erkekler izafe edilen sıfatlar onları ayrıcalıklı bir konuma yerleştirmektedir. Feminizmin ve postmodernizmin en önemli amaçlarından biri toplumda, zihinlerde, bilinçaltılarında ve her türlü disiplinde yer etmiş olan bu kavrayışı yerle bir etmektir.²³ Beauvoir da söz konusu yerle bir etme eylemlerini yaptığı toplumsal cinsiyet (gender) ve cinsiyet (sex) ayrımıyla gerçekleştirmekte; cinsiyetin toplumsal bir inşa olduğunu göstermektedir. Toplumda kadına ve erkeğe biçilen rollerin onları ontolojik olarak var ettiğini iddia eder. Kadını kadın yapan şey üstlendiği rollerdir. Yemek pişirmek, çocuklara bakmak, temizlik yapmak, bulaşıkları yıkamak gibi işlevler kadınla özdeş ve onu tanımlayan faktörlerdir. Ayrıca hassasiyet, anlayış, duygusallık, bağımlılık, anaçlık, zayıflık gibi sıfatlar da kadına yüklenmektedir. Öte taraftan liderlik, baskınlık, realist, bağımsızlık, ev geçindirme gibi sıfatlar da erkeğe atfedilmektedir.²⁴ Beauvoir kadınlık ve erkeklik tanımlarının bu tür sıfatlar üzerinden yapılmasını sonlandırmak için çabalar. İşte *Karanlığın Sol Eli*’nde biyolojik ve toplumsal cinsiyetin olmadığı bir dünya ile karşı karşıyayız. Ursula sabit bir biyolojik cinsiyetin olmadığı bir gezegende toplumsal cinsiyetin de yer etmediğini, etkili olmadığını göstermektedir. Onun bu çabası cinsiyete dayalı tabuları yerle bir etme amacı taşır. Başkası/öteki ile karşılaşmamızda cinsiyeti değil ‘insan’ kavramını fark etmemizi sağlar. “Bir erkek erkekliğinin dikkate alınmasını ister, bir kadın kadınlığının takdir edilmesini ister, bu dikkat ve takdir ne kadar örtülü, ne kadar dolaylı olsa da. Kış’ta böyle bir şey olamaz. Bir insan sadece insan olarak dikkate alınır ve değerlendirilir.”²⁵

Kitabında androjen bir toplum inşa eden Le Guin, Kemmer ve Sommer evrelerini detaylıca tasvir eder. İlki doğurganlık dönemini, ikincisi ise cinsellikten yoksun bir dönemi temsil etmektedir. Kemmer döneminde Kış gezegenin insanları (Gethen toplumu) cinsel olarak aktif konumdadır. Kemmer dönemine giren kişinin hangi cinsiyete sahip olacağı tamamen tesadüfidir.²⁶

“Kişi kemmer devresinde bir eş bulduğunda hormon salgısı artıyor... ve bu, eşlerden birinde erkek ya da dişi hormonları baskın olana dek sürüyor... Normal bireylerin kemmerde şu veya bu cinsel role yönelik bir eğilimleri yok; erkek mi yoksa dişi mi olacaklarını bilemiyorlar ve bir seçim yapamıyorlar.”²⁷

23 Merve Kaplan, “Post-Yapısalcı Kuram İlişkisinde Feminizm”, *International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies*, Vol:4, Issue: 9, 2024, p. 453.

24 Melike Kaplan, “Kaplumbağa’nın Özgürlüğü: Kadınlar ve Ev İçi Emek”, *folklor/edebiyat*, cilt:17, sayı: 65, 2011, s. 168.

25 Le Guin, *Karanlığın Sol Eli*, s.144.

26 Belma Fırat, “Ursula K. Le Guin’in Hamile Kralı”, *Gazete Duvar*, 1 Şubat 2018.

27 Le Guin, *Karanlığın Sol Eli*, s. 85.

ANDROJENİK KİMLİKLER

Androjenik feminist yaklaşımda kadınların ve erkeklerin farklılıklarından ziyade benzerliklerine vurgu yapılarak her iki cinsiyete de eşit bir şekilde davranma ilkesi gözetilir.³² Hem kadına ait farklılıkların hem de erkeğe ait farklılıkların temel alınması birini diğerine üstün kılma riskini içinde barındırır. Bu yaklaşıma göre sosyal ve kültürel yapıların tüm toplumsal cinsiyetler için eşit bir şekilde uygulanabilecek normlara, yasalara, kurumlara sahip olması gerekir. “Kısacası ortada buluşulması hedeflenmektedir.”³³

Üçüncü dalga feminizmle birlikte cinsiyet rolleri sadece kadınlık ve erkeklik olarak sınırlandırılmamıştır. İçinde bulunduğumuz yüzyılda androjen ve farklı tip cinsiyet modelleri ile karşılaşmaktayız. Günümüzde kadın olduğu halde kendini erkek gibi hisseden ya da erkek olduğu halde kendini kadın gibi hisseden bireyler mevcuttur. Çağdaş dönemde feminizm ve queer etkileşimi lezbiyen, gey, biseksüel, transseksüel veya travesti gibi farklı cinsel tercihleri olan kimliklere ve onların problemlerine eğilme imkânı sunar.³⁴ Başka bir deyişle feminizmin bu çeşitliliği ele alması ve farklılığa vurgu yapması 1970-1980 sonrasına tekabül eder ve androjenik kimlikler de bu tabanda yer alır.³⁵

Zhang Na *Karanlığın Sol Eli*’nin bir düşünce deneyi (thought experiment) olduğunu ve Ursula’nın bu deneyle androjen karakterlerden oluşan bir toplum yarattığını belirtir. Na, bu toplumu ‘post-gender’ olarak nitelendirir ve öznel-ler arası geçişliliğin (intersubjective) olduğunu öne sürer.³⁶ Böylece Le Guin, zihinlerimizde hakim olan ikili, sınıflı düşünce yapısının ötesine geçer ve kategorize etme alışkanlığımızın sarsılmasını sağlar. Le Guin bunu yaparken geçişli (tentative) bir toplumsal cinsiyet modeli sunmakta, bir öznenin diğerine dönüşümüne, deyim yerindeyse ying ve yangların birbirine karışmasına imkân vermektedir. Bu noktada insan özne (subject) ya da öteki/başkası (other) olarak konumlandırılmaktan çıkmaktadır. Kış gezegeninde de önemli olan, baskı olan şey cinsiyet değil, soğuk hava şartlarıdır.³⁷ Öyle ki Le Guin, bu gezegende Oidi-

32 Fatma İrem Çağlar Gürgey, “Feminist Hukuk Teorisi” Nedir?, *Hukuk Kuramı*, Cilt:1, Sayı: 5, Eylül-Ekim 2014, s. 31.

33 Christine Littleton, “Restructuring Sexual Equality”, *California Law Review*, cilt: 75, sayı: 4, 1987, s. 1293. Ayrıca bkz: Fatma İrem Çağlar Gürgey, “Feminist Hukuk Teorisi Nedir?”, *Hukuk Kuramı*, Cilt:1, Sayı: 5, Eylül-Ekim 2014, s. 28-44.

34 Mücahit Gültekin, “Feminizmin Queer Sınavı: Kadın Yoksa Feminizm Var mı?”, *Tezkire Dergisi*, Cilt: 2020, Sayı: 74, 2020, s. 161.

35 Veysi Tanrıverdi, “Cinsiyet ve Cinsellikler”, *Sosyal Psikolojide Çeşitlilik (içinde)*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2022, s.158-159.

36 Zhang Na, “Light and Shadow-Postgender Intersubjectivity in The Left Hand of Darkness”, *Journal of Literature and Art Studies*, Vol. 6, No. 4, April 2016, p. 393.

37 Na, “Light and Shadow-Postgender Intersubjectivity in The Left Hand of Darkness”, p. 393-399.

Kış’ta tüm yaşam söz konusu dönemlere göre düzenlenir. Toplum yapıları, sanayi, tarım ve ticaretin yürütülüş şekli, yerleşim birimlerinin boyutu, hikâyelerinin konuları ve daha pek çok husus somer-kemmer dönemlerine uygun biçimlenmiştir. Herkes ayda bir tatil yapar; hiç kimse, hangi konumda olursa olsun kemmer sırasında çalışmaya zorlanmaz. Hiç kimse, ne kadar yoksul veya yabancı olursa olsun kemmerevlerinden²⁸ dışlanmaz.²⁹

Bu gezegene misafir olarak gelen Ai, Gethen toplumunun cinsiyet anlayışını kavramakta ve kabul etmekte güçlük yaşar. Kendisi karşılaştığı insanları kadın ya da erkek olmaklık üzerinden sınıflandırmaya alışkındır. Ancak Kış’ta insanlar kadın ya da erkek olmaklık üzerinden tanımlanamamaktadır. Bir erkek olan Ai, bu sınıflandırma, kategorize etme problemi ile en çok dilde karşılaşır: “... Karhide dilinin kişi zamiri dilimizde yok. Bu yüzden aşkın bir Tanrı için kullandığımız eril zamiri kullanmak zorundayım onlar için... Ama düşüncemde bu zamiri kullandıkça karşımdaki Karhidelinin bir adam değil bir *adamkadın* olduğunu unutup duruyorum.” Dolayısıyla Ai tuttuğu notlarda Bir Gethenli ile karşılaştığımızda ona kadın ya da erkek rolünü biçemeyeceğimizi, onun davranışlarını herhangi bir kalıba sıkıştıramayacağımızı belirtir. Gethen’de insanlar birbirlerini kadın ya da erkek olarak görmemektedirler. Bu sebeple “insanlık güçlü ve zayıf, koruyucu/korunan, hükmeden/hükmedilen, sahip olan/sahip olunan, aktif/pasif diye ikiye bölünmemiştir. Kış’ta insan düşüncesini belirleyen o düalizm eğilimi tümüyle azalmış ya da değişmiş durumda”.³⁰

Ai, Gethenlilerle olan konuşmasında alışkın olduğu dilin eril kodlarını kullanmakta ve zaman zaman iletişimde problem yaşamaktadır. Kendisi gücü erkeklikle, kurnazlığı kadınlıkla bağdaştırmaktadır. Evine gittiği bir Gethenliyi kendisine hizmet ederken ve yiyecek bir şeyler ikram ederken kadın olarak; aynı Gethenliyi ateşin başında fikirlerini tartışırken erkeksi olarak tanımlar. Hatta görünüşünü kadınsı bulduğu için kaç çocuk doğurduğunu sorar ve karşısındakinin dört çocuk babası olduğunu öğrenir. Bu cinsiyete göre sınıflandırma alışkanlığını şöyle izah eder: “İki yıldan beri Kış’ta olmama karşın hâlâ bu gezegenin insanlarını onların gözünden göremiyordum. Bunu denedim ama çabalarım, bir Gethenliyi önce erkek sonra da kadın olarak görmeye çalışıp onları kendi doğaları açısından saçma, bizler için vazgeçilmez olan bu kategorilere sokmaya zorlamaktan öteye gidemedi.”³¹

28 Kemmer döneminde olup eşi olmayanlar için açılmış olan kamu evleri.

29 Le Guin, *Karanlığın Sol Eli*, s.87.

30 Le Guin, *Karanlığın Sol Eli*, s.88.

31 Le Guin, *Karanlığın Sol Eli*, s.52.

pus ya da elektra komplekslerinin dahi olmadığını vurgular. Çocuğun annesiyle ya da babasıyla seksüel bir ilişkiye girdiğine dair herhangi bir mit olmadığını belirtir. “Düşünün: Çocukların anne ve babayla hiçbir psiko-seksüel ilişkisi yok. Kış’ta Ödip mitosu yok.”³⁸

Bu androjen dünyada dişil merkezcilikten (female-centered) ya da eril merkezlikten (male-centered) bahsedemiyoruz. Bu iki söylem de toplumda hakim değildir. Dolayısıyla aşına olduğumuz aile yapısı, değerler, kültürel kodlar yerine tamamen farklı yapılarla karşılaşmaktayız.³⁹ Çünkü Kış’ta adamkadınlar (male-females) yaşamaktadır. Dolayısıyla Gethenlilerin zihninde kadın ya da erkek olma kavramları bulunmamaktadır. Onlar hem kadın hem erkek; ne kadının ne de erkektir. Gethenlilerin cinsiyeti çift-cinsiyettir (ambisexuality). Çift-cinsiyetin hakim olduğu bu toplumda ayrıcalık, tecavüz, başkasının hakkını çiğneme gibi olumsuz durumlar söz konusu değil. Herkes aynı riske ve seçim hakkına sahip. Tüm Gethenliler çocuk doğurmada, cinsel ilişkiye girmede, cinsiyetlerini belirlemede, çocuk bakımını üstlenmede özgürdür. Kış’ta insan sadece insan olarak dikkate alınır ve değerlendirilir.⁴⁰

SONUÇ

Hem kadın yazarlara hem kadın okurlara yönelik olan feminist edebiyat eleştirisi en genel anlamda edebi eserlerde kadın karakterlerin nasıl yansıtıldığını incelemektedir. Özellikle erkek yazarların, eserlerinde klişeleşmiş kadın karakterlerin toplumda yer alan ataerkil yapıyı meşrulaştırdığını ve bu yapının yine edebiyat vasıtasıyla çözüleceğini savunmaktadırlar. Bunun için çağdaş dönemde kadın yazarlar kendi eserlerinde kadın karakterleri alışılmışın dışında resmederek toplumda yer eden tabuları dil üzerinden aşmaya çalışmaktadırlar. Söz gelimi roman, hikaye, şiir, bilimkurgu, ütopya ve distopya gibi edebi türler toplumdaki ataerkil yapıyı eleştirmek isteyen kadın yazarlar için bir fırsat olmuştur. Söz konusu yazarlardan biri olan Ursula K. Le Guin bilim kurgu türündeki eseri *Karanlığın Sol Eli* ile ataerkil toplumun dışında bir yaşam tasarlamıştır. Feminist bilimkurgu adı altında sınıflandırılan bu eser yalnızca alternatif dünyalar yaratmıyor aynı zamanda başka gezegenlerden kendi dünyamıza

38 Le Guin, *Karanlığın Sol Eli*, s. 88.

39 Qian Li, “Taoism as ethics, science as background: On the left hand of darkness by Ursula K. Le Guin”, *International Journal of English and Literature*, Vol.7, No: 11, November 2016, pp. 167-171.

40 Stine Ellingsen, “Thought Experiments Connections between genre and feminism in Ursula K. Le Guin’s *The Left Hand of Darkness* and Joanna Russ’s *The Female Man*”, *Master’s Thesis*, Department of Foreign Languages University of Bergen, September 2014, p. 21.

bakıp antropolojik ve sosyo-politik incelemeler yapmamızı sağlamaktadır. Nitekim feminist bilimkurgu yazarları inşa ettikleri ötekilik/başkalık ve gerçeklik algısı ile okuyuru içinde bulunduğu dünyadan ya da gerçeklik algısından koparır. Bu sayede okur yaşadığımız gerçeklikteki tüm kalıpları ve pozisyonları daha tarafsız ve mesafeli bir konumdan tekrar sorgulamaya açık bir hale gelir.

Le Guin, kitabında Gethenlileri ve Kış gezegenini birer metafor olarak kullanarak cinsel kimliği bir statü ya da güç aracı olmaktan çıkarmış ve güçlü/zayıf, hükmeden/hükmedilen, sahip olan/sahip olunan gibi ikilikleri ortadan kaldırmıştır. Le Guin, alternatif bir gezegen, farklı bir cinsiyet kavrayışı, alternatif bir toplum ve gerçeklik algısı yaratarak kesin-hakiki olarak bildiğimiz epistemolojiyi, olguları sorgulamamızı, onlara farklı bir açıdan bakmamızı sağlamıştır. Kısacası çeşitli ve değişken karakterler kullanan, farklı bir zaman ve mekân algısı yaratan Le Guin, var olanın farklı tezahürleri olabileceğini göstermiştir. Böylece kadınların özel alanda ve kamusal alanda ikincil konumda olmaları, erkeğe referensla tanımlanmaları, zayıf-güçsüz olarak görülmeleri konusunda bir farkındalık yaratır. Okuru farklı bir gezegene götürerek onu içinde bulunduğu gerçeklik algısından koparır ve sonrasında kendi dünyasına dönen okurun alışkın olduğu tabulara, normlara, cinsiyetçi yaklaşımlara eleştirel bakmasını sağlar.

KAYNAKÇA

- Beauvoir, S. D. (1993). *Kadın İkinci Cins I: Genç Kızlık Çağı*. (B. Onaran, Çev.) İstanbul: Payel Yayınları.
- Donovan, J. (2005). *Feminist Teori*. (A. Bora, M. A. Gevrek, & F. Sayılan, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eğilmez, D. B. (2015). “Ursula K. Le Guin için Farklılık ve Eşitlik: Diyalog, Diyalojik Roman ve Disiplinlerarasılık”. *Monograf Edebiyat Eleştirisi Dergisi* (4), 144-167.
- Ellingsen, S. (2014). “Thought Experiments Connections between genre and feminism in Ursula K. Le Guin’s *The Left Hand of Darkness* and Joanna Russ’s *The Female Man*”. *Master’s Thesis*. Department of Foreign Languages University of Bergen.
- Ertung, C. (2011). “Bodies that [don’t] Matter: Feminist Cyberpunk and Transgressions of Bodily Boundaries”, *EFD/JFL*, 28 (2), 77-93.
- Fırat, B. (1 Şubat 2018.). “Ursula K. Le Guin’in Hamile Kralı”. *Gazete Duvar*.
- Guin, U. K. (2010). “Cinsiyet Gerekli midir: tetkik (1976/1987)”. *FelsefeLogos Cinsiyetçilik* (38), 57-67.
- Guin, U. K. (2021). *Kanatlı Kediler Masalı I: Dört Yavru*. (N. Baykan, Çev.) İstanbul:

Günüşiği Kitaplığı.

- Guin, U. K. (2011). *Karanlığın Sol Eli*. (Ü. Altuğ, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gültekini, M. (2020). “Feminizmin Queer Sınavı: Kadın Yoksa Feminizm Var mı?”. *Tezkire Dergisi* , 2020 (74), 159-161.
- Gürgey, F. İ. (2014). “Feminist Hukuk Teorisi” Nedir? *Hukuk Kuramı* , 1 (5), 28-44.
- Hançerlioğlu, O. (1992). *Felsefe Ansiklopedisi*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Kaplan, M. (2011). “Kaplumbağa’nın Özgürlüğü: Kadınlar ve Ev İçi Emek”. *folklor/edebiyat* , 17 (65), 163-172.
- Kaplan, M. (2024). “Post-Yapısalcı Kuram İlişkisinde Feminizm”. *International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies* , 4 (9), 452-462.
- Koz, K., & Türk, M. S. (2022). “Metnin Çoğul Anlamlarına Duyarlı Bir Okuma Tarzı Olarak Yapisöküm Yöntemi” . *Sosyal Bilimlerde Güncel Araştırma ve İncelemeler III* (s. 325-338). içinde
- Li, Q. (2016). “Taoism as ethics, science as background: On the left hand of darkness by Ursula K. Le Guin”. *International Journal of English and Literature* , 7 (11), 167-171.
- Littleton, C. (1987). “Restructuring Sexual Equality”. *California Law Review* , 75 (4), 1279-1337.
- Na, Z. (2016). “Light and Shadow—Postgender Intersubjectivity in The Left Hand of Darkness”. *Journal of Literature and Art Studies* , 6 (4), 393-399.
- Öztürk, Y. M. (2020). “An Overview of Ecofeminism: Women, Nature and Hierarchies”. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies* (81), 705-714.
- Saluk, S. (2006). “Feminist Bilimkurgu Yazınında Ursula K. Le Guin”. *Boğaziçi Üniversitesi Kadın Araştırmaları Kulübü (BÜKAK) Bülteni Kadın Gündemi* (7).
- Saygılıgil, F. (2016). *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Tanriverdi, V. (2022). “Cinsiyet ve Cinsellikler”. *Sosyal Psikolojide Çeşitlilik* (s. 139-170). içinde Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Taşkın, B. (2022). “Çeviri eleştirisine sosyolojik gözle bakmak: Karanlığın Sol Eli”. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* (11), 673-688.
- Tüysüz, D. (2021). “Feminist Distopyalarda Tahakküm ve Direnişin Temsili: Damızlık Kızın Öyküsü Dizi Film Örneği”. *Yedi Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi* (25), 37-50.
- Yunusoğlu, K. N. (2005). “Ursula Le Guin’in Mülksüzler’inde Ütopyanın Değişen Yüzü”. *Litera* , 169-182.

8. BÖLÜM

TÜRKİYE VE DÜNYA BORSALARINDA ANOMALİLER

Arş. Gör. Mahir Alper BİLGİCİ

Abdullah Gül Üniversitesi,

Yönetim Bilimleri Fakültesi, İşletme, Yönetim ve Organizasyon

mahiralper.bilgici@agu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-4573-860X>

GİRİŞ

Finansal piyasalarda olağan fiyat dalgalanmaları dışında normal durumdan uzaklaşma anomali olarak tanımlanmaktadır (Karan, 2004). Oluşmaları birçok nedene dayanabilen bu anomaliler istatistiksel olarak anlamlı olup varlık fiyatlamaları ile açıklanamazlar. Bu bölümde piyasa anomalilerinden Takvim anomalileri, Temel Anomaliler ve Davranışsal Finans alanında görülen eğilimler açıklanacak ve literatürleri aktarılacaktır.

1. TAKVİM ANOMALİLERİ

Takvim anomalileri hisse senetlerinin belirli zaman aralıklarında takvimin kalan diğer zamanlarına göre getirilerinde aşırı sapmalara neden olan durumdur. Bu sapmalar pozitif veya negatif olabilmektedir. Bu kısımda takvim anomalilerinden Ocak Etkisi, Ay Dönümü Etkisi ve Haftanın Günleri / Pazartesi Etkisi açıklanacaktır.

1.1. Ocak Etkisi

Literatüre (Wachtel, 1942) tarafından kazandırılan Ocak ayı anomalisi, genellikle yatırımcıların ilgili yılda oluşacak vergiden kaçınma sebebiyle menkul kıymetlerini yıl sonu satmaları ve yıl başında geri almaları davranışdır. Bunun sonucu olarak Ocak ayında elde edilen getirilerin yılın diğer aylarına göre daha fazla oluşması söz konusu olmaktadır (Aygün ve Altay, 2023). Borsa İstanbul üzerine (Balaban, 1995)'in 1988 – 1993 yılları arasında, (Aytekin ve Sakarya 2014)'nın ise 1999 – 2013 yılları arası için yaptıkları çalışmalarda Ocak ayı anomalisini destekler sonuçlara ulaşmışlardır. Dünya geneline bakıldığında ise (Agra ve Tandon, 1994) 18 ülkeyi inceleyerek Ocak ayında elde edilen getirilerin diğer ayların ortalama getirilerinden daha fazla olduğunu tespit etmişlerdir. (Claessens vd. 1995) ise 20 ülke üzerine yürüttükleri çalışmada borsa getirilerinde Ocak ayı etkisini saptayamamışlardır. (Enow, 2024), 2019'dan 2024'e kadar Amerika Nasdaq, Japonya Nikkei 225, İsveç JSE, Fransa CAC 40 Almanya Dax endekslerinde bu 5 yıl için, (Aslan, 2023) ise 2005'ten 2021'e kadar Meksika, Endonezya, Güney Kore ve Türkiye borsalarında Ocak ayı anomalisinin varlığına dair bir gözlem elde edememişlerdir. Son zamanlarda yapılan çalışmalar Ocak ayı anomalisinin daha az çalışır duruma geldiğini ve bu anomalinin kullanılarak piyasa üstü kazanç elde etmenin zorlaştığını göstermektedir.

1.2. Ay Dönümü Etkisi

Ay dönümü etkisi hisse senedi getirilerinin ay başlarında önceki ayın sonuna nazaran daha yüksek olduğunu ifade eden anomalidir. Bu anomalide ay sonundaki birkaç günde getiriler o ayı takip eden diğer ayın ilk birkaç günündeki getirilerden daha azdır. Bu etki genellikle çalışan ücretlerinin ay başlarında yatırılması ve fonlara bu kanal ile para aktarılması ile bağdaştırılmaktadır (Vasileiou, 2018). Ayrıca, fonlar tarafından ay sonu satışları ile ay başı portföy düzenlemeleri yapılması ve tüm yatırımcılar için psikolojik açıdan ay başının yeni, iyi bir başlangıç olması inancı ile hisse senetleri yatırım çekmektedir (Ziemba, 1991). ABD endeksleri üzerine 1969-1986 yıllarını analiz eden Ogden (1990) ise bu durumu kuruluşların faiz ödemelerinden kaçınma amaçlı menkul kıymetlerini satması ve ay sonu kâr payı ödemelerini yapması, ay başında nakde ulaşan yatırımcıların ise ay başında alım yapması ile açıklamaktadır. Bu konuda yapılmış olan en kapsamlı çalışmalardan olan 1926-2005 arası dönemi ve 35 ülkeyi içeren çalışmalarında (McConnell ve Zu, 2008) 35 ülkenin 31'inde

Aybaşı Etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Aybaşı etkisi, gözlemi yitirilmeyen önemli bir anomali olarak piyasalarda yer bulmaktadır.

1.3. Haftanın Günleri / Pazartesi Etkisi

Haftanın günleri etkisi Pazartesi günleri getirilerin ortalama getiriye göre düşük, Cuma günleri getirilerinin ise ortalama getirilere göre yüksek olduğu gözlemine dayanmaktadır. (French, 1980), ABD borsalarını ele aldığı çalışmasında 1953 – 1977 yılları arası verileri kullanarak Pazartesi günü oluşan getirilerin işleme açık diğer günlere göre daha düşük getiriler sağladığına ve Cuma günü elde edilen getirilerin en yüksek ortalama sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. (Dubois ve Louvet, 1996) de, 9 ülkenin 1969-1992 yılları arası verilerini inceleyerek hafta başındaki getirilerin ortalamalardan düşük olduğunu tespit etmişlerdir. Ancak (Robins ve Smith, 2016) 1926 -1914 yıllarını kapsayan çalışmalarında Pazartesi etkisinin 1975 yılına kadar etki gösterdiğinin bu tarihten itibaren anlamlılığını kaybettiğini ortaya çıkarmışlardır. Aynı şekilde (Öncü vd., 2017) de Türkiye BİST-100 endeksi üzerine 2005 – 2015 arası kapsayan 10 yıllık veri seti kullanarak yaptıkları çalışmalarında Pazartesi etkisine rastlayamamışlardır.

2. TEMEL ANOMALİLER

Temel Anomaliler her hangi bir zamana bağlı olmayan fakat yine belirli koşullar ve tercihler sonucunda getirilerde sistematik sapmalara neden olan anomali grubudur. Bu kısımda Fiyat Kazanç Anomalisi, Piyasa Değeri / Defter Değeri Anomalisi ve Fiyat / Satış Oranı Anomalisi açıklanacaktır.

2.1. Fiyat Kazanç Anomalisi

Aynı yatırım dönemi içinde düşük fiyat kazanç oranına sahip hisse senetlerinin yüksek fiyat kazanç oranına sahip hisse senetlerine göre daha fazla getiri sağlayacağını ifade eden anomali türüdür. Basu (1977) 1957 – 1971 arası New York Stock Exchange verileri aracılığı ile düşük fiyat kazanç oranına sahip hisse senetlerinin daha yüksek getiri performansına sahip olduğunu ispat edip bu anomalii literatüre kazandırmıştır. Tseng vd. (1988) ve Jaffe vd. (1989) de fiyat anomalisini doğrular sonuçlara ulaşmışlardır. Aggarwal vd. (1990)

Japonya borsası için, Gilian (1990) Yeni Zelanda borsası için, Chopra & Lee (1991) ise Kanada borsası için fiyat kazanç anomalisinin varlığını tespit etmişlerdir. Lewellen (2015) ise çok faktörlü modellerde bu anomalinin etkisinin kaybolduğunu göstermektedir. Türkiye’de yapılan çalışmalardan Ağırman ve Yılmaz (2018) ise Türkiye borsası için fiyat kazanç oranı ile hisse senedi getirileri arasında anlamlı bir ilişki tespit edememişlerdir. Sonuç olarak fiyat kazanç anomalisi için değişken sonuçlara ulaşılmaktadır.

2.2. Piyasa Değeri / Defter Değeri Anomalisi

Piyasa Değeri / Defter Değeri anomalisi, düşük piyasa değeri / defter değerine sahip hisse senetlerinin yüksek piyasa değeri / defter değeri oranına sahip hisse senetlerine göre daha yüksek getiri elde etmesi yaklaşımını incelemektedir. Banz (1981), Statman (1981), Rosenberg vd. (1985) Fama & French (1992), Lakonishok vd. (1994) çalışmalarında piyasa değeri / defter değeri anomalisini tespit etmiş ve aşırı getiri elde etmenin mümkün olduğunu göstermişlerdir. Türkiye için ise Turaboğlu & Topaloğlu (2017), Daday vd. (2019), Altunöz & Kıymet (2022) benzer sonuçlara ulaşmışlardır. Sonuçlar düşük piyasa değeri / defter değeri oranına sahip hisse senetlerinin yüksek piyasa değeri / defter değeri oranına sahip hisse senetlerine göre çoğu zaman daha fazla getiri elde ettiğini göstermektedir.

2.3. Fiyat / Satış Oranı Anomalisi

Firmalar için kâr tahmini yapmak değişken koşullar sebebiyle her zaman doğru sonuçlar vermemektedir. Ancak çoğu zaman firmalar için satış tahminlerinde oynaklık daha az olmaktadır. Fiyat satış oranı firmanın hisse senedi fiyatının o firmanın son 12 aylık ticari satışlarına bölünmesi yolu ile hesaplanmaktadır (Senchack & Martin, 1987). Fiyat / Satış anomalisi düşük fiyat satış oranına sahip hisse senetlerinin yüksek fiyat satış oranına sahip hisse senetlerine göre daha fazla getiri sağlayacağına dayanmaktadır. Nitekim, Liao & Chu 1974 – 1991 yılları arası verileri inceleyerek hem işlem maliyetinin sıfırlandığı hem de işlem maliyetinin bulunduğu senaryolarda düşük fiyat satış oranına sahip portföylerin yüksek fiyat satış oranına sahip portföylere olan üstünlüğünü kanıtlamışlardır. O’Shaughnessy (1998) bu üstünlüğün özellikle uzun vadeli portföyler de öne çıktığını belirtmektedir. Barbee & Raines (1996) de fiyat satış oranının, piyasa değeri / defter değeri oranı ve fiyat/kazanç oranlarına

göre daha iyi getiri tahmini yapabileceğini açıklamışlardır. Ancak Daday & Özçalık (2019) çalışmalarında fiyat satışlar oranının anlamlı olmadığını ifade etmişler ve Hou, Xue & Zhang (2020) da bu anomalinin artık tekrarlayıcılığını ve açıklayıcı gücünü kaybettiğini ifade etmişlerdir.

3. DAVRANIŞSAL FİNANS EĞİLİMLERİ

Davranışsal finans, yatırım kararları verilirken ortaya çıkan anormallikleri, önyargı veya duygusallık kaynaklı sapmaları, rasyonellikten uzaklaşmaları incelemektedir. Bilgilerin psikoloji vasıtasıyla nasıl yorumlandığı ve yatırım kararlarına nasıl yansıdığı ve sonunda piyasayı nasıl etkilediği davranışsal finansın alanını oluşturmaktadır. Bu kısımda Aşırı Tepki Hipotezi, Elden Çıkarma / Elde Tutma Eğilimi, Sürü Davanışı ve Onaylama Yanlılığı açıklanacaktır.

3.1. Aşırı Tepki Hipotezi

Aşırı tepki bir hisse senedi ile ilgili oluşan olumlu veya olumsuz yeni bir haber karşısında yatırımcıların olağandan fazla tepki verip işlem yapmalarını ifade etmektedir. Bu işlemler hem alım hem satım tarafında gerçekleşebilmektedir. De Bondt & Thaler 1926-1982 arasını inceledikleri çalışmalarında yatırımcıların tepki alım ve satımı neticesinde hisse senetlerinin temel değerinden ayrı işlem gördüğü sonucuna ulaşmışlardır. Negatif tepki alan hisse senetlerinin de ilerleyen dönemlerde daha fazla getiri sağladığı gözlemlenmiştir Mynhardt & Plastun (2013), Tetik & Özen (2016). Doğanlı & Ergün (2011) 1998 – 2008 yılları arası 10 yıllık verileri kullandığı çalışmada, Gençyürek (2023) de siyasi olayları analiz ettiği çalışmada aşırı tepkinin geçerliliğini Türkiye borsalarında gözlemlemişlerdir. Sonuç olarak aşırı tepki anomalisi özellikle kriz ve ani belirsizlik dönemlerinde güçlü bir şekilde karşımıza çıkmakta ve etkisini sürdürmeye devam etmektedir.

3.2. Elden Çıkarma / Elde Tutma Eğilimi

Elden çıkarma / elde tutma eğilimi, kârda olan yatırımların erken satılıp garanti olan kârın alınması, zararda olan yatırımların ise toparlanmasının beklenerek satılmaktan kaçınılması ve portföylerde tutulması olarak ifade edilen eğilimdir. Kahneman & Tversky (1979) beklenti teorisini açıkladıkları

çalışmalarında insanların kazançlı oldukları durumlarda riskten kaçındıklarını fakat zararda olduklarında ise daha fazla risk alma eğiliminde olduklarını göstermektedirler. Ayrıca zararın psikolojik yükümlülüğü, kazancın olumlu etkisinden daha büyük olmaktadır. Shefrin & Statman (1985) Yatırımcıların kârlarını almaktan keyif aldıklarını fakat zararı kabul edemediklerini bu sebeple kötü performans gösteren hisse senetlerini elde tutmaya devam ettiklerini ifade etmektedirler. Kahya & Ekinci (2022) kurumsal ve büyük yatırımcılarda elde tutma eğiliminin daha az olduğunu, Yıldız & Durna (2017) da eğilimin özellikle küçük yatırımcılarda görüldüğünü gözlemlemişlerdir.

3.3. Sürü Davranışı

Yatırımcıların kendi bilgilerine dayanan analizlerini kullanmak yerine, hali hazırda verilen başkalarına ait bir yatırım kararına uyarak benzer pozisyon alma durumlarıdır. Genel olarak alımlarda bilgi kısıtlılığı ve satımlarda ise panik durumlarında sıkça gözlemlenmektedir. Bikhchandani vd. (1992) yatırımcıların bilgi eksikliği ve rasyonel olmayan davranışlar sonucunda sürü ile ortak kararlar aldıklarını ifade etmektedirler. Chang & Khorana (2000) da bu davranışın gelişmiş ülkelerden ziyade gelişmekte olan ülkelerde daha fazla görüldüğünü gözlemlemişlerdir. Ayrıca Demier & Kutun (2006) ve Ekinci & Bulut (2014)'a göre sürü davranışı özellikle panik ve kriz zamanlarında etkisini göstermekte ve belirginleşmekte ve bu da piyasalarda ani çöküşlere sebep olabilmektedir. Aksi bir durum olarak da hisse senedi fiyatları aşırı değerlendirilerek temel değerlerinden sapmalar yaşamakta, fiyat hatalarına ve balonlara sebep olabilmektedir.

3.4. Onaylama Yanlılığı

Yatırımcıların piyasaya giren yeni bir bilgi için sahip oldukları görüş ve beklentileriyle uyumlu bilgileri tercih edip, olumsuz bilgileri es geçme, umursamama eğilimidir. Rasyonel değerlendirmelerin göz ardı edilmesi yanlış yatırım kararları alınabilmesine, risk ve zarar artışlarına sebep olabilmektedir. Hirshleifer & Subrahmanyam (1998), yatırımcıların onaylama yanlılığı ve aşırı özgüvenli kararları neticesinde fiyat dalgalanmalarına ve piyasa anomalilerine sebep olduklarını gözlemlemişlerdir. Hatta bu yanlılık sadece bireysel yatırımcılarda değil, kurumsal düzeyde analistlerde de görülebilmektedir Bange (2000). Nofsinger (2001) yeni bilgilere ancak önceki görüşler desteklediğinde tepki verildiği, aksi halde bu bilgilerin göz ardı edildiğini belirtmektedir. Bu durum

hatalı fiyat oluşumlarına (Bowden, 2015), portföy seçiminde dağılımların hatalı hale gelmesine (Trichilli vd., 2024) ve fiyat hareketleri ile piyasa verimliliğinin bozulmasına neden olmaktadır (Aldashev vd., 2010).

KAYNAKÇA

- Ağırman, E., & Yılmaz, Ö. (2018). *Value of financial ratios in predicting stock returns: A study on Borsa Istanbul (BIST)*. Journal of Business Economics and Finance, 7(2), 191–199.
- A.J. Senchack Jr. & John D. Martin. (1987) *The Relative Performance Of The Psr And Per Investment Strategies*. Financial Analysts Journal pp. 46 -56
- Aldashev, G., Carletti, T., & Righi, S. (2010). *Adaptive expectations, confirmatory bias, and informational efficiency*. Namur Center for Complex Systems.
- Altunöz, Utku; Şahin, Nisa Kıymet. (2019). *Firma büyüklüğü ve piyasa değeri / defter değeri anomalileri analizi: Borsa İstanbul örneği*. Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 38(2), 99–120.
- Aslan, M. (2023). *Testing The January Effect Using The GARCH (p,q) Model In MIST Countries*. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11(2), 329-341.
- Aytekin, Sinan & Sakarya, Şakir. (2014). *Ocak Ayı Anomalisi: Borsa İstanbul Endeksleri Üzerine Bir Uygulama*. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 10(23), 137-155
- Bange, M. M. (2000). *Do the portfolios of small investors reflect positive feedback trading?*. Journal of Financial and Quantitative Analysis, 35(2), 239–255.
- Banz, R. W. (1981). *The relationship between return and market value of common stocks*. Journal of Financial Economics, 9(1), 3–18.
- Bikhchandani, S., Hirshleifer, D., & Welch, I. (1992). *A theory of fads, fashion, custom, and cultural change as informational cascades*. Journal of Political Economy, 100(5), 992–1026.
- Bowden, M. P. (2015). *A model of information flows and confirmatory bias in financial markets*. Decisions in Economics and Finance, 38(2), 197–215.
- Chang, E. C., Cheng, J. W., & Khorana, A. (2000). *An examination of herd behavior in equity markets: An international perspective*. Journal of Banking & Finance, 24(10), 1651–1679.
- Daday, Z., & Güler Özçalık, S. (2019). *Kesitsel anomalilerin Borsa İstanbul'da test*

- edilmesi. Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 20(2), 253–273.
- Daday, Z., & Güler Özçalık, S. (2019). *Kesitsel anomalilerin Borsa İstanbul’da test edilmesi*. Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 20(2), 253–273.
- De Bondt, W. F. M., & Thaler, R. (1985). *Does the stock market overreact? The Journal of Finance*, 40(3), 793–805.
- Demir, A. Ç. (2018). *Mispricing in Borsa İstanbul stock returns*, Özyeğin Üniversitesi.
- Demirer, R., & Kutun, A. M. (2006). *Does herding behavior exist in Chinese stock markets? International Financial Markets, Institutions and Money*, 16(2), 123–142.
- Doğukanlı, H., & Ergün, B. (2011). *Davranışsal Finans Etkin Piyasalara Karşı: Aşırı Tepki Hipotezinin İMKB’de Araştırılması*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20(1), 321–336.
- Dubois, M. & Louvet, P. (1996). *The day-of-the-week effect: The international evidence*. Journal of Banking & Finance, Elsevier, vol. 20(9), pp. 1463-1484,
- Durmuş Fatih Aygün, Erdinç Altay, *Borsa İstanbul’da Takvim Anomalilerinin Varlığının Zaman İçindeki Gelişiminin Analizi*, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10 (1), Nisan 2023, ss. 33-72.
- Ekinci, C., & Bulut, A. E. (2014). *Borsa İstanbul’da sürü davranışı: Bireysel yatırımcılar üzerine bir uygulama*. İktisat İşletme ve Finans Dergisi, 29(343), 37–55.
- Enow, S. T. (2024). *Revisiting the January effect anomaly: evidence from international stock markets*. International Journal of Research in Business and Social Science (2147- 4478), 13(4), 245–251.
- Balaban, Ercan. (1995). *İstanbul Menkul Kıymetler Borsası’nda Ocak Ayı Etkisi, Ömer Hayyam Etkisi, Ümit Yaşar Etkisi*. Türkiye cumhuriyeti Merkez Bankası Araştırma Genel Müdürlüğü. ss.231-252
- Fama, E. F., & French, K. R. (1992). *The cross-section of expected stock returns*. Journal of Finance, 47(2), 427–465.
- French, K. R. (1980). *Stock returns and the weekend effect*. Journal of Financial Economics, 8(1), 55–69. [https://doi.org/10.1016/0304-405X\(80\)90024-2](https://doi.org/10.1016/0304-405X(80)90024-2)
- Gençyürek, A. G. (2023). *Investors’ Overreaction to Political News: The Case of Turkey*. PressAcademia Procedia, 16(1), 7–9
- Hirshleifer, D., & Subrahmanyam, A. (1998). *Investor psychology and long-run equilibrium returns*. The Journal of Finance, 53(1), 1839–1885.

- Hou, K., Xue, C., & Zhang, L. (2020). *Replicating anomalies*. Review of Financial Studies, 33(5), 2019–2133.
- Jaffe, J. F., Keim, D. B., & Westerfield, R. (1989). *Earnings yields, market values, and stock returns*. The Journal of Finance, 44(1), 135–148.
- Kahneman, D., & Tversky, A. (1979). *Prospect theory: An analysis of decision under risk*. Econometrica, 47(2), 263–291.
- Kahya, E. H., & Ekinci, C. (2022). *Disposition bias among Borsa İstanbul investors: What do we know about type, size and trading frequency?* Journal of Behavioral and Experimental Finance, 35, Article 100682.
- Karan, Mehmet Baha. (2004) Yatırım Analizi ve Portföy Yönetimi, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Lakonishok, J., Shleifer, A., & Vishny, R. W. (1994). *Contrarian investment, extrapolation, and risk*. Journal of Finance, 49(5), 1541–1578.
- Lewellen, J. (2015). *The cross-section of expected stock returns*. Journal of Finance, 70(1), 259–289.
- Liao, T. L., & Chou, P. S.-R. (1995). *Testing PSR filters with the stochastic dominance approach*. The Journal of Portfolio Management, pp. 85–91.
- Mynhardt, R. H., & Plastun, A. (2013). *The overreaction hypothesis: The case of Ukrainian stock market*. Corporate Ownership & Control, 11(1–4), 406–422.
- Nofsinger, J. R. (2001). *The psychology of investing*. Prentice Hall.
- Öncü, Mehmet & Ünal, Ashihan & Demirel, Oğuz. (2017). *The day of the week effect in Borsa İstanbul: A GARCH model analysis*. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi. 13. 10.17130/ijmeh.2017331332.
- Robins, Russell P. and Smith, Geoffrey Peter. (2016) *No More Weekend Effect*. Critical Finance Review 5: 417-424,
- Rosenberg, B., Reid, K., & Lanstein, R. (1985). *Persuasive evidence of market inefficiency*. Journal of Portfolio Management, 11(3), 9–17.
- S.Claessens, S.Dasgupta and J.Glen, (1995) “*Return Behaviour in Emerging Stock Markets*”, World Bank Economic Review,
- S.Wachtel, (1942). *Certain Observations on Seasonal Movement in Stock Prices*. Journal of Business.
- Shefrin, H., & Statman, M. (1985). *The disposition to sell winners too early and ride losers too long: Theory and evidence*. The Journal of Finance, 40(3), 777–790.
- Stattman, D. (1980). *Book values and stock returns*. The Chicago MBA: A Journal of Selected Papers, 4(1), 25–45.

- Tetik, M., & Özen, E. (2016). *Overreaction Hypothesis and Reaction of Borsa İstanbul to Dow-Jones*. Business and Economic Research, 6(2), 412–423
- Trichilli, Y., Gaadane, S., Boujelbène Abbes, M., & Masmoudi, A. (2022). *Impact of the confirmation bias on returns, expectations and hedging of optimistic and pessimistic traders before and during COVID-19 pandemic*. EuroMed Journal of Business, 19(6), 338–365.
- Tseng, C. C., Lee, C. F., & Francis, J. C. (1988). *Low price, price–earnings ratio, market value, and abnormal stock returns*. The Financial Review, 23(3), 333–349.
- Turaboğlu, T. T., & Topaloğlu, T. N. (2017). *Bir etkin piyasa hipotezi kavramı olarak anomaliler: Borsa İstanbul (BİST) üzerinden aylara ilişkin anomalilere yönelik bir araştırma*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 26(1), 216–230.
- Vasileiou, E. (2018). *Is the turn of the month effect an “Abnormal normality”? Controversial findings, new patterns and... hidden signs (?)*. Research in International Business and Finance, 44, 153–175.

9. BÖLÜM

DUYGUSAL ZEKA VE EGZERSİZ: SAĞLIKLI YAŞLANMANIN STRATEJİK TEMELLERİ

Öğr. Gör. Dr. Ömer ÖZİŞLİ

Sakarya Üniversitesi

Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü

omerozisli@sakarya.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-0001-2776>

Öğr. Gör. Dr. Yakup YİĞİT

Sakarya Üniversitesi

Çocuk Bakımı ve Gençlik Hizmetleri Bölümü

yakupyigit@sakarya.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-9177-9894>

GİRİŞ

Duygusal zekâ, sağlıklı bir toplumda kişilerin sosyal ilişkilerini geliştirme ve duygularını anlamada önemlidir. Duygusal zekâ, kişilerin yaş aldıkça sağlıklarıyla orantılı olarak kendilerini nasıl hissettikleri ile de yakından ilgilidir. Egzersiz hayatın her safhasında kişilerin duygusal ve fiziksel sağlıkları üzerinde olumlu bir rol oynar. Duygusal zekâ ve egzersiz bileşeni özellikle yaşlılık sürecinde yaşam kalitesinin güçlenmesi adına stratejik bir yaklaşım sağlar. Bu bağlamda duygusal zekanın iyi anlaşılması ve egzersizin önemi yaşlanma sürecinde kritik bir rol oynamaktadır.

Duygusal zeka, kişinin hem başkalarının duygularını hem de kendi duygularını anlaması ve duygusal iletişim kurma yeteneğini ifade etmektedir (Goleman, 1995). Duygusal zekâ, yaşlılık döneminde bu bireylerin psikolojik sağlamlıkları üzerinde etkili olan ve normal sağlıklarındaki iyi oluş süreçlerini

uzatmalarında çok önemlidir. Yaşlıların stresleriyle baş etmede ve gittikçe azalan sosyal ilişkilerini yönetmelerinde gerekli olan duygusal becerileri kapsamaktadır (Schutte vd., 2007). Yaşlılık periyotunda düzenli ve sürdürülebilir egzersiz yapmak yaşlılıktaki egzersiz programları açısından değerlidir. Yaşlılıkta yapılan egzersizlerin düşme sorununu azaltarak, kas gücünü korumada ve kalp sağlığını muhafaza etmedeki desteği kaçınılmazdır. Yaşlılık sürecinde yaşanan olumsuzlukları azaltmakta da oldukça fayda sağlar (Chodzko vd., 2009). Yaşlılık sürecine stratejik olarak yaklaşma yaşlı kişilerin sağlıklı ve aktif bir yaşlılık dönemi geçirmesi için gereklidir. Yaşlılık stratejileri olarak egzersiz, duygusal kontroller, dengeli ve yaşlılığa özgü beslenme unsurları ana stratejiler olarak değerlendirilebilir.

Yaşlanma süreci kişiden kişiye değişebilmektedir. Yaşlılık sürecinin tüm boyutları ile ele alınması ve kronolojik olarak değerlendirilmesi gereken değişim dönemlerini içerir. Muhakkak her canlı yaşlanacak ve biyolojik olarak süreçte farklılıklarla karşılaşacaktır. Bu değişimlerin iyi anlaşılması yaşlı bireylerin yaşam konforları açısından son derece önem arz etmektedir (Şahin vd., 2012). Bu doğrultuda aşağıda yaşlılığın ana stratejilerinden olan duygusal zekâ ile egzersiz ve yaşlanma stratejileri ele alınmıştır. Stratejik olarak konu değerlendirilerek bu kavramların literatür bilgisi ile açıklanmaktadır. Ayrıca yaşlılıkta duygusal zekâ egzersiz kavramları sarmal bir şekilde ilişkilendirilerek sonuçlar değerlendirilmiştir.

1. DUYGUSAL ZEKA

Duygusal zekâ, bireylerin kendi ve diğer insanların duygularını gözlemleyerek aralarındaki farkı anlama bu durumu kendine rehber edinerek sosyal zekanın bir alt dalı olarak karşımıza çıkan bir kavramdır (Mayer ve Salovey, 1993). Goleman duygusal zekâ ile ilgili olarak Popüler Psikoloji dergisinde 1990 yılında bir makale yazmıştır. 1995 yılında da duygusal zekâ adlı bir kitap yazmıştır. 1998 yılında da İş Başında Duygusal Zekâ adlı kitapla birlikte duygusal zekâyı ilişkilerimizi sağlıklı yönetmek için kendimizi motive etme durumu ile vücudunuzdaki duyguların nasıl işlev gördüğünü açıklamıştır (Goleman, 2007). Duygusal zekâ, bireylerin çevrelerinde kendilerini tanımlarken ve olmak istedikleri kişi olmak için hislerimizi ve eylemlerimizi bütünleştirerek güçlü ve zayıf duygularımızı değerlendirme yapabilme kabiliyetimizi açıklar (Acar, 2002).

Duygusal zekaya sahip yöneticiler diğer sıradan yöneticilere nazaran kızgınlık şüphe gibi olumsuzlukları olumlu şekle dönüştürülebilmektedir. Duygu-

sal zekaya sahip yöneticiler ve kişiler olumlu duygulara odaklanma yetkinliklerini kullanarak problem çözmede daha başarılı olmaktadır (Goleman, 1998). Duygusal zekâ üç ana modelle açıklanabilir. Bu modeller açıklanacak olursa şu şekilde açıklanabilir.

Yetenek Temelli Duygusal Zekâ Modeli: Bu model Mayer ve Salovey tarafından geliştirilmiştir. Bu zekâ modelinde duygusal zeka kişisel bir yetenekle ilişkilendirilmektedir. Yetenek temelli bu modelde insanların kişiliklerinin bir parçası olan bilişsel ve duygusal kesişim rol oynamaktadır (Mayer ve Salovey, 1993). Mayer ve Salovey tarafından geliştirilen bu modelde dört temel zihinsel yetenek bulunmaktadır. Bu zihinsel yetenekler duyguların açıklanma biçimi, düşüncenin ortaya çıkması, duygunun yaşamda kullanılması, duygunun kabul görerek yönetilmesi sürecidir (Mayer ve Salovey, 1997).

Bar-On Duygusal Sosyal Zekâ Modeli: Bar-On duygusal zekâyı çevresel olarak baskı altında kalan bireyin duygusal olarak baş edebilme düzeyi ve sosyal yeterlilik seviyesini açıklayan bir yeterlilik olarak açıklamaktadır (Acar, 2002). Bar-On duygusal zekâyı beş sınıfta incelemiştir. Kişisel arası beceriler, diğer insanlarla nasıl bir etkileşim içerisinde olduğumuzu ve iç irade kapasitemizi açıklar. Uyumluluk, karşılaşılan sorunlara karşı esnek olmayı ifade eder. Stres yönetimi, pozitif olarak stresle mücadele ve duyguları kontrol edebilme durumudur. Genel ruh durumu, bireyin yaşamdan zevk alması ve memnuniyet düzeyini açıklar. Bu model de Bar-On bilişsel olmayan duygusal ve sosyal zekâ faktörlerine değinmiştir (Baba, 2010). Bar-On modeli, bireysel performansın artmasında duygusal zekanın önemli bir faktör olarak nasıl bir avantaj sağladığını ifade etmektedir. Duygusal zekâ farklı terapi yöntemleri ile daha da geliştirilebileceğini açıklamaktadır. Bu sayede duygusal zekâ potansiyeli yüksek olanların sorunlarla daha güçlü mücadele ettiğini ve başarı oranının yüksek olduğunu söylemektedir. Duygusal zekâ teknik beceriler nasıl geliştiriliyorsa duygusal zekanın da sosyal farkındalık ve uygun metotlarla arttırılabilecek bir yetkinlik olduğu görülmektedir (Cavollo vd., 2001).

Goleman'ın Dört Bileşenli Duygusal Zekâ Modeli: Goleman'ın bu modeline göre bireyin kendisi duygusal zekanın farkındalık boyutunu oluşturur. Bir diğer farkındalık boyutu da sosyal boyuttur. Duygusal yönetim boyutunda ise duygu yönetimi ve bununda iki alt boyutu bulunmaktadır. Bireyin kendi duygu durumunun farkında olması ve kendi farkındalığını

anlamasıdır. Bu durum bireyin kendine olan güvenini kuvvetlendirmektedir. Kişinin kendisini duygusal olarak nasıl değerlendirdiğini kendine duyduğu güvenin de belirleyicisi olmaktadır (Sıgır ve Gürbüz, 2017).

Duygusal zekâ, yaşlılık periyotunda karşılaşılan zorluklarla mücadele etmede ve sosyal ilişkilerde başarılı olmak için yardımcı olan bir durumdur. Tüm bu süreçlerde duygusal zekanın biraz daha baskın olması yaşlıların stres faktörlerini yönetmelerinde destekleyicidir. Duygusal zekanın en önemli faydalarından biri de yaşlılık dönemlerinde çoğu zaman oluşan yalnızlık hissinin azalmasına sağladığı faydadır (Diren, 2018).

2. EGZERSİZ

Yaşlı bireylerde kas iskelet sistemi değişmektedir. Yaşlılık sürecinde gelişen kronik hastalıklar ve hareketsiz yaşam biçimi bu değişikliklere sebep olmaktadır. Gümümüz dünyasında yaşam süresinin artması yaşlanma sürecinin etkili yönetilmesini de gerekli kılmaktadır. Başarılı bir yaşlanma döngüsü kişilerin yaşam kaliteleri ile de bire bir ilgilidir. Bunu başarmanın en etkili yolu da insanın en temel fonksiyonu olan hareketi sağlamak ve bilinçli bir egzersiz programı uygulamaktır (Ballesteros, 2019). Fiziksel olarak yapılan egzersiz enerji tüketimini artırarak iskelet sistemi dayanıklılığı üzerinde de etkilidir. Yaşamın her evresinde egzersizin önemi büyük olmasına rağmen fiziksel aktivite yaşlılıkta vazgeçilmez bir gerçekliktir. Düzenli aktiviteler kronik hastalıkların önlenmesi noktasında yaşlılara büyük bir kolaylık sağlamaktadır (WHO, 2015).

Egzersizin planlı ve bilinçli yapılması önemlidir. Yaşlılarda günlük aktivitelerin yerine getirilmesi açısından fiziksel aktivite katılımının geliştirilmesi gerekmektedir (Caspersen, 1985). Yaşlılıkta sağlığın korunması maksadıyla dört tür egzersiz planlamasının yapılması önerilmektedir. Bu dört tür egzersiz programı aerobik egzersizler, dirençli egzersizler, denge egzersizleri ve esneklik egzersizleridir (Chodzko, 2009). Kısaca bu egzersizleri açıklayacak olursak şu şekilde açıklanabilir.

Aerobik Egzersizler: Aerobik egzersizler yaşlıların yaşam sevinci modunu yükseltmektedir. Aerobik egzersizler ile yapılan bir çalışmada 156 majör depresyon teşhisi konulmuş bireyler üç guruba ayrılmıştır. Birinci guruba ilaç tedavisi uygulanmıştır. İkinci guruba sadece egzersiz programı

verilmiştir. Üçüncü guruba ise hem egzersiz hem de kliniği destekleyen ilaç programı uygulanmıştır. Bu üç grupta da düzelmelerin olduğu gözlemlenmiş ve uygulamalar arasında anlamlı bir fark tespit edilmemiştir (Barbour ve Blumenthal, 2005).

Aerobik egzersizlerin yoğunluğu bireylerin kalp hızının %50 sini aşmamalıdır. Bu program her iki haftada bir %5 artırılmalıdır. Şayet egzersiz sonunda aşırı yorgunluk, stres ve kaslarda aşırı zorlanma tespit edilirse program sonlandırılmalı veya şekli değiştirilmelidir. Aerobik egzersiz süresi bir haftada 3 gün olacak şekilde planlanmalıdır. Süre olarak da 20-30 dakikayı geçmemelidir. Program kişinin kendi özeline göre değişebilmektedir ve genellikle 5-8 hafta kadar uygulanmaktadır. Program içerisinde ısınma, soğuma ve bilinçli bir şekilde uygulamaya yönelik hareket planları olmalıdır. Özellikle yaşlı bireylerde düşme riski değerlendirilmelidir. Aerobik egzersizler kas kuvvetini geliştirerek yaşlıların fiziksel fonksiyonlarının düzelmesine de destek olmaktadır (Eskiyurt ve Karan, 2004). Yaşlılar için önerilen aktiviteler aşağıdaki gibidir (Kızılay, 2024).

- ✓ **Yürüyüş:** Yaşlılar için maliyet barındırmayan ve oldukça etkili ve kolay bir aktivite yoludur.
- ✓ **Bisiklet Sürme:** Şartları uygun olan yaşlıların güvenlik gibi önlemlerini de alarak uygulayacakları açık havada veya ev bahçesinde sabit bisiklet alternatifleri ile yapılabilecek bir aktivite türüdür.
- ✓ **Yüzme:** Hayatın her alanında yapılması çok anlamlı olan bir aktivite olan yüzme yaşlı bireyler açısından eklemlere yük bindirmediği için kas kütlelerinin korunması açısından değerli bir aktivite türünü oluşturmaktadır.
- ✓ **Dans:** Yaşlıların yaşına uygun bir müzik eşliğinde eğlenerek ya da grup aktivitesi ile yaptığı bir aktivitedir. Bu aktivite ayrıca sosyal açıdan yaşlıların gelişmesini de içermektedir.

Dirençli Egzersizler: Yaşlılarda dirençli egzersiz seçiminde büyük kas kütlelerini çalıştıracak aktiviteler seçilmelidir. Doğal bir süreçte yaşlılarda kas kuvveti azalma eğilimindedir. Yaşlılarda sarkopeni hızını azaltmak ve kasları korumak açısından dirençli egzersizlerin önemi fazladır. Yaşlı bireylerde dirençli egzersizlerinin orta ve alt seviyede olması tavsiye edilir. Büyük kasları

çalıştırmak adına haftada iki kez ve birer set şeklinde en fazla 10-15 tekrar düşünülmelidir. Yaşlı bireyler için önerilen bazı dirençli egzersizler aşağıdadır (Kızılay, 2024).

- ✓ **Egzersiz Bantları ve Ağırlıklarla Olan Egzersizler:** Yaşlının yaşına ve genel sağlık durumuna uygun dambıl, kum torbası ve renklerine göre dirençli olan bantlar kullanılmaktadır.
- ✓ **Kalistenik Egzersiz:** Yaşlıların kendi vücut ağırlıklarını kullanarak kendi kendilerine kontrollü olarak yaptıkları fiziksel aktivite türüdür.

Denge Egzersizleri: Yaşlılarda denge problemi oldukça fazla gözlemlenen bir durumdur. Bu durum yaşlılarda düşme gibi durumlardan dolayı ciddi yaralanmalara hatta ölümlere neden olabilmektedir. Denge, yerçekimine karşı destek yüzeyinde durabilme kabiliyetidir. Yaşlılar zamanla bu yetkinliklerini kaybetmektedirler. Yaşlıların ayak bileklerinde gelişen kuvvetsizlik, sinir iletiminde azalma, postüral bozulmalar farklı biçimlerde denge sorunlarına yol açmaktadır (Akgül vd., 2018). Yaşlılarda meditasyon ve gevşeme yolu ile esnekliğin korunması 60 yaş ve üzeri bireylerde fiziksel mobilitayı artırmaktadır. Ayrıca yaşlılara yönelik denge egzersizleri olarak Uzakdoğu da yaygın bir şekilde kullanılan yavaş ve kontrollü bir şekilde yapılan Thai Chi egzersizleri de değerlendirilmelidir. Bu egzersizler kas gücü ve koordinasyon üzerinde oldukça etkili bir yöntemdir (Yıldırım, 2014).

Esneklik Egzersizleri: Yaşlılarda esneklik egzersizi eklem hareket açıklığının muhafaza edilmesi hem de günlük aktiviteleri yapmada kolaylığın sağlanması sağlayan egzersizlerdendir. Haftada iki kez yapılması yeterli olarak kabul edilmektedir. Normal günlük aktivitelerle de uyumlaştırılarak egzersizin faydası artırılabilir (Ragusto vd., 2006). Germe egzersizleri ana kas kitlesine istinaden 10 dakika şeklinde ve program dahilinde belirlenen kas kütlesine yönelik olarak ortalama 4 tekrar şeklinde yapılabilir. Statik esneklik için germeler 15 saniye ile 60 saniye arasında olması egzersizin faydasını nispeten daha da güçlendirmektedir (Thompson vd., 2010). Esneklik egzersizleri de diğer egzersizlerde olduğu gibi yaşlıların düşme riskini azaltarak kırık riskinin oluşmasını da engellemeye yardımcı olur.

Sonuç olarak, ülkemizde ve diğer pek çok ülkede yaşlılar düzenli olarak egzersiz yapma eğiliminde değillerdir. Egzersizler yaşlıların tedavilerinde aktif olarak kullanılmayan bir yöntemdir. Hastaların ve yakınlarının bu konuda tam bilinç sahibi olmaması ve pek çok farklı nedenlerden dolayı yaşlılarda bu

kolay ve maliyetsiz yöntemden faydalanmamaktadır. Yaşlıların neden egzersiz yapamadığı ve çözümlerini de içeren tablo aşağıdadır (Nied ve Franklin, 2002).

Tablo 1: Yaşlıların egzersiz yapmasına engel olan durumlar ve çözümleri

Engel	Çözüm
Kendine güvenmemek	Kolay egzersizler
Negatif tavır	Eğlenceli egzersizler
Rahatsızlık hissi	Yoğunluğunu değiştirmek
Bozuk denge	Yardımcı cihazlar
Yaralanma korkusu	Denge ve kuvvetlendirme
Kısıtlı gelir	Yürüyüş ve basit egzersizler
Kognitif gerilik	Basit egzersizler
Hastalık	Enerji seviyesine göre egzersiz

Yaşlı bireylere uygulanması tavsiye edilen egzersizlerin doğal bazı riskleri de bulunmaktadır. Risk analizi değerlendirmesi sonucunda yapılacak egzersiz düzeyi ve süresi her yaşlı için ayrı ayrı belirlenir. Şayet egzersiz yapıldığı zaman ciddi risk faktörleri belirirse yaşlılara yaptırılan egzersizler sonlandırılmaktadır (Gökkaya, 2009).

3. SAĞLIKLI YAŞLANMANIN STRATEJİK TEMELLERİ

İnsan hayatı bebeklik dönemi ile başlar çocukluk, ergenlik, olgunluk ve yaşlılık süreci ile sona doğru gider. Sayılan bu dönemlerin yaşlılık haricinde bir başlangıcı ve bitişi vardır. Yaşlılık dönemi ise ölümle sonuçlandığı için bitişi belli olmayan bir süreci ifade eder (Öztürk ve Kayıhan, 2018). Yaşlılık döneminde olgunluk ve yaşlılık arasında pek çok psikolojik, fiziksel ve sosyal olarak değişimler ve dönüşümler yaşanmaktadır. Bu kronolojik sıralama ile biyolojik, ekonomik ve sosyal bir olgu olarak yaşlılık değerlendirilir (Cankurtaran, 2005). Yaşlılık tek bir kişiyi ilgilendirmeyen yaşlının toplum içerisindeki konumunu tayin eden ve değerini belirleyen stratejik bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır (Akdemir vd., 2007).

Yaşlılık olgusu kontrol edilemeyen bir olgu olarak kompleks bir yapıya sahiptir. Bu durum kişiden kişiye göreceli olarak değişiklik gösterir (Kızılkaya ve Koştı, 2006). Yaşlılık süreci hücrelerin yaşlanmaya başlaması ile durdurulamayan ve ölüncüye kadar devam eden süreç olup başarılı bir şekilde yönetilebilirse oluşabilecek hasarlar da azaltılabilir. Toplumdaki her bireyin yaşantısı farklıdır. Bu bağlamda hem çevresel olarak hem de bireysel olarak

olayların algılanma şeklide değişiklik göstermektedir. Durum böyle olunca her bireyin yaşlanma sürecini yönetme stratejisi de farklılıklar gösterir. Bu farklılıklar kültürden kültüre değişebilmektedir (Beğer ve Yavuzer, 2012). Yaşlılık sürecinde yaşlıların sayılan faktörlere istinaden sosyallikleri de yavaşlarsa yalnızlık hissi oluşur ve bu da kronik sağlık sorunlarının peş peşe yaşanmasını tetikler. Birçok yaşlı kişi yaşlılığında ya çocuklarının yanında kalmayı isteyerek kendisini güvende hissetmeyi düşünür ya da yakın akraba çevresine yakın bir yerde yaşamayı tercih eder. Yaşlıların en büyük sorunlarının başında da sosyal yalnızlık yanında ekonomik olarak da kendilerini yetersiz hissetmeleri gelmektedir (Tufan, 2015).

Yaşlılık dönemi ileri yetişkinlik olarak 60'lı ve 70'li yaşlarda başlayıp ölüme kadar süren bir dönemi kapsamaktadır. Yaşlılık dönemi gelişim psikolojisi açısından bebeklik dönemi ve diğer dönemlere nazaran daha uzun bir dönemdir (Santrock, 2017). Yaşlılık dönemini etkileyen son zamanlarda klinik ve halk sağlığını korumak açısından yürütülen faaliyetler ve teknolojiler değişiklik göstermektedir. Tüm bunlar beraber değerlendirildiğinde yaşam süresi ikiye katlanmıştır. Bu ikiye katlanma yaşlı nüfusun çocuk nüfus sayısını geçmesine ve bununla beraber farklı sorunların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Sorunların bir kısmının ortadan kaldırılabilmesi yaşlı bireylerin kendi özelliklerine göre yaşama dahil olmaları ve üretime katkı sağlayacak araştırmaların yapılması ile mümkündür (WHO, 2017). Bu durum ancak başarılı bir yaşlanma süreci ile mümkün olabilecektir. Günümüzde pozitif yaşlanma kavramı ön plandadır. Yaşlıların kendilerini sağlıklı ve iyi hissetmelerini sağlamak ve bu pozitif durumun mümkün olduğunca sürdürülebilir olmasını sağlamaktır. Başarılı bir yaşlanma ancak bilişsel, fiziksel ve sosyal doyumun gerçekleşmesi ile sağlanabilir (Bowling, 2007).

Toplumdan topluma derecesi değişmekle beraber yaşlılığa bakış açısı bazen negatif ve karma bir bakış açısıyla olabilmektedir. Yaşlılık ve bu süreçte yaşlılara bakmak bazı kesimlerde yük olarak değerlendirilebildiği gibi bazı kesimlerde de bu kişiler bilge ve tecrübeli olarak değerlendirilerek farklı değer biçimin de görülebilmektedir. Günümüzde yaşam ömrünün uzaması ve doğum sayısının azalması ve sağlık alanındaki yenilikler yaşlılarla ilgili negatif veya pozitif olan düşünceler üzerinde etkili olmaktadır (Öz, 2002; Buz, 2015). Literatürde yeni bir kavram olarak aktif yaşlanma kavramı karşımıza çıkmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü 2002'deki kongresinde yapmış olduğu yaşlı toplantısında kişilerin yaş aldıkça yaşam kalitelerini yükseltmek adına sağlıkla ilgili gelişmeleri ve fırsatları optimize etme yolunu değerlendirmiştir (WHO, 2002). Bu bağlamda yaşlanan kişilerin sadece fiziksel ve temel ihtiyaçlarının giderilmesi-

nin yanında kültürel olarak ve yaşam kaliteleri ile yaşamdan kopmayarak iyilik hallerinin devamlılığı ile aktif bir yaşlanma ile toplumla bütünleştirilmesi hedeflenmiştir (Özdemirkıran, 2020).

Yaşlılık toplumdaki değişimlerden de etkilenmektedir. Yaşlılık evresinde işlevselliğin azalması yaşlılığın statüsünü etkileyerek geleneksel düşünceden farklılaşarak farklı problemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Toplumun çoğunun yaşlılığa bakma biçimi toplumsal sorun olarak görülmeye başlanmıştır (Zastrow, 2013). Dünya Sağlık Örgütü yaşlılıkla ilgili dönemi 3 dönem olarak belirlemiştir. Bu dönemler şunlardır (Pehlivan, 2018).

- ✓ 65-74 genç yaşlılık
- ✓ 75-84 yaşlılık
- ✓ 85 ve üzeri ileri yaşlılık

Dünya Sağlık Örgütü, sağlıklı yaşlanmayı iyilik halinin geliştirilmesi ve sürdürebilme süreci etkileşimi olarak açıklamıştır. Yaşlılıkta dış çevreyi toplulukla olan sosyal ilişkiler iç çevreyi de yaşlıların kullanabileceği zihinsel ve fiziksel özellikler belirler. Bu doğrultuda sağlıklı yaşlanmanın ana özellikleri ve yapılması gerekenler aşağıda sıralanmaktadır (WHO, 2020).

- ✓ Yaşlıların temel ihtiyaçlarının giderilmesi
- ✓ Öğrenmeye devam etmek
- ✓ Mobil olmak
- ✓ Sosyal ilişkilerde devam
- ✓ Topluma katkı sağlamak

Sonuç olarak toplumda bulunan yaşlıların dezavantajlı özelliklerini kendi lehlerine çevirmeye çalışmak sosyal olarak morallerin yüksek tutulması onların sağlıkları üzerinde etkilidir. Yaşlıların kendi güç ve yetkinliklerine uygun aktivitelerle desteklenmesi onların aktif yaşam içinde kalmalarına ve sosyal ilişkilerinin canlı tutulmasını sağlayacaktır (Baran, 2007).

SONUÇ

Yaşlanma, yaşamın doğal bir parçasıdır. Yaşlanan kişiler hayatla ilgili pek çok deneyime sahip olmaktadır. Yaşlılık döneminde yaşlılar kendi durumlarına uygun beslenme ve yaşam biçimini tercih etmelidir. Bu seçim yaşlılık sürecinin daha rahat geçmesine fayda sağlar. Yaşlılara yönelik verilen sosyal destek onların mutluluğu üzerinde de etkilidir. Her insan yaşlanacağı için tüm yaşlılara yaklaşım tarzı da anlayışlı olmalı ve onların yaşlarına uygun şekilde saygı gösterilmesi gereken özel bir dönemde olduğu unutulmamalıdır.

Yaşlılıkta duygusal zeka yalnızlık hissini azaltarak yaşlıların sosyal ilişkilerinin gelişmesine ve karşılaşılan duygusal sorunlarla mücadele etmelerini kolaylaştırır. Duygusal zekası iyi olan yaşlılar hem yaşları ile ilgili hem de toplum kendilerine bakış açılarını empati yetenekleri ile belirleyebilirler. Duygusal zekanın en önemli avantajlarından biri yaşlıların streslerini yönetebilmelerini desteklemesidir. Duygusal zeka yaşlıların birinci derece de yakınları ile ilişkilerini gençken olduğu gibi devam ettirmesine ve dış çevre faktörleriyle uyumunu kolaylaştırmaktadır.

Egzersiz yaşlılığın doğal şifasıdır. Yaşlıların kendi durumlarına uygun fiziksel aktivitelerde bulunmaları düşme riskini ve kronik hastalıklarla mücadelesini anlamlı bir şekilde kolaylaştırmaktadır. Yapılan egzersizler endorfin salgısını artırarak yaşlıların mutluluklarını artırır. Yaşlı kişiler, fiziksel aktiviteyi eğer başka yaşlılarla beraber yapma olanağı bulursa yalnızlık hissini yaşamaz ve yaşam sevincini yaşlılık döneminde de devam ettirir.

Yaşlı bireyler gençlere göre duygusal olarak daha kırılgandır. Bu kırılganlığın önlenmesinde duygusal zeka ve egzersizin önemi oldukça fazladır. Yaşlı kişilerin egzersiz yapmaları onların vücutları üzerinde etkili olduğu kadar duygusal zekalarının da sağlıklı işlemesine olanak sağlar. Bu bağlamda yaşlılık döneminde stratejik olarak duygusal zeka ve egzersiz birbirini tamamlayan iki unsur olarak değerlendirilebilir.

Sağlıklı yaşlanma halk sağlığı ve toplumun geleceği açısından önemli bir evre olarak değerlendirilmelidir. Bu dönemde toplumsal birliktelik açısından bireysel ve yaşlı bireylerin kendi akranları ile arkadaşlık gurup egzersiz aktivitelerinde bulunmaları duygusal zekalarının gelişimi yönünde olumludur. Sonuç olarak başarılı bir yaşlanma süreci tüm paydaşlar açısından geleceğe yönelik sağlıklı bir ilerleyişin ana temelleri arasında bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Acar F. (2002). Duygusal Zekâ ve Liderlik. Erciyes Üniversitesi Kayseri Meslek Yüksek Okulu Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12, 53-68.
- Akgül, A., Tarakci, E., Arman, N., Büyükkaya, F., Irmak, H. S., & Karaaslan, T. (2018). Yaşlılarda denge, mobilite ve düşmenin değerlendirilmesi. Türkiye Klinikleri Tıp Bilimleri Dergisi, 38(1), 94-98. <https://doi.org/10.5336/medsci.2018-59723>.
- Akdemir, N., Çınar, F., Görgülü, Ü. (2007). Yaşlılığın Algılanması ve Yaşlı Ayrımcılığı, Turkish, Journal of Geriatrics, 10 (4), 215-222.
- Baba E. (2010). Evli Çiftlerin Duygusal Zekâ Düzeyleri ile evlilik Uyumlarının Karşılaştırılması. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Malatya.
- Ballesteros, R. F. (2019). The concept of successful aging and related terms. In The Cambridge handbook of successful aging. Cambridge University Press.
- Barbour KA, Blumenthal JA. (2005). Exercise training and depression in older adults. Neurobiol Aging ;26 Suppl 1:119-23.
- Baran AG. (2007). (Editör). Ulusal Yaşlılık Kongresi Kitabı. İçinde: Kalıncara V, Akın GV. Başarılı Yaşlanma Modellerinin Sosyolojik Analizi. Ankara: Gazi Kitabevi, 2007:236-45.
- Beğer, T. ve Yavuzer H. 2012. Yaşlılık ve Yaşlılık Epidemiyolojisi. İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi İç Hastalıkları Anabilim Dalı Geriatri Bilim Dalı, 25: 1-3.
- Bowling, A. (2007). Aspirations for older age in the 21st century: What is successful aging? The International Journal of Aging and Human Development, 64(3), 263-297.
- Buz, S. (2015). Yaşlı bireylere yönelik yaş ayrımcılığı. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 14(53).
- Cankurtaran, M. (2005). Yaşlılık, yaşlanma mekanizmaları, antiaging ve yaşam tarzı değişiklikleri.7. Ulusal İç Hastalıkları Kongresi. Antalya. Erişim Adresi: <http://www.tihud.org.tr/uploads/content/kongre/7/7.15.Pdf>
- Chodzko-Zajko, W. J., Proctor, D. N., Fiatarone Singh, M. A., Minson, C. T., Nigg, C. R., Salem, G. J., & Skinner, J. S. (2009). Exercise and physical activity for older adults. Medicine and science in sports and exercise, 41(7), 1510-1530.

<https://doi.org/10.1249/MSS.0b013e3181a0c95c>

- Cavallo, Kathleen ve donttie Brienza (2001). A.g.e, 8.
- Diren, Z. (2018). Yaşlı bakım çalışanlarında duygusal zeka, kişilik özellikleri, örgütsel güven ve merhamet duyguları ile yaşlılara yönelik tutumlar arasındaki ilişkiler (Master's thesis, İstanbul Arel Üniversitesi).
- Eskiurt N, Karan A. (2004). Geriatrik Rehabilitasyon ve Yaşlılarda Egzersiz. Klinik Gelişim Dergisi, Geriatrik Hasta ve Sorunlar Özel sayısı 2004;17:49-54.
- Goleman, D. (1995). Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. Bantam Books.
- Goleman D. (1998). What makes a leader? Harvard Business Review. Nov-Dec;76(6):93-102.
- Goleman, D. (2007). İş Başında Duygusal Zeka, Türkçeleştiren: Handan Balkara, Redaksiyon: Filiz Deniztekin- Osman Deniztekin, 5. Baskı, Varlık Yayınları, İstanbul.
- Gökkaya, N.K.O. (2009). Exercise for the elderly: Neither feast nor famine. Turk J Phys Med Rehab, 55, 92-94.
- Kızılay, E. (2024). Yaşlı Bireylerde Fiziksel Aktivite. Sağlık & Bilim: Fizyoterapi ve Rehabilitasyon, 33.
- Kızılkaya, M. ve Koştı, N. (2006). Yaşlılıkta Ölüm Kavramı ve Hemşirelik Yaklaşımı. Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi, 9 (4): 69-74.
- Mayer, J. ve Salovey, P. (1993). "The Intelligence of Emotional Intelligence", Intelligence, ss.433- 442.
- Mayer, J. D. And P. Salovey (1997), "What Is Emotional Intelligence", In P. Salovey, & D. Sluyter, Emotional Development And Emotional Intelligence: Educational Implications (Pp. 3-34). New York: Basicbooks, Inc.
- Nied, R.J., & Franklin, B. (2002). Promoting and prescribing exercise for the elderly. Am Fam Phys, 65(3), 419- 427.
- Özdemirhan, T., Şenlik, Z. B., & Şimşek, A. Ç. (2020). Sağlıklı aktif başarılı yaşlanma. Turkey Health Literacy Journal, 1(1), 51-57.
- Öz, F. (2002). Yaşamın Son Evresi: Yaşlılık Psikososyal Açıdan Gözden Geçirme. Kriz Dergisi, 10(2), 17-28.
- Öztürk, M. E., & Kayıhan, D. (2018). Sağlıklı Yaşlanma. Bilim Armonisi, 1(1), 51-53.
- Pehlivan, M. (2018). Yaşlılıkta Yoksulluk ve Yalnızlık İlişkisi (Yayınlanmamış Yüksek

Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

- Ragusto CA, Kyle U, Kossovsky MP, Roynette C, Paoloni-giacobino A, Hans D, Genton L, Pichard C. A (2006). 3-year longitudinal study on body composition changes in the elderly: Role of physical exercise. Clin Nutr; 25:573–580.
- Santrock J. W. (2017) Yaşam Boyu Gelişim (13. Basımdan çeviri). Yüksel G. (çev.). Ankara: Nobel Yayın.
- Schutte, NS, Malouff, JM, Thorsteinsson, EB, Bhullar, N., & Rooke, SE (2007). Duygusal Zeka ve Sağlık Arasındaki İlişkinin Meta-Analitik Bir Araştırması. Kişilik ve Bireysel Farklılıklar, 42, 921-933. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2006.09.003>
- Şahin, D., Aydın, A., Şimşek, N., ve Cabar, H.D. (2012). Yaşlılık, depresyon ve hemşirelik. Psikiyatri Hemşireliği Dergisi, 3(1), 38-41.
- Sığrı, Ü., Sığrı, S. (2017) Örgütsel Davranış, Beta Yayınları, İstanbul.
- W. R. Thompson, N. F. Gordon and L. S. Pescatello, (2010). "ACSM's Guidelines for Exercise Testing and Prescription," 8th Edition, Lippincott Williams and Wilkins, Philadelphia,
- Tufan, İ. (2015). Geropaper. 1-7.
- WHO (2002). Active ageing: A policy framework (Report No. Who/Nmh/Nph/02.8). Geneva, Switzerland.
- WHO (2015). World Report on Ageing and Health. Erişim: 22.06.2025 <https://apps.who.int/iris/handle/10665/186463>.
- WHO, NIA (Dünya Sağlık Örgütü, Ulusal Yaşlanma Enstitüsü), (2017). Son indirilme tarihi 22.06.2025 https://www.nia.nih.gov/sites/default/files/2017-06/global_health_aging.pdf
- WHO, <https://www.who.int/ageing/healthy-ageing/en/>, Erişim Tarihi: 23.06.2025.
- Yıldırım, P. (2014). Tai Chi egzersizinin etkileri ve klinik uygulamaları. Türk Fiz Tıp Rehabilitasyon Dergisi 60 (Özel Sayı 2), 36-42. <https://doi.org/10.5152/tftrd.2014.43799>.
- Zastrow, C. (2013). Sosyal Hizmete Giriş. Ankara: Nika Yayınevi.

10. BÖLÜM

LİDER ATATÜRK'ÜN İDEALİST VE GERÇEKÇİ YÖNÜ

Dr. Öğr. Üyesi Yasemin IŞIK

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,

Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ABD,

i.yasemin@hbv.edu.tr,

0000-0003-3707-230X

GİRİŞ

Liderlik, grubun ve toplumun önünde, öncü ve rehber olmayı ifade etmektedir. Lider ise gruba ve topluma önder olan kişidir. Bu açıdan liderlik koşulların ortaya çıkardığı bir olgudur ve lider bu koşullardan kendi bilgi, görgü ve yetenekleriyle farklılaşan, beklentilerin kendine yakıştırdığı performansın hakkını veren insandır. Liderin bu süreçteki başarısı, kişisel yetenek, beceri, eğitim ve tecrübe kadar dönemin toplum ve insan algısında ortaya çıkan değişim gerçeğini gerekli ciddiyetle izleyebilme ile bunları kişisel performansına aktarabilme becerisine büyük ölçüde bağlıdır. Ait olduğu dünya ve topluma belirtilen ölçülerde tanık olmayan; değişim gerçeğinden toplumu ve kendisi için anlamlı sonuçlar çıkarmayan insanın liderlik yapabilmesi, çağı yakalayan başarılı bir lider olması mümkün olamaz (Doğan, 2009:153).

Siyasal sistemleri ne olursa olsun toplumlar, binlerce yıl boyunca bir geçmiş ve gelişimlerine ışık tutacak, yol oluşturacak bir gelecek hayali arasında daima bir geçiş halindedir. İşte bu yolda liderlik vazgeçilmez bir öneme sahiptir (Başbuğ, 2025:13). Geçmiş ile gelecek arasında yer alan eksen üzerinde düşünüp hareket etmek zorunda olan lider; “kararlar almalı, ileriye yönelik bir istikamet

çizmeli, verilen sözleri tutmalı, güven kazanmalıdır” (Kissinger, 2022:13; Başbuğ, 2025:13).

Liderlik, grup ve örgüt yaşamının ortaya çıkardığı toplumsal bir olgu olduğundan toplumsal örgütlenmeye bağlı olarak gelişim göstermiş ve toplumsal tarihe ait olan liderliğin evrimine göre de taşınması gereken liderlik özellikleri şekil almıştır (Doğan, 293-294). Süreklilik ve değişim; yani toplumsal ve kültürel yapı aidiyetinde devam edenler ile yaşanılması kaçınılmaz olan toplumsal ve kültürel yapı dönüşümünde değişenler-değişmesi gerekenler arasında bir sentez kuramayan liderin çağı yakalayamayacağı açıktır. İşte bu çift yönlü işlevsellik bağlamında karşımıza çıkan liderlik özellikleri de “*idealistlik ve gerçekçilik*”tir; gelecek için sahip olunan hedefler ve bu hedeflerin gerçekleştirilmesindeki tarihsel gerçeklik arasında başarılı bir denge kurabilmektir.

Simon, Smithburg ve Thompson’ın tanımına göre (1975:93); bir bireyin şef/ lider olarak kabul edilebilmesi için öncelikle üstün kabiliyetlere sahip ve etkili birisi olduğuna kendisini takip edenlerin inanması ve güvenmesi gerekmektedir. Lider olabileceklerde aranılan niteliklerin başında “*zekâ, eğitim, tecrübe üstünlüğü, kişilere yön verme ve çözüm yolları gösterme*” gelmektedir. Ayrıca “*büyük bunalımlarda içinde bulunulan şartlar*” da büyük liderler getirmiştir (Arslan, 1996:931-932.)

Gerek yerli gerek yabancı araştırmacılar, düşünce insanları, devlet adamları ve büyük askerler tarafından çeşitli araştırma ve yazılara konu olan Lider Atatürk’ün dehâsı (*dikkat, hafıza, muhakeme, irade, eğitim, zekâ, tecrübe, kişileri yönlendirebilme gibi güçlerin birleşimi bir üstünlük*) özellikle vurgulanmıştır (Simon, Smithburg ve Thompson, 1975:93; Arslan, 1996:932). Bu konuda ulaşılan sonuç, Atatürk’ün modernleşmeci devlet sisteminin gerektirdiği değerlerle dolu çok özel, karizmatik-hem kurtarıcı hem de kurucu bir liderliğe sahip olduğudur (İnönü, 1970:1). Türk Milletinin yetiştirdiği, Modernleştirici Lider Atatürk’ün kişisel üstünlüğünün niteliklerini özetle şöyle sıralamak mümkündür: “*Birleştirici Liderlik, İrade Gücü ve Sorumluluk, Kesin ve İsabetli Karar Verebilme, Cesaret, Samimi Olma ve İnandırma, Sabırlı Olma, Önsezi, İleriyi Görme, Bilgili ve Yaratıcı Olma, Objektif Değerlendirme Yapabilme, İnsan Sevgisi, Hoşgörülülük ve Alçakgönüllü Olma, Vatan ve Millet Sevgisi, Çalışkanlık*” (Arslan, 1996:931-952; Tünay, 1985:555-571; Tünay, 1985:847-862; Yalçın ve Çetin, 2013:397-407; Karaosmanoğlu, 1946; Işık, 2023:157-158).

Çok yönlü bir deha örneği olan Atatürk, saydığımız bu üstün nitelikleriyle “Millî Bağımsızlık Zaferimizin Mimarı, Komutanı”, “Mahir Bir Devlet Adamı ve Siyasetçi”, “Karizmatik, İdealist, Gerçekçi Bir ‘İnkılâpçı/ Modernleştirici/

Modernleşmeci”dir (Eroğlu, 1982:123-134; Atatürk-Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle, 1988:481-495; Karaosmanoğlu, 1946:81-97/127-128; Işık, 2023:158). Taşındığı bu çok yönlülüğü ile ayrıca Atatürk, demokratik bir liderlik tarzı sergilediği gibi yeri geldiğinde ya da zorunlu gördüğünde otoriter tavrını da ortaya koymaktan çekinmemiştir (Arıkan, 2001:231-257; Işık, 2023:158).

Kuramların “*modernleştirici devlet*” ve “*modernleştirici lider/ şef*” teorilerinde belirlenen ve “*lider/ şef/ kahraman lider/ karizmatik lider*” özelliklerini bünyesinde taşımış olduğuna inandığımız Mustafa Kemal Atatürk (Işık, 2023) modernleşmenin, modernleştirmenin ilkelerini, yöntemini çok iyi kavramış; kendi milletinin yapısını, ihtiyaçlarını belirleyerek onlara yol gösterebilmiş bir liderdir. Dolayısıyla O’nun modernleşmeyle devam eden sürecimizde bize ait olan, öz varlıklarımızla değişmesi gerekenler, idealler arasında hayalperestliğe kapılmadan sergileyebildiği tavrını *idealist* ve *gerçekçi* yönünde aramamız gerekir.

İDEALİST VE GERÇEKÇİ ATATÜRK

Mustafa Kemal Atatürk’ün liderlik üzerine sözlerine bakıldığında öncelikli olarak bir liderin milletini, toplumunu ve tarihsel gerçekliğini çok iyi tanıması gerekliliği üzerinde durduğu anlaşılmaktadır (Aybars, 1992:1149):

“Bir milletin ne gibi haslet ve kabiliyetlere malik olduğunu takdir ve tayin edebilmek için, o milleti sevk ve idaresine memur edilen kimselerin insanlık tarihini ve bilhassa millî tarihini çok okumuş ve hazmetmiş olmaları şarttır. Aksi takdirde idare edenler, hüküm ve kararlarında daima hüsrana mahkûmdurlar. Tarih bir milletin nelere malik olduğunu ve neler başarmaya muktedir bulunduğunu gösteren en doğru kılavuzdur.”

Tarih içinde misyonunu bilmekten gelen ve bu misyonun, ulaşılabilecek ve ulaşılmayacak hedeflerini kendi mantık ölçüleri ile daima ayarlayabilen bir hesap adamı olan Atatürk (Aydemir, 1985:477), elbette şartların hazırladığı bir liderdir; ancak asıl büyük işler başaran ve büyük sonuçlar elde eden büyük adamların, kahramanların kendilerine has üstün kişilik özelliklerini iyi değerlendirmek gerekir ki büyük liderin aşağıdaki sözleri *idealistlik* ve *gerçekçiliği* nasıl yorumladığını göstermektedir:

“Hakikat halde ihtiras olmadan büyük bir iş meydana getirilemez. Fakat her halde millet yolunda bir hizmet gayesine matuf olması lazımdır. Reis olan kimsenin milletin ruhiyatına vakıf olduktan

sonra o milletin meyline tabi olması icap eder. Benim ihtiraslarım var; hem de pek büyüklükleri, fakat bu ihtiraslar yüksek mevkiler işgal etmek veya büyük meblağlar elde etmek gibi emellerin tatminine taallük etmiyor. Ben bu ihtirasların gerçekleşmesini Vatanıma büyük faydalar dokunacak, buna da liyakatle ifa edilmiş bir vazife-nin canlı iç rahatlığını verecek büyük bir fikrin başarısında arıyorum. Bütün hayatımın prensibi bu olmuştur ve son nefesime kadar onu muhafaza etmekten geri kalmayacağım.” (İlhan, 1985:1120).

Atatürk, bir dava adamı olarak her zaman *büyük idealler* peşinde koşmuştur. Bu idealleri ve fikirleriyle büyük işler başarmıştır. İdealleri ile her çağda yaşayan, her devre ışık tutan “*Ebedi Şef*” Atatürk, geleceğin yapısını kuracaklara taze fikir ve idealler verdiği için büyüktür. Millet gerçeğinden hareket eden, kaynağını Türk Milletinden alan Mustafa Kemal Atatürk’ün ilk büyük ideali, “*milletin özgürlüğü, bağımsızlığı*” olmuştur. Bağımsızlık ve özgürlüğün Türk-lüğün şanlı şerefi, kaderi olduğu inancıyla Vatanı kurtaran Atatürk, *Yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ni çağdaş uygarlık seviyesine ulaştırma, modernleştirme* idealine yönelmiştir. Dış politikada ise *milletlerin özgür, bağımsız olması ve uyum, ahenk, iş birliği içerisinde olması; barışın hâkim olması* Atatürk’ün ide-alidir. Hem insanı hem de insanlığı seven Atatürk, insanlara değer vererek in-sanlığın hizmetine katkı sunmayı amaç bilmiştir. Bağımsız ve medeni olmak isteyen milletler için örnek olmuştur. Şahsi ihtirasların ötesinde millet yolunda hizmet etmeyi yaşama amacı olarak belirleyen liderdir. “*Küçük işlerle meşgul olmayınız. Daima büyük davalar peşinde koşunuz; o takdirde eserleriniz sizden sonra da muammer olur.*” ifadesiyle Atatürk, sadece büyük bir *İnkılâpçı, komu-tan* olarak değil; aynı zamanda bir *Devlet Başkanı* olarak da çevresindekilere ve kendinden sonra geleceklere örnek olmuş bir şeftir. Çok yönlü liderlik va-sıflarına sahip olan Atatürk’ün “*realist/gerçekçi*” tavrı ise sözleri ve görüşlerin-den, gerçekleştirdiği eserlerinden anlaşılmaktadır. İstiklâl Mücadelesini, Türk Milletinin varlık ve yokluk davası olarak ortaya koyan Atatürk’ün, egemen-liği kayıtsız şartsız millete dayandırdığı yeni bir Türk Devletini kurma kararı gerçekçi görüşün sonucudur. Hiçbir işi talihe bırakmayan Atatürk, *maceracı değil; hesapçı, gerçekçi* olmuştur. Hem iç politikada hem de dış politikada ma-ceracı, hayalci davranışlardan uzak durarak *gerçekçi* olmuştur. Millî siyasetin aynı zamanda, ulaşılması mümkün olmayan hedefler peşinde milletin zamanını çalarak onları zarara uğratmamak anlamına geldiğini vurgulamıştır. Her işin-de “*aklı ve bilimi*” esas alması Atatürk’ün gerçekçi kişiliğinin sonucudur (Ba-yar, 1955:105-106; Arslan, 1996:939-940/945-947; Eroğlu, 1982:17/48/123-131/151-153; Karal, 1969:17/48/123-131/151-153).

Millî Mücadele, zafer, Cumhuriyet, Atatürk’ün kişiliğinde, iradesinde ve bü-tün zahmetlerinde bir ideal gayreti şeklini almıştır. Daha İzmir’e girerken Ata-türk, büyük siyasi ve toplumsal değişim görevine sıra geldiğini söylemiştir. İlk yıllar dönüşüm hamleleri aralık vermeksizin devam etmiştir (İnönü, 1963:7).

Lider Atatürk, sadece bir kişioğlu olarak değil; her alanda kurtuluşun, uygar-ca yaşamının, adam olmanın, yücelmenin hızı, gücü, kaynağı, ülküsü, düşünce sistemi olarak değerlendirilmelidir (Arısoy, 1963:165; Eroğlu, 1982:147).

Necmettin Sadak’ın aktarımına göre (1938; Eroğlu, 1982:147) Atatürk, “her özenilen faziletin timsali, her yüksekte tutulan idealin kahramanı, karanlığa düşmüş ümitlerin meşalesi, medeni insanlığın bir millet için örneği, devrinin en büyük şöhreti idi”.

Falih Rıfkı Atay’a göre (1998:386-387); Mustafa Kemal Atatürk, bir moder-nleşmeci olarak 18 yaşından son nefesine kadar hiçbir taviz zaafı göstermemiş bir *idealisttir*. Bu tarafı çağdaşlarından hiç kimseye benzememektedir. Tüm zaferlerinin sağladığı büyük itibarı, eline geçen eşsiz ikbali, fâni ömrüne kadar nesi varsa nesi yoksa hepsini, büyük fikir uğruna harcamaya hazır olmuştur. Millî kahraman, halk kahramanı olduğu gibi *fikir kahramanı* olması ve idealle-rini gerçekleştirmesi daha büyük bir zafer olmuştur.

Atatürk’ün *idealist* ve *realist* yönünü inceleyen Yavuz Abadan şunları ifade etmiştir (1964:7-8; Eroğlu, 1982:143-144):

“Atatürk fikir ile aksiyonu, ulaşılacak hedefte birleştirme maha-retine idealizm ile realizmi kendi varlığında toplayan kudretli bir devlet ve siyaset üstadıdır. Onun idealizmi, yüksek vasıf ve kabili-yetlerine inandığı milletin sonsuz hürriyet ve bağımsızlık aşkın-dan kaynaklanmıştır. Mustafa Kemal, kendi deyimiyle: ‘Milletin vicdan ve istikbâlinde ihtisas ettiği büyük tekâmül istidadını millî bir sır gibi vicdanında taşıyarak’, 19 Mayıs 1919’da Samsun’a ayak basmış, bu inançla millî mukavemeti teşkilatlandırma misyo-nunu üstün bir başarıya ulaştırmıştır.

Milleti uğrunda bütün varlığını vakfettiği bu ülkünün, gerçek-leşmesi yolunda Mustafa Kemal’in uygulama metodu, tamamen gerçekçi bir temele dayanıyordu. Türk Milletinin bağımsızlığına kastedenler; hangi grup ve zihniyete mensup olurlarsa olsunlar, onlara karşı dayanma gücünü de aşan amansız bir savaşa girişme zorunluluğu vardır.”

M. Şemseddin Günaltay'ın Atatürk'ün dehâsının iki tezadına; “idealist” ve “realist” tavrını birleştirici gücüne işaret etmesi dikkat çekicidir (Yavuz, 1959; Eroğlu, 1982:143):

“Esasen Atatürk, birbirine zıt görünen iki tezahür göstermekle hususiyetini belirtiyordu. Millî bakımdan tamamiyle bir idealistti. Harekâtı itibariyle ise tam manasiyle realist. Duyguları ne kadar kuvvetli ve ateşli ise, o duyguların tezahürlerini zamanında ve lüzumu kadar göstermek; yani aklın hâkimiyeti ile duygularını gemlemek, ona mahsus bir imtiyazdı. Sarsılmaz iradesi, kendi duygularına müsbet düşüncesini hâkim ve rehber kılmayı temin ederdi. Ne parlak sözlerden gurura kapılarak yanlış adımlar atar, ne de tehlikeli durumlar karşısından telaşlanarak irade ve metanetini kaybederdi.”

Atatürk'ün gerçekçiliğine örnek olarak aldığımız şu konuşması, ülkü sahibi olmakla gerçekçi olmak arasında kurduğu ilişkiyi özetlemektedir (Kartal, 1969:124; Eroğlu, 1982:144-145):

“Efendiler, büyük hayaller peşinden koşan, yapamayacağımız şeyleri yapar gibi görünen sahtekâr insanlardan değiliz. Efendiler; büyük ve hayalî şeyleri yapmadan yapmış gibi görünmek yüzünden bütün dünyanın husumetini, garazını, kinini bu Memleketin ve bu Milletin üzerine celbettik. Biz Panislamizm yapmadık. Belki yapıyoruz, yapacağız dedik. Düşmanlar da yaptırmamak için bir an evvel öldürelim dediler. Panturanizm yapmadık; yaparız, yapıyoruz dedik, yapacağız dedik ve yine öldürelim dediler. Bütün dava bundan ibarettir. Efendiler, bütün cihana havf ve telaş veren mefhum bundan ibarettir. Biz böyle yapmadığımız ve yapamadığımız mefhumlar üzerinde koşarak düşmanlarımızın adedini ve üzerimize olan tazyikatı tezyîd etmekten ise hadd-i tabîye, hadd-i meşrua rücu edelim. Haddimizi bilelim. Binaenaleyh, Efendiler, biz hayat ve istiklâl isteyen milletiz. Ve yalnız ve ancak bunun için hayatımızı ibzal ederiz.”

Büyük idealler sahibi olmak konusunda Atatürk'ün sözleri ve görüşleri üzerinde duran Celal Bayar'ın yorumu değerlidir (Bayar, 1955:67):

“Hayatta kendisinden feyiz aldığım nasihatleri arasında çoğu defa yer alan; ‘Küçük şeylere tenezzül etmeyiniz! Daha büyük davalar peşinde koşunuz; o takdirde eserleriniz sizden sonra da muammer

olur’ ifadelerinin manasını şimdi daha iyi anlıyorum. Büyük adam olmak için büyük iş görmek lâzımmış. Küçük işi herkes görebilir.”

Atatürk'ün sahip olduğu yüksek idealin nasıl devam edeceğine dair Türk Milletine yüklediği sorumluluk, bizlere nasihat niteliğinde olduğu için dikkat çekicidir (Arslan, 1996:947):

“Bu dünyadan geçerek Türk Milleti’ne veda edeceklerin çocuklarına, kendinden sonra yaşayacaklara, son sözü bu olmalıdır: Benim Türk Milleti’ne, Türk Cumhuriyeti’ne, Türklüğün istikbale ait ödevlerim bitmemiştir, siz onları tamamlayacaksınız. Siz de sizden sonrakilere benim sözümü tekrar ediniz. Bu sözler, bir ferdin değil; bir Türk Milleti duygusunun ifadesidir. Bunu her Türk bir parola gibi kendinden sonrakilere mütemadiyen tekrar etmekle son nefesini verecektir. Her Türk ferdinin son nefesi, Türk Milleti’nin nefesinin sönmeyeceğini, onun ebedî olduğunu göstermelidir. Yüksek Türk! Senin için yüksekliğin hududu yoktur. İşte parola budur.”

Sabahattin Selek'in; “Mustafa Kemal Paşa gerçekçi olduğu için ihtilâl başarıldı; yeni Türk Devleti kuruldu.” (1963:117) sözünde olduğu gibi Atatürk, taşıdığı bütün vasıfları ve özellikleriyle, en başından gönlünde gizli tuttuğu hayallerini, hedeflerini gerçekçi bakış açısı ve çözümlemeleriyle başarıya kavuşturmuştur.

Lider Atatürk, “Türk Milletinin aradığı, bekleyişler içerisinde bulunduğu ve güvenle inandığı şef/lider” olmuştur (Eroğlu, 1982:116). Ait olduğu ve içinde yetiştiği toplumu, kapalı toplum koşullarından alarak değişimin ön gördüğü değerler altında biçimlenen açık toplumun imkân ve sınırlarına yönlendirmiş (Doğan, 2009:162) ve bunu da diğer taşıdığı vasıflarıyla birlikte ama daha çok “idealist-gerçekçi” yönüyle başarmış bir liderdir. Atatürk'ün asıl başarısı büyük önem verdiği ve güvendiği potansiyeli; yani milletini, Türk Milletini toplumsal projesinin bir parçası olarak düşünmesi ve bunu harekete geçirmesidir. Dolayısıyla Atatürk, gücü, ufku ve vizyonuyla tüm zamanların aktüel liderlik modeli olabilmiş, uzun erimli bir liderdir (Doğan, 2009:161-162).

Yaptıklarıyla ve gerçekleştirdikleriyle Atatürk, vizyoner bir liderdir, karizmatik bir liderdir, kapsamlı ve radikal dönüşümleri gerçekleştiren modernleşmeci bir liderdir. Kissinger'in liderlikte iki ideal tip olarak sunduğu “devlet adamı ve çığır açıcı lider” belirlemesine göre de büyük bir devlet adamı olduğu kadar çığır açıcı lider olduğunu Türk İnkılabı ile kanıtlamıştır (Başbuğ, 2025:98-100).

SONUÇ

Tüm gücünü Türk Milletinin kendisine olan güveni ve inancından aldığını, söylev ve demeçlerinde sıkça dile getirmiş olan Büyük Lider Atatürk; “toplumu ve kendisini eyleme geçiren koşulları ustalıkla hesaplamış, toplumun dinamiklerini başarıyla yönlendirmiş, ortak bilincin özlemlerini toplumsal ve siyasal alanlarda anlamlandırabilmiştir. Atatürk, geçmişle gelecek arasında, değiştirilmesi gerekenle değişik düzen arasındaki geçişi başarıyla temsil edebilmiştir. O’na ‘Büyük/Karizmatik’ sıfatının verilmesinin nedeni de bu tarihi davranışının anlamıdır. Yıldırım hızı ile değişen olaylar ve gelişen akımlar arasında O, her sözü ve tutumu ile her zaman *modernleşmeci ve realist* kalmasını bilmiş; Atatürkçülüğün temel çizgileri de bu suretle ortaya çıkmıştır” (Tunaya, 1964:2-3).

Geçmiş ile gelecek arasında, değiştirilmesi gereken ile değişik düzen arasındaki geçişi başarılı bir biçimde sağlamak; modernleşen, modernleşmeye devam eden toplumlarda başta bahsettiğimiz kuramsal çerçevedeki “toplumsal yapının çift yönlü süreklilik-değişim işlevselliği”ni muvaffakiyetle işler hale getirmek demektir. Lider Atatürk işte bir yandan idealist bir yandan da gerçekçi yaklaşımıyla, her türlü kalıp doktrinden, aşırılıklardan, hayalperestlikten uzak duruşuyla modernleşme sürecimizi “Milliyetçilik” ve “Medeniyetçilik” prensiplerinde sentezleyerek bizlere büyük bir miras bırakmıştır.

Sonuç itibarıyla diyebiliriz ki “Asker Atatürk, Devlet Kurucusu Atatürk, Siyasetçi Atatürk, İnkılâpçı/Modernleştirici Atatürk, İdealist-Gerçekçi Atatürk”, Türk Milletinin sinesinden çıkmış karizmatik bir lider, yüzyılının yetişen en büyük şahsiyetlerinden birisidir.

KAYNAKÇA

- Abadan, Y. (1964). *Mustafa Kemal ve Çetecilik*. İstanbul: Varlık Yay.
- Arıkan, S. (2001). Otoriter ve Demokratik Liderlik Tarzları Açısından Atatürk'ün Liderlik Davranışlarının Değerlendirilmesi. *Hacettepe Ün. İktisadi ve İdari Bilimler Fak. Dergisi*, 19/1.
- Arısoy, M. S. (1963). Mustafa Kemal Ne Demek? *Bayraklaşan Atatürk (Atatürk İçin Yazılan En Güzel Yazılar)*. S. N. Özerdim (Haz.). İstanbul: Var-

lık Yay.

- Arslan, S. (Kasım-1996). Atatürk'ün Devlet Adamlığı Vasfı. *ATAM Dergisi*, 12/36 .
- Atatürk (Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle)*. (1988). Ankara: Genelkurmay-Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay.
- Atay, F. R. (1998). *Çankaya-Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar-Mustafa Kemal'in Çankaya'sı*. İstanbul: Bates Atatürk Dizisi.
- Aybars, E. (1992). Millileşme ve Çağdaşlaşma Lideri Olarak Atatürk. *Atatürkçü Düşünce*. Ankara: AKDITYK-ATAM Yay.
- Aydemir, Ş. S. (1985). *Tek Adam Mustafa Kemal*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 3. Cilt (1922-1938).
- Başbuğ, İ. (2025). *Lider Güç Strateji*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yay.
- Bayar, C. (1955). *Atatürk'ten Hatıralar*. İstanbul: Sel Yay.
- Doğan, İ. (2009). “Çağdaş Bir Lider Olarak Atatürk”, *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü-Atatürk Dönemi (1920-1938)-I*. Ankara: AKDITYK-AKM Yay.
- Eroğlu, H. (1982). *Türk İnkılâp Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Işık, Y. (2023). *Türk Modernleşme Sürecinin Karşılaştırmalı Analizi (1839-1950)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı.
- İlhan, S. (Mart-1985). Atatürk ve Önderlik. *ATAM Dergisi*, 1/2.
- İnönü, İ. (1963). *Aziz Atatürk*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- İnönü, İ. (1970). Devlet Kurucusu Atatürk. *Atatürk Konferansları-III (1969)*. Ankara: TTK Yay.
- Karal, E. Z. (1969). (Der.). *Atatürk'ten Düşünceler*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (1946). *Atatürk*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kissinger, H. (2022). *Liderlik*. İstanbul: Runik Kitap.
- Sadak, N. (1938, 16 Kasım). Asrın En Büyük Beynelmilel Şöhreti Atatürk. *Akşam*.
- Simon, H. A., Smithburg D. W. ve Thompson, V. A. (1975). *Kamu Yönetimi*. Cemal Mihçioğlu (Çev.). Ankara: Ankara Ün. Siyasal Bilgiler Fak. Yay.
- Tunaya, T. Z. (1964). *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*. İstanbul: Baha Matbaası.

- Tünay, B. (Mart-1985). Atatürk ve Liderlik. *ATAM Dergisi*, 1/2.
- Tünay, B. (Temmuz-1985). Atatürk'ün Üstün Kişiliği. *ATAM Dergisi*, 1/3.
- Yalçın, E. S. ve Çetin, A. (2013). Türklerde Liderlik Geleneği ve Atatürk. *Prof. Dr. E. Semih Yalçın İlmî Makaleler-1*. Emine Erdoğan Özünlü (Yay. Haz.). Ankara: Berikan Yay.
- Yavuz, H. (10 Kasım 1959). Ord. Prof. Şemseddin Günaltay'la Atatürk Konusunda Yapılan Mülakat. *Vatan*.

11. BÖLÜM

YAPAY ZEKÂ DESTEKLİ KURUMSAL İLETİŞİM: BÜRO YÖNETİMİ, ASİSTANLIK VE HALKLA İLİŞKİLER PERSPEKTİFİ

Öğr. Gör. Resul GÜRBÜZ

Avrasya Üniversitesi

Meslek Yüksekokulu, E-Ticaret ve Pazarlama Programı

resul.gurbuz@avrasya.edu.tr

Orcid No: 0000-0001-8177-7484

Öğr. Gör. Dr. Arif KIRMIZIKAYA

Avrasya Üniversitesi

Meslek Yüksekokulu, E-Ticaret ve Pazarlama Programı

Arif.kirmizikaya@avrasya.edu.tr

Orcid No: 0000-0002-1445-9643

GİRİŞ

Yapay Zekânın (YZ) kurumsal iletişim alanına girişi, ofis yönetimi, yönetici asistanlığı ve halkla ilişkiler gibi alanlardaki rolleri yeniden şekillendiren dönüştürücü bir dalga başlatmıştır. Bu entegrasyon, yalnızca görev devri veya operasyonel verimlilikle sınırlı kalmayıp; etkileşim kabiliyetlerini artırarak, kişiselleştirilmiş iletişimi güçlendirerek ve veriye dayalı karar alma stratejilerini mümkün kılarak iletişimin kapsamını genişletmektedir (Quaquebeke ve Gerpott, 2024). Sohbet robotları ve büyük dil modelleri gibi akıllı sistemlerin

yükselişi sayesinde kuruluşlar, iç iş akışlarını optimize edebilmekte, gerçek zamanlı içgörüler sağlayabilmekte ve paydaşlarla dış iletişimi iyileştirebilmektedir (Demirci vd., 2025; Hollebeek vd., 2021). YZ'nin etkin şekilde kullanımı, geleneksel rolleri dönüştürerek ofis yöneticilerini ve yöneticileri daha yaratıcı ve stratejik sorumluluklara yönlendirirken, halkla ilişkileri de veri odaklı ve daha duyarlı bir paradigmaya kaydırmaktadır (Hussain vd., 2025).

Yapay Zekânın rolü, ofis iletişiminin kalitesini ve cevap verebilirliğini artırmada belirgindir. Araştırmalar, YZ araçlarının insan yeteneklerini güçlendirerek organizasyon liderlerinin rutin idari görevlerden ziyade stratejik planlamaya daha fazla odaklanmasına olanak tanıdığını göstermektedir (Fukumura vd., 2021). Planlama ve veri girişi süreçlerinin otomasyonu sayesinde YZ, yöneticilerin ilişki yönetimi ve stratejik etkileşime yoğunlaşmasını sağlamaktadır (Cutler, 2023). Ayrıca, YZ'nin gelişmeye devam etmesiyle birlikte işyeri iletişimine yönelik etkileri, daha verimli ve kişiselleştirilmiş müşteri etkileşimlerini mümkün kılarak kullanıcı deneyimini önemli ölçüde iyileştirmektedir (Quaquebeke ve Gerpott, 2024).

Bununla birlikte, YZ'nin kurumsal yapılara hızla entegre edilmesi acil etik ve operasyonel sorunları gündeme getirmektedir. Örgütler, veri gizliliği, YZ algoritmalarındaki önyargılar ve YZ operasyonlarında şeffaflık ihtiyacı gibi konularla mücadele etmek durumundadır (Zhao vd., 2025). Bu endişeleri gidermek için şirketlerin sağlam YZ yönetim yapıları oluşturması elzemdir. Çeşitli akademisyenlerin öne sürdüğü gibi, YZ'nin konuşlandırılmasında etik unsurların dikkate alınması, önyargılı karar alma süreçleriyle ilişkili riskleri azaltmak ve paydaş güvenini sürdürmek açısından büyük önem taşımaktadır. Bu yönetim, yalnızca teknik denetimi değil aynı zamanda çalışanların olası tuzaklar ve etik kaygılar konusunda farkındalık kazanmasını amaçlayan sürekli eğitim ve öğretim faaliyetlerini de kapsamaktadır (Johnson vd., 2022).

Ayrıca, YZ'nin halkla ilişkiler alanındaki dönüştürücü potansiyeli, hedefli iletişim stratejilerini kolaylaştıran gelişmiş veri analitiği yetenekleriyle kendini göstermektedir. Etkili halkla ilişkiler faaliyetleri büyük ölçüde kitlelerin duygu ve davranışlarının anlaşılmasına dayanmakta olup, YZ bu süreci büyük veri kümelerini hızlı ve etkin biçimde analiz ederek iyileştirebilmektedir (Bhavara-ju, 2023). Bu entegrasyon, halkla ilişkiler profesyonellerinin rolünü geleneksel medya ilişkilerinden, kampanya geliştirme ve paydaş etkileşimlerini veriye dayalı içgörülerle şekillendiren stratejik danışmanlık konumuna dönüştürmektedir (Hollebeek vd., 2021). Ancak bu dönüşüm, iletişim profesyonellerinin YZ araçlarını etkin şekilde kullanabilmek için yeni beceriler edinmesini ve kurumlar içinde sürekli öğrenme kültürünün geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır (Ja-

iswal vd., 2021).

Yönetimsel etkiler ele alındığında, YZ'nin yalnızca verimliliği artıran bir araç olmadığı, aynı zamanda örgütsel kültür ve uygulamaların yeniden tanımlanmasında bir katalizör görevi gördüğü açıkça ortaya çıkmaktadır. Liderler, YZ teknolojilerini benimseyen bir ortamı teşvik ederken, ekiplerini bu gelişmelerin gerektirdiği geçiş süreçlerinde destekleme göreviyle karşı karşıyadır (Xu vd., 2024). Ofis rollerinin daha stratejik odaklı pozisyonlara dönüşümü, YZ yönetiminin çeşitli sektörlerdeki liderler için kritik bir yetkinlik haline gelmesiyle gözlemlenebilir (Arora, 2025). Bu durum, geleneksel kurumsal eğitimlerle, çalışanları YZ destekli ortamlarda başarılı olmalarını sağlayacak gerekli yetkinliklerle donatmayı hedefleyen yenilikçi YZ odaklı müfredatların dengelenmesini gerektiren bir eğitim paradigması değişimini zorunlu kılmaktadır (Johnson vd., 2022).

YZ'nin ortaya çıkardığı zorluklar, örgütsel yapılar içindeki dönüştürücü değişim potansiyeliyle yan yana durmaktadır. Şirketler kurumsal iletişimi iyileştirmek amacıyla YZ'den yararlanmaya çalışırken, yalnızca operasyonel verimlilikleri değil aynı zamanda YZ kullanımının etik, sosyal ve kültürel boyutlarını da kapsamlı şekilde ele almaları elzemdir (Blatch-Jones vd., 2024). Paydaşlar, bu çok boyutlu zorlukların üstesinden gelinmediği takdirde kuruluşların müşteri etkileşimini artırma ve operasyonel çeviklik gibi YZ entegrasyonunun uzun vadeli faydalarını riske attığını savunmaktadır (Agostinelli vd., 2021). Dolayısıyla, teknolojik yeniliği etik uygulamalarla birleştiren bütüncül bir yaklaşım, güven inşa etmek ve YZ'nin yeteneklerinden maksimum düzeyde yararlanmak için kritik öneme sahiptir (Quaquebeke ve Gerpott, 2024).

Kurumsal iletişimde çeşitlilik ve kapsayıcılık girişimlerini destekleme kapasitesiyle YZ'nin rolü giderek daha fazla tanınmaktadır. Demografik modeller ve tercihler hakkında veriye dayalı içgörüler sağlayarak, YZ araçları kuruluşların farklı kitlelerle rezonans kuran daha kapsayıcı pazarlama ve halkla ilişkiler stratejileri geliştirmesine yardımcı olabilmektedir (Dahmen vd., 2023). Bu işlevsellik, yalnızca önceden marjinalleştirilmiş grupların seslerini yükseltmekle kalmamakta, aynı zamanda şirketleri eşitlikçi uygulamalara bağlılık gösteren düşünce liderleri konumuna yerleştirmektedir. Bununla birlikte, bu yeteneklerin başarılı bir şekilde kullanımı, YZ sistemlerindeki temel önyargıların kapsamlı şekilde anlaşılmasına ve kurumsal liderlerin eşitlikçi uygulamaları önceliklendirme taahhüdüne bağlıdır (Setzer vd., 2024).

Dolayısıyla, Yapay Zekânın (YZ) kurumsal iletişime entegrasyonu, ofis yönetimi, yönetici asistanlığı ve halkla ilişkiler alanlarında verimlilik, kişiselleş-

tirme ve stratejik etkileşimi geliştirmek için yeni olanaklar sunmaktadır. Etik yönetim, operasyonel etki ve işgücü adaptasyonu ile ilgili zorluklar önemli olsa da, aynı zamanda yenilik ve örgütsel büyüme için verimli bir zemin sağlamaktadır. Şirketler, YZ politikalarını sürekli değerlendirerek ve uyarlayarak bu gelişen ortamda etkili bir şekilde ilerleyebilir ve dijital çağda sürdürülebilir başarı için kendilerini konumlandırabilirler (Guo ve Polák, 2024).

Bu bağlamda YZ teknolojileri kurumsal iletişim stratejilerinin ayrılmaz bir parçası haline geldikçe, kuruluşların güçlü etik çerçeveler ve yönetim yapıları oluşturması gerekmektedir. Bu yaklaşım, yalnızca yeniliği benimseyen değil aynı zamanda sorumlu kullanımı ve kapsayıcılığı önceliklendiren bir ortamı teşvik edecektir. Tüm seviyelerdeki paydaşların bu sürece aktif katılımı, YZ destekli iletişime geçişin güven, hesap verebilirlik ve olumlu toplumsal etki yaratmasını sağlamak açısından hayati önem taşıyacaktır (Gaczek vd., 2023).

1. BÜRO YÖNETİMİ VE KURUMSAL İLETİŞİMDE YENİ ROLLERİN ORTAYA ÇIKIŞI

Yapay Zeka (YZ) teknolojilerinin kurumsal iletişim alanında ortaya çıkışı, ofis yönetimi, halkla ilişkiler ve yönetici asistanlığı rollerinde dönüm noktası niteliğinde bir değişimi temsil etmektedir. Bu dönüşüm, mevcut uygulamaların yeniden değerlendirilmesini ve YZ'nin bu profesyonel çerçevelere entegrasyonuna yönelik proaktif bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır. YZ'nin kuruluşların işleyiş biçimini yeniden tanımlaması, iletişim stratejilerini, süreç verimliliklerini ve paydaş etkileşimlerini temel düzeyde etkileyeceği öngörülmektedir (Juwita vd., 2024).

Halkla ilişkiler alanında Yapay Zekâ (YZ) uygulamaları, farklı kitlelerle iletişimi geliştirebilecek kritik araçlar olarak giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Teknoloji şirketleri, politika yapıcılar ve genel kamuoyu arasında köprü görevi gören halkla ilişkiler profesyonelleri, YZ'nin faydaları ve risklerinin karmaşıklığını yönetmekle görevlidir (Juwita vd., 2024). YZ, medya eğilimlerini izleme, kitle duyarlılıklarını analiz etme ve iletişimi daha etkili şekilde kişiselleştirme yeteneklerini geliştirmektedir. Bununla birlikte, özellikle profesyonellerin otomatik mesajlaşmadaki yanlış bilgi ve güven sorunlarıyla mücadele ettiği bu dönemde, YZ kullanımının etik sonuçlarını anlamak en önemli endişe kaynağı olmaya devam etmektedir (Nalubega ve Uwizeyimana, 2024). Bu nedenle, halkla ilişkiler eğitimcilerinin müfredatlarını YZ odaklı eğitim ve etik unsurları dahil ederek bu gelişen ihtiyaçlara geleceğin profesyonellerini

hazırlamak üzere uyarlaması acil bir gereklilik haline gelmiştir (Yang, 2024).

Ofis yönetiminde Yapay Zekâ (YZ) entegrasyonu, idari görevlerin otomasyon yoluyla verimliliğini artırmaktadır. YZ araçları, toplantı planlama, e-posta yönetimi ve rapor oluşturma gibi rutin işlemleri otomatikleştirerek iletişim süreçlerini kolaylaştırmakta ve yöneticilerin stratejik sorumluluklara odaklanmasına olanak tanımaktadır (Májovský vd., 2023). Bu alanlarda YZ'ye artan bağımlılık yalnızca üretkenlik düzeylerini etkilemekle kalmamakta, aynı zamanda örgütler içindeki kişilerarası dinamikleri de yeniden şekillendirmektedir. Çalışanların, YZ işlevleriyle uyumlu yeni beceriler geliştirmesi teşvik edilmekte ve rollerinde uyum sağlama yeteneği ile teknoloji okuryazarlığı vurgulanmaktadır (Aldousari ve Kithinji, 2024).

Hatta ilgili kuruluşlar YZ odaklı stratejiler benimsedikçe, YZ ile ilgili görevlerin yetkin şekilde yönetilmesine yönelik talep ortaya çıkmakta ve bu durum, YZ araçlarının etik ve etkili uygulanmasını denetleyebilecek YZ yöneticileri veya veri analistleri gibi uzmanlaşmış rollerin oluşmasına yol açabilmektedir. İşgücü rollerindeki bu yeniden yapılanma, mevcut çalışanları teknoloji destekli bir çalışma ortamında hareket edebilmeleri için gerekli bilgiyle donatan kapsamlı beceri geliştirme girişimlerini zorunlu kılmaktadır (Yiğitcanlar vd., 2020). Bu durum, özellikle ortaya çıkan teknolojilere uyum sağlama ve etik standartlara uyumu sürdürme açısından büyük önem taşımaktadır (Mahl vd., 2025).

Halkla ilişkilerin yapay zekâ (YZ) çağındaki dönüşümü, iç iletişimin ötesine geçerek paydaş yönetiminde yeni boyutlar kazanmaktadır. Sohbet robotları ve otomatik müşteri hizmeti platformları aracılığıyla kuruluşlar, kamusal sorgulara anında yanıt verebilmektedir (Májovský vd., 2023). Bu sistemlerin sunduğu gerçek zamanlı destek, kullanıcı deneyimini iyileştirirken aynı zamanda idari yükü azaltmakta ve halkla ilişkiler ekiplerinin stratejik faaliyetlere odaklanmasına olanak tanımaktadır. Bununla birlikte, uygulayıcıların bu teknolojilerin önyargıları pekiştirme ve yanlış iletişime yol açma potansiyellerine karşı uyanık olmaları gerekmektedir (Nalubega ve Uwizeyimana, 2024). Bu durum, sürekli etik eğitimlerinin ve politikaların geliştirilmesinin önemini vurgulamaktadır. YZ'nin iletişim pratiklerine entegrasyonu, kuruluşları sağlam etik standartlar geliştirmeye zorlamaktadır. Özellikle veri gizliliği, algoritmik önyargı ve insan denetiminin sınırlandırılması konuları acil müdahale gerektiren alanlardır (Wang ve Li, 2024). Uluslararası Halkla İlişkiler Derneği gibi kuruluşların etik yönergeler oluşturma çabaları (Anani-Bossman vd., 2024), sürdürülebilir halkla ilişkiler uygulamaları için sorumlu YZ kullanımının artık küresel bir gereklilik olduğunu ortaya koymaktadır.

Güncel eğilimler, YZ'nin tahmine dayalı analiz ve veri madenciliği gibi yeteneklerinin kurumsal karar alma mekanizmalarını kökten değiştirebileceğini ortaya koymaktadır. Büyük veri kümelerinin analizi sayesinde şirketler, tüketici davranışlarına ilişkin kritik içgörüler elde edebilmekte ve hedef demografik kitlelerle uyumlu pazarlama stratejileri geliştirebilmektedir (Valle-Cruz ve García-Contreras, 2023). Halkla ilişkiler alanında YZ araçlarının sunduğu duygu analizi ve medya takip sistemleri, kuruluşlara çoklu platformlarda gerçek zamanlı veri sağlayarak mesaj geliştirme süreçlerini optimize etme ve medya stratejilerini veriye dayalı şekillendirme imkanı tanımaktadır (Rezaee-Zavareh vd., 2024).

Kurumların YZ benimsemesini teşvik etmek üzere kaynak tahsisi düşünüldüğünde, eğitim ve altyapı gibi faktörler başarılı uygulamanın temelini oluşturmaktadır. Kurumların YZ okuryazarlığını geliştirmeye yatırım yapmaları gerekmektedir; bu yalnızca halkla ilişkiler profesyonellerine YZ araçlarının teknik kullanımı konusunda eğitim vermekle kalmayıp, aynı zamanda YZ'nin sınırlamaları ve kullanımıyla ilişkili etik hususlar hakkında eleştirel düşünmeyi teşvik etmeyi de içermektedir (Lahat vd., 2025). Bu bağlamda, eğitim konusundaki tartışmalar, hızla değişen bu ortamda mesleki gelişimin vazgeçilmez bir unsuru olarak sürekli öğrenmeyi vurgulamaktadır (Alkhalifah vd., 2024).

Kurumsal iletişim, aynı zamanda teknolojiye olan toplumsal güven gibi daha geniş sosyal meselelerle kesişmektedir. YZ'nin kitlelerle etkileşimleri şekillendirmeye devam etmesiyle birlikte, halkla ilişkiler profesyonelleri otomatikleştirilmiş iletişimde güvenilirlik ve şeffaflığı sürdürme karmaşıklığını yönetmek durumundadır. YZ destekli etkileşimlerde güven inşa etmek, insan odaklı iletişimi korurken etik YZ kullanımını vurgulayan net yönergelerin oluşturulmasını gerektirmektedir (Deep ve Verma, 2023).

Kuruluşlar iç süreçlerinde giderek daha fazla YZ'den yararlandıkça, bu teknolojilerin işyeri kültürünü şekillendirmedeki rolünü de tanımları gerekmektedir. YZ'yi etkili şekilde benimseyen ortamlar, genellikle insan ve makine yeteneklerini bütünleştiren işbirlikçi problem çözme yaklaşımlarını teşvik eden yenilikçi ve kapsayıcı kültürler geliştirmektedir (Chelsie ve Febriani, 2024). Bu işbirlikçi ortamların geliştirilmesi, şirketlerin üst düzey yetenekleri çekmesine ve elde tutmasına olanak sağlamakta, böylece teknolojik gelişmeler karşısında profesyonel uyum yeteneğinin artan önemini daha da pekiştirmektedir.

Geleceğe yönelik olarak, halkla ilişkiler, ofis yönetimi ve yönetici asistanlığı alanlarında YZ'nin rolünü düzenleyen politika çerçeveleri bütüncül ve ileri görüşlü olmalıdır. Etik YZ uygulamalarını teşvik etmek, düzenleyici destek

sağlamak ve kamu hesap verebilirliğini geliştirmek, YZ uygulamalarıyla ilişkili riskleri en aza indirmek için hayati önem taşıyacaktır (Baglivo vd., 2023). Bu yönergelerin oluşturulması, kuruluşların yalnızca YZ'nin karmaşıklıklarını yönetmesine yardımcı olmakla kalmayacak, aynı zamanda toplumsal değerler ve beklentilerle uyumlu bir yenilik kültürünü de teşvik edecektir.

Bu gelişmelerle YZ teknolojilerinin ortaya çıkışı kurumsal iletişimi dönüştürmekte, ofis yönetimi ve halkla ilişkiler alanlarında yeni roller yaratmakta ve mevcut olanları yeniden yapılandırmaktadır. YZ entegrasyonu, operasyonel verimlilikleri ve stratejik iletişimlerini geliştirmek için önemli fırsatlar sunarken; kamu güvenini, çalışan eğitimini ve uyum yeteneğini önceliklendiren düşünceli ve etik bir uygulama yaklaşımını gerektirmektedir. Kuruluşların bu değişimlerle proaktif şekilde etkileşime girmesi, işgücünün YZ teknolojilerinden yararlanmaya hazır olmasını sağlarken kurumsal iletişimde en yüksek uygulama standartlarını da koruması esastır.

2. YAPAY ZEKÂNIN KURUMSAL İLETİŞİME ETKİSİ

Yapay Zekânın (YZ) evrimi, kurumsal iletişimi halkla ilişkiler, iç iletişim ve yönetici karar alma süreçleri gibi çeşitli boyutlarıyla önemli ölçüde yeniden şekillendirmektedir. YZ teknolojilerinin hızla benimsenmesiyle kuruluşlar, yalnızca verimliliklerini artırmakla kalmamakta, aynı zamanda paydaşlarla etkileşim kurma ve örgütsel dinamikleri yönetme yöntemlerini de dönüştürmektedir (Çerçi, 2024).

Yapay Zekânın (YZ) kurumsal iletişim üzerindeki en önemli etkilerinden biri, veriye dayalı karar alma süreçlerini geliştirme kapasitesidir. YZ araçları, kuruluşların büyük miktarda bilgiyi hızla analiz etmesini sağlayarak pazarlama stratejileri, halkla ilişkiler ve müşteri etkileşimiyle ilgili daha bilinçli kararlar alınmasına olanak tanımaktadır. Bu eğilim, YZ'nin veri analizini otomatikleştirme, pazar eğilimlerini tahmin etme ve müşteri etkileşimlerini kişiselleştirme yeteneklerini vurgulayan çalışmalarda açıkça görülmektedir (Kaleel ve Alomari, 2024; Popescu vd., 2024). Kuruluşların YZ kaynaklı içgörülere giderek daha fazla güvenmesiyle birlikte, iletişim profesyonelleri bu içgörülerini yorumlama ve farklı kitlelerle rezonans kuran stratejik iletişimler oluşturmak için uygulama göreviyle karşı karşıya kalmaktadır (Çerçi, 2024).

YZ'nin halkla ilişkiler alanındaki etkileri oldukça derindir. Duygu analizi, medya izleme ve yanıt oluşturma gibi görevleri yerine getirebilen YZ sistemleri, kuruluşların kamuoyundaki endişelere hızlı yanıt vermesini ve genel iletişim

stratejilerini geliştirmesini sağlamaktadır (Karanja, 2023). Bununla birlikte, bu dönüşüm özellikle iletişim uygulamalarında YZ'nin etik boyutlarıyla ilgili zorlukları beraberinde getirmektedir. Şeffaflık, olası önyargılar ve otomatikleştirilmiş iletişimlerin kalitesi gibi konular önemli endişe kaynakları oluşturmaktadır (Salzano ve Ashby-King, 2025). Özellikle, halkla ilişkiler uzmanlarının bu karmaşıklıkları yönetirken paydaşlarıyla olan güven ve inandırıcılığı korumaları gerekmektedir (Anani-Bossman vd., 2024).

Yapay Zeka (YZ) teknolojilerinin iletişim süreçlerine entegre edilmesiyle birlikte ofis yönetimi rolleri de dönüşüm geçirmektedir. Rutin iletişim görevlerinin otomasyonu, yöneticilerin stratejik konulara odaklanmasına ve ekipleriyle paydaşlarıyla daha anlamlı etkileşimler kurmasına olanak tanımaktadır (Silviani, 2024). Bu geçiş, YZ ve veri analiziyle ilgili yeni beceriler edinmesi gereken profesyoneller için uyum yeteneğinin önemini vurgulamaktadır (Hemphill vd., 2023). Özellikle, iletişim profesyonelleri arasında YZ dinamiklerine ilişkin anlayış eksikliğinin bu araçların etkili entegrasyonunu ve kullanımını engelleyebileceğini gösteren araştırmalar dikkat çekicidir (Silviani, 2024).

Göz önünde bulundurulması gereken bir diğer kritik husus, kurumsal iletişimde YZ'nin kamuoyu nezdindeki algısıdır. YZ'ye yönelik kamuoyu duyarlılıkları, paydaş ilişkilerini önemli ölçüde etkileyebilmektedir. Araştırmalar, YZ destekli iletişimlere yönelik olarak artan verimlilik konusundaki iyimserlikle birlikte güvenilirlik ve şeffaflık konusundaki şüpheciliği içeren karmaşık kamuoyu tepkilerini ortaya koymaktadır (Bavli ve Galea, 2024). Bu ikilem, kuruluşların kamuoyu endişelerini ele alırken aynı zamanda YZ'nin faydalarını etkili şekilde sergileyen açık politikalar ve uygulamalar geliştirmesini zorunlu kılmaktadır.

Sorumlu YZ kullanımını sağlama çabaları, aynı zamanda sağlam eğitim ve politika çerçevelerine olan ihtiyacı da beraberinde getirmektedir. Kuruluşlar YZ konusunda bilgili bir işgücü yetiştirmeye çalışırken, eğitim programlarının yalnızca teknik becerileri değil, aynı zamanda YZ kullanımına ilişkin etik hususları da kapsaması gerekmektedir (Çerçi, 2024). Özellikle iletişim alanındaki eğitimciler, geleceğin profesyonellerini içinde yer alacakları teknolojik ortama hazırlamak için müfredatlarına YZ'yi dahil etmeye çağrılmaktadır (Çerçi, 2024).

Geleceğe bakıldığında, YZ, kurumsal iletişim ve kamuoyu algıları arasındaki etkileşimin gelişmeye devam edeceği öngörülebilir. Kuruluşlar, YZ'nin faydalarından yararlanırken ortaya çıkan eğilimleri ve etik kaygıları ele almak için çevik bir yaklaşım sergilemelidir. Araştırmalar ve pratik uygulamalar, şir-

ketlerin hem iç hem de dış iletişim stratejilerini geliştirmek için YZ'nin yeteneklerinden nasıl yararlanacağını yönlendirmede temel rol oynayacaktır (Holm ve Ploug, 2023).

Yapay Zekânın (YZ) kurumsal iletişime entegrasyonu; karar alma süreçlerini zenginleştiren, kamu etkileşimini güçlendiren ve iletişim süreçlerini optimize eden dönüştürücü bir fırsat sunmaktadır. Ancak bu geçiş, yenilikçilik ile etik değerler arasında özenli bir denge kurulmasını gerektirmekte ve kuruluşların YZ teknolojilerinin kullanımında şeffaf ve hesap verebilir olmasını zorunlu kılmaktadır. Bu yaklaşım sayesinde şirketler, itibarlarını güçlendirebilir ve paydaşlarıyla olan ilişkilerini derinleştirebilirler.

2.1. Basın Bülteni, E-Posta ve Sosyal Medya Metni Gibi İçeriklerin Otomatik Olarak Yazılması

Otomatik içerik üretiminde Yapay Zekâ (YZ) kullanımı, basın bültenleri, e-postalar ve sosyal medya gönderileri de dahil olmak üzere çeşitli kurumsal iletişim türlerinin oluşturulmasında devrim niteliğinde bir dönüşüm yaratmaktadır. YZ destekli araçlar, yazım sürecini önemli ölçüde kolaylaştırarak, bir şirketin marka kimliğini yansıtan tutarlı bir ton ve stil korunurken içerik üretiminin daha hızlı gerçekleşmesini sağlamaktadır (Podnar, 2024). Bu teknolojiler, doğal dil işleme (NLP) yöntemlerinden yararlanarak iyi yapılandırılmış mesajlar oluşturmaya yardımcı olmakta ve böylece genel iletişim verimliliğini artırmaktadır (Ge, 2023).

Ayrıca, otomatik yazım asistanları anında geri bildirim ve öneriler sunarak yazılı içeriğin kalitesini iyileştirmekte ve kullanıcıların fikirlerini sistematik bir şekilde ifade etmelerine olanak tanımaktadır (Gu, 2024). Bu özellikle hızlı tempolu ve yüksek hacimli iletişimin gerekli olduğu ortamlarda büyük avantaj sağlamaktadır. Örneğin, kurumsal iletişim stratejileri, sosyal medya platformlarında hedef kitlenin etkileşimini analiz etmek için YZ'den yararlanabilir ve böylece belirli demografik gruplara hitap eden özelleştirilmiş mesajlar oluşturulabilir (Yan, 2023). Bununla birlikte, kuruluşların otomatik yazımın beraberinde getirdiği özgünlük sorunları ve iletişimde insan yaratıcılığının ve emeğinin zayıflaması riski gibi etik etkiler konusunda dikkatli olmaları gerekmektedir (Liu ve Shao, 2024).

YZ'nin kurumsal yazım süreçlerine entegrasyonu, iletişimin okunabilirliğinin ve erişilebilirliğinin artırılması vaadini beraberinde getirmektedir. Otomatik araçlar, içeriği daha iyi anlaşılır hale getirmek için algoritmalar kullanarak

kurumsal iletişimin netliğini artırabilir; böylece mesajların yalnızca ikna edici değil, aynı zamanda farklı hedef kitleler tarafından kolayca anlaşılabilir olmasını sağlar (Vaithinen, 2022). YZ teknolojileri gelişmeye devam ettikçe, kurumsal iletişimdeki rolleri de genişleyecek ve bu durum hem verimliliği hem de etkili iletişimin insani boyutlarını dikkate alan dengeli bir yaklaşımı gerektirecektir.

YZ araçları otomatik yazım yoluyla kurumsal iletişimi geliştirmek için yenilikçi yöntemler sunsa da kuruluşların paydaşlar arasında güven ve bağlılığı sürdürülebilmek adına ilgili etik zorlukları dikkatle ele almaları gerekmektedir (Seif, 2023; Badham ve Luoma-aho, 2023).

2.2. Medya tarama ve duygu analizi sistemleri

Medya tarama ve duygu analiz sistemleri, kamuoyundaki algıyı ve etkileşimi gerçek zamanlı olarak izlemek için Yapay Zeka'dan (AI) yararlanarak kurumsal iletişim stratejilerinde giderek daha hayati bir hale gelmektedir. Bu sistemler, sosyal medya platformları, haber kaynakları ve diğer çevrimiçi forumlarda oluşturulan geniş veri kümelerinden içgörü elde etmek için doğal dil işleme (NLP) ve makine öğrenimi tekniklerini kullanmaktadır (Zerfaß vd., 2020). Dil ipuçlarını ve duygu göstergelerini sistematik olarak yorumlayarak kuruluşlar, paydaş endişelerine hızlı yanıt verebilir, mesajlaşma stratejilerini uyarlayabilir ve genel halkla ilişkiler çabalarını geliştirebilir (Rahman vd., 2021).

Kurumsal iletişimde duygu analizi uygulamaları, eğilimleri, krizleri ve etkileşim fırsatlarını belirlemeye yardımcı olabilir. YZ destekli analizler, marka imajı veya ürün algısına ilişkin kamuoyundaki değişimleri tespit ederek olumsuz algıları ele almak için iletişimlerin proaktif yönetimini sağlayabilir (Yaroğlu, 2025). Bu tür teknolojilerin uygulanması zorluklardan muaf değildir; veri gizliliği ve halkla ilişkilerde otomatik karar almanın etik sonuçlarına ilişkin endişeler dikkatli bir şekilde ele alınmalıdır (Klumpe vd., 2025).

Bu sistemlerin etkinliği, kullanılan veri girişinin kalitesine ve kullanılan algoritmaların karmaşıklığına bağlıdır. Kuruluşlar, duygu tespitinde doğruluğu korumak ve kamuoyu söyleminin dinamik yapısını etkili bir şekilde yönlendirebilmek için YZ sistemlerinin sürekli eğitimi ve güncellemelerine yatırım yapmalıdır (Zhang vd., 2025). YZ teknolojisindeki devam eden gelişmelerle birlikte, daha rafine medya tarama ve duygu analiz sistemlerinin potansiyeli, kuruluşlar için daha derin etkileşim ve daha stratejik iletişim yollarına ilham verecektir.

2.3. Kriz Durumlarında Otomatik Yanıt Stratejileri

Kriz durumlarında otomatik yanıt stratejilerinin kullanımı, Yapay Zeka (YZ) teknolojilerinin entegrasyonu sayesinde giderek daha sofistike hale gelmiştir. YZ sistemleri, büyük veri hacimlerini analiz ederek zamanında iletişim yanıtları formüle edebilmekte ve böylece kuruluşların krizleri etkili bir şekilde yönetmesine ve paydaşlar arasında panik tepkilerini hafifletmesine yardımcı olmaktadır (El-Sherif vd., 2022). COVID-19 pandemisi sırasında, sağlık çalışanlarının kritik bilgileri hızla yaymalarına ve halk sağlığı girişimlerini desteklemelerine olanak tanıyan YZ destekli araçlar, gelişen sağlık krizlerine gerçek zamanlı izleme ve yanıt verme amacıyla kullanılmıştır (Alhasan ve Hasaneen, 2021).

YZ destekli medya tarama ve duygu analiz araçları, krizler sırasında kamuoyu algısını anlamada kritik bir rol oynamaktadır. Kuruluşlar sosyal medya verilerini analiz ederek genel duygu durumunu ölçebilmekte ve iletişim stratejilerini buna göre ayarlayabilmektedir. Bu uyum yeteneği, etkili kriz yönetimi için temel öneme sahiptir, çünkü kuruluşlar olumsuz duygu durumuna hızla yanıt verebilmekte ve güven ile şeffaflık oluşturmak amacıyla kitlelerle proaktif olarak etkileşim kurabilmektedir (Dumitrescu vd., 2024).

Acil durum yönetimi bağlamında ise, YZ destekli simülasyon modelleri potansiyel kriz senaryolarını etkili bir şekilde öngörebilmekte ve iletişim ile operasyonel yanıtlara yönelik stratejik öneriler sunabilmektedir (Zhong vd., 2024). Bu öngörü yetenekleri, liderlerin reaktif stratejilerden proaktif kriz yönetimine geçiş yapmalarına olanak tanımakta, karar alma süreçlerini ve kaynak tahsis verimliliğini önemli ölçüde artırmaktadır.

Gerçek zamanlı analiz panolarının entegrasyonu, kuruluşlara krizler sırasında durumsal farkındalık sağlayarak kapsamlı veri analizlerine dayalı hızlı kararlar alınmasına olanak tanımaktadır. Bu teknoloji, karar vericilerin yanıtları özelleştirme ve otomatik mesajlaşma sistemlerini kullanarak kritik bilgileri halka net ve etkili bir şekilde iletme yeteneğini geliştirmektedir (Ojonugwa, 2025). Bununla birlikte, otomatik yanıtlar yoluyla veri gizliliği ve yanlış bilgi yayılma potansiyeline ilişkin etik kaygılar, bu YZ uygulamalarının dikkatli bir şekilde yönetilmesini gerektirmektedir (Asman vd., 2025).

YZ destekli otomatik yanıt stratejileri, kriz durumlarında kuruluşların çevikliğini önemli ölçüde artırarak daha etkili iletişim ve kaynak yönetimi sağlamaktadır. Ancak kuruluşlar, etik sonuçları dikkatle ele almalı ve YZ teknolojilerinin kullanımında şeffaflık ile hesap verebilirliği sağlamalıdır (Asman vd., 2025).

2.4. Chatbot Uygulamalarıyla Çevrimiçi Müşteri İlişkileri Yönetimi

Çevrimiçi müşteri ilişkileri yönetimi (CRM), YZ destekli sohbet robotu uygulamalarının devreye alınmasıyla giderek geliştirilmektedir. Bu sanal asistanlar, işletmelere müşteri etkileşimini iyileştirmek için uygun maliyetli bir araç sunmakta, anında yanıt sağlamak ve gerçek zamanlı sorgulara yardımcı olmaktadır (Pillai ve Sivathanu, 2020; Sundjaja vd., 2024). Sohbet robotları, sık sorulan soruları yanıtlama, kullanıcıları satın alma sürecinde yönlendirme ve kullanıcı davranışlarına dayalı kişiselleştirilmiş pazarlama mesajları sunma gibi çeşitli işlevleri yerine getirecek şekilde programlanabilmektedir (Meier vd., 2024; Klein ve Martinez, 2022).

Araştırmalar, sohbet robotu etkileşimlerinin etkililiğinin müşteri memnuniyeti ve bağlılığı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Örneğin, sohbet robotlarında dostane bir görünüm veya konuşma tarzı gibi antropomorfik tasarım öğeleri, kullanıcı katılımını ve memnuniyet düzeylerini olumlu yönde etkilemektedir (Shin vd., 2022; Chen vd., 2021). Dahası, mizah ve ilişkilendirilebilir iletişim tarzlarının entegrasyonunun müşterilerin hizmet kalitesi algılarını geliştirdiği gösterilmiştir (Shaikh vd., 2023). Bu tür duygusal bağlantı, müşteri deneyiminin marka bağlılığını belirleyebildiği rekabetçi pazarlarda kritik öneme sahiptir (Uddin vd., 2024).

E-ticaret bağlamında, sohbet robotlarının müşteri hizmetleri sürecini kolaylaştırdığı kanıtlanmış olup, müşterilerin yanıt beklemek için harcadıkları süreyi önemli ölçüde azaltmakta ve hizmet verimliliğini artırmaktadır (Huang ve Gürsoy, 2024). Müşteri duygu ve tercihlerini gerçek zamanlı olarak analiz eden sohbet robotları, aynı zamanda kişiselleştirilmiş öneriler sunarak etkileşimleri daha özelleştirilmiş hissettirmek suretiyle genel kullanıcı deneyimini iyileştirebilmektedir (Ozuem vd., 2024; Fu vd., 2024).

Çevrimiçi CRM’de sohbet robotu teknolojilerinin uygulanması zorluklardan muaf değildir. Bu sistemlerin başarısı, kullanılabilirliklerine ve müşterilerin onlara duyduğu güvene bağlıdır. Sohbet robotlarının yeteneklerinin şeffaflığı ve karmaşık sorguları ne kadar iyi yönetebildikleri gibi faktörler, kullanıcı güveninin oluşturulmasında kritik öneme sahiptir (Sundjaja vd., 2024; Chetana, 2024). Kuruluşlar, müşteri deneyimlerini en iyi duruma getirmek için bu sistemlerin sürekli iyileştirilmesine yatırım yapmalı ve eksiklikleri gidermelidir (Sitanggang vd., 2023).

Tablo 1’de karşılaştırmalı sunumu verilmiş olan örneklemeler ile çevrimiçi müşteri ilişkileri yönetiminde sohbet robotlarının benimsenmesi, verimli, etkileşimli ve kişiselleştirilmiş deneyimler sunarak müşteri hizmetlerini önemli

ölçüde geliştirmektedir. Bu teknolojiler ilerledikçe, yapay zeka çeşitli sektörlerde müşteri etkileşim stratejilerini yeniden tanımlama potansiyeline sahiptir.

Tablo 1. Kurumsal İletişimde Yapay Zeka Destekli Araçlar ve Kullanım Alanları

Yapay Zekâ Aracı	Kullanım Alanı	Açıklama
ChatGPT, Copilot vb.	Yazılı İletişim, Metin Üretimi	E-posta, bülten, sosyal medya içeriği hazırlama
Otter.ai, Fireflies.ai	Toplantı Notları, Transkript ve Özetleme	Online toplantılarda not alma ve özetleme
Hootsuite, Buffer + AI	Sosyal Medya Planlama	Paylaşım takvimi ve hedefli iletiler üretme
Talkwalker, Brandwatch	Duygu Analizi, Medya Takibi	Marka algısını ölçme, kriz tespiti
Chatbot yazılımları	Müşteri Hizmetleri, Otomatik Yanıtlar	7/24 çevrimiçi destek, ilk yanıt sistemi

3. YÖNETİCİ ASİSTANLIĞINDA YENİ DİJİTAL ROLLER

Yönetici asistanlığında ortaya çıkan yeni dijital roller, büyük ölçüde çeşitli sektörlerde dijital teknolojilerin sürekli entegrasyonuna bağlanmaktadır. Dijital dönüşüm, yönetici asistanlarının iletişim, proje yönetimi ve veri analizini kolaylaştıran araçlardan yararlanarak uyum sağlamasını gerektirmektedir. Kuruluşlar dijital iş akışlarını benimsedikçe, yönetici asistanlarının geleneksel idari görevlerin ötesine geçen dijital okuryazarlık, çeviklik ve sanal işbirliği ortamlarını yönetebilme becerilerini içeren yetkinlikler geliştirmesi gerekmektedir (Klus ve Müller, 2020; Zekan vd., 2023).

Dahası, akıllı kişisel asistanların (IPAs) entegrasyonu, yönetici asistanlığı alanını dönüştürerek verimlilik ve etkinliğin artmasını sağlamaktadır (Jeromela ve Conlan, 2023). Uzaktan ve hibrit çalışma modellerine geçişle birlikte, dijital platformlarda gezinme ve ekipleri etkili bir şekilde yönetebilen proaktif yönetici asistanlarına olan talep artmaktadır (Kessel ve Graf-Vlachy, 2021). Bu eğilim, yönetici asistanlığındaki değişen rollerle baş edebilmek için teknoloji alanında sürekli beceri geliştirmeyi gerektiren önemli bir geçişe işaret etmekte

(Senjam, 2022; Gigauro, 2020) ve stratejik dijital liderliğin önemini vurgulamaktadır (Preindl vd., 2020).

3.1. Kurumsal Sosyal Medya için İçerik Önerileri

Kurumsal sosyal medyanın değişen manzarasında, etkileşim ve etkililik için yenilikçi yaklaşımların benimsenmesi kritik önem taşımaktadır. Öne çıkan eğilimlerden biri, özellikle sohbet robotları gibi YZ teknolojilerinin entegrasyonudur. Bu teknolojiler, iletişim stratejilerini ve içerik yönetiminde yönetici işlevlerini geliştirerek kitlelerle etkileşimi artırma potansiyeli göstermiştir. Araştırmalar, YZ sohbet robotlarının yönetici becerilerini geliştirebileceğini ortaya koysa da, bulguların genellenebilirliğine ilişkin sınırlamalar mevcuttur (Pergantis vd., 2025). Bu dijital araçlar, markalar için daha etkileşimli platformlar oluşturmak amacıyla kişiselleştirilmiş kullanıcı deneyimleri sunacak şekilde uyarlanabilmektedir.

Dahası, yardımcı teknolojilerin yükselişi, kurumsal iletişimde erişilebilirliğin önemini vurgulamakta ve etkileşimlerin kapsayıcı olmasını ve çeşitli kitlelere hitap etmesini sağlamaktadır. Çalışmalar, yeni teknolojilerin nörogeşimsel bozuklukları olan bireylerin iletişim becerilerini ve sosyal katılımını iyileştirerek destekleyebileceğini göstermektedir. Bu bulgular, kapsayıcı bir ortam oluşturmayı hedefleyen şirketler için önemli çıkarımlar barındırmaktadır (Ciarmoli ve Stasolla, 2023). Şirketler sosyal sorumluluk odaklarını genişlettikçe, bu teknolojilerden yararlanmak genel etkileşimi ve marka bağlılığını artırabilir.

Dijital liderlik konusunda stratejik bir yaklaşım benimsemek de büyük önem taşımaktadır. Yöneticilerin, ekipleri içinde dijitalleşme etrafında olumlu bir kültür oluşturarak uyum sağlama yeteneğini ve işbirliğini teşvik etmeleri önerilmektedir (Klus ve Müller, 2021; Zekan vd., 2023). Bu unsurları ele alarak kuruluşlar, kurumsal sosyal medya varlıklarını etkili şekilde güçlendirebilir, etkileşimi artırabilir ve dinamik ve kapsayıcı bir çevrimiçi ortam oluşturabilirler.

3.2. Yapay Zeka İle Basit Grafik ve Sunum Tasarımları Oluşturma Becerisi

Yapay zekânın (YZ) grafik ve sunum tasarımına entegrasyonu, kullanıcıların benzeri görülmemiş bir kolaylık ve verimlilikle içerik üretmesini sağlayarak

yaratıcı süreçte köklü bir dönüşüm yaratmıştır. OpenAI'in DALL·E ve Autodesk'in Generative Design gibi araçlar, metinsel betimlemelerden benzersiz görsel çıktılar üreterek tasarımcıların yenilikçi fikirler keşfetmesine olanak tanımakta ve yaratıcı süreci önemli ölçüde geliştirmektedir (Zailuddin vd., 2024).

Canva ve Adobe Firefly gibi YZ destekli platformlar, karmaşık tasarım görevlerini basitleştiren rehberli arayüzler sunarak yeni başlayanlar için temel kaynaklar haline gelmiştir (Osei-Wusu vd., 2025). Bu platformlar yalnızca görsel tasarımı desteklemekle kalmaz, aynı zamanda etkileşimli özelliklerle kullanıcı katılımını artırır ve tasarım ilkelerinin etkili şekilde öğrenilmesini teşvik eder. YZ'nin iş akışlarını kolaylaştırma ve verimliliği artırma becerisi, kullanıcıların temel tasarım becerilerini geliştirmesine de yardımcı olmaktadır (Adeleye, 2024).

YZ araçları sayesinde tasarımın demokratikleşmesi, resmi eğitim almamış bireylerin profesyonel kalitede grafikler ve sunumlar oluşturmaya olanak tanımaktadır. Bu değişim, geleneksel tasarım eğitimi yeniden şekillendirerek YZ'nin eğitim sistemlerine entegre edilmesi yönünde daha geniş bir eğilime işaret etmektedir (Batley ve Glithro, 2024; Mohamed vd., 2024).

3.4. Toplantı Notlarını Otomatik Özetleyebilme

Toplantı notlarının otomatik özetlenmesi, çok sayıda sanal etkileşimin karakterize ettiği ortamlarda verimliliği artırmak için pratik bir çözüm olarak giderek daha fazla ilgi görmektedir. Otomatik toplantı özetleme araçları ve yöntemleri, uzun tartışmalardaki temel bilgileri özlü özetlere dönüştürmek için doğal dil işleme (NLP) alanındaki gelişmelerden yararlanmaktadır. Araştırmalar, geleneksel özetleme tekniklerinin toplantı transkriptlerinde sıklıkla karşılaşılan karmaşıklık ve tekrarlardan dolayı zorluklarla karşılaştığını ve daha sofistike yaklaşımların geliştirilmesini gerektirdiğini göstermektedir (Wang vd., 2024).

Son çalışmalar, özetleme doğruluğunu iyileştirmek için çeşitli metodolojiler önermiş ve alana özgü bilginin önemini ile toplantı içeriğinin özetlenmesinde kilit eylem maddelerinin relevansını vurgulamıştır (Koay vd., 2020; Golia ve Kalita, 2023; Huebner vd., 2021). Transkriptleri önce yoğunlaştırıp sonra özetlemeyi içeren iki aşamalı bir çerçevenin daha tutarlı ve bağlamsal olarak ilgili özetler elde etmede umut vaat ettiği gözlemlenmiştir (Tan vd., 2023). Ayrıca, sorgu odaklı toplantı özetleme teknikleri, kullanıcıların ihtiyaçlarını karşılayan spesifik bilgileri almalarına olanak tanıyarak özetlerin kullanılabilirliğini artırmaktadır (Yu vd., 2023; Liu vd., 2023).

Bu gelişmeler ışığında, otomatik özetleme sistemleri uygulamak isteyen kuruluşlar, bağlamsal anlayışı vurgulayan ve performans doğruluğunu artırmak için büyük ölçekli etiketli veri kümelerinden yararlanan makine öğrenimi modellerini entegre ederek büyük fayda sağlayabilirler (Hu vd., 2023; Laskar vd., 2023). Bu yenilikler, yalnızca daha verimli not almayı kolaylaştırmakla kalmaz, aynı zamanda toplantılardaki kritik içgörülerin korunmasını ve kolayca erişilebilir olmasını da garanti eder (Koay vd., 2021).

3.5. Marka Mesajlarının Dış İletişimle Tutarlı Olmasını Denetleyebilme

Marka mesajlarının dış iletişim kanallarında tutarlılığının izlenmesi, tüketici güveni oluşturmak ve sürdürmek açısından hayati önem taşımaktadır. Araştırmalar, etkili marka iletişiminin tüm kanal ve platformlarda tutarlılık sağlaması gerektiğini, bunun tüketicilerin marka algısını ve deneyimlerini geliştirdiğini vurgulamaktadır (Deepa ve Baral, 2021; Noor vd., 2024). Kuruluşların iç ve dış mesajlarını uyumlu hale getirmesi, hem çalışanlarla hem de tüketicilerle rezonansa giren tutarlı bir marka kimliği yaratmakta ve böylece marka bağlılığını güçlendirmektedir (Itam vd., 2020; Perera ve Yatigammana, 2021).

İçsel markalama uygulamaları, bu tutarlılığın sağlanmasında önemli rol oynamaktadır. Marka değerleri konusunda iyi bilgilendirilmiş çalışanlar, kriz yönetimi ve pazarlama faaliyetleri sırasında kritik önem taşıyan bu mesajları dış etkileşimlerinde daha tutarlı şekilde aktarmaktadır (Perera ve Yatigammana, 2021; Mó vd., 2020; Retamosa vd., 2020). Bu uyum yalnızca karmaşık mesajlaşmayı önlemekle kalmaz, aynı zamanda kuruluşun itibarını da pekiştirir (Yu vd., 2022). Marka iletişiminin çeşitli kanallarda stratejik entegrasyonunun müşteri katılımını ve marka değerini artırdığı kanıtlanmıştır (Tressoldi vd., 2023; Šerić ve Mikulić, 2020).

Tutarlı marka mesajlaşması başarılı bir marka değeri için kritik öneme sahiptir. İşveren markalamasının entegre edilmesi ve tüm paydaşların (iç ve dış) uyumlu mesajlar iletişimini sağlamak, güvenilir ve tanınmış bir marka yaratmada etkili bir yöntemdir (Estima ve Guimarães, 2022; Fortunisa vd., 2021).

4. ZORLUKLAR VE RİSKLER

Yapay zekâ kullanım kapsamı açısından, büro yönetim faaliyetlerinin sürdürülmesinde, yönetici asistanlığı çalışmalarında ve halkla ilişkiler süreçlerinde faydalanılırken karşılaşılabilecek çeşitli zorluk ve risk olasılıkları barındırmaktadır.

4.1. Yapay Zekânın Bilgi Güvenliği Açısından Doğru Kullanılmaması

Yapay zekânın (YZ) yanlış kullanımı, bilgi güvenliği bağlamında önemli riskler oluşturabilmektedir. Temel zorluklardan biri, siber suçlular tarafından veri manipülasyonu veya hizmet kesintileri için istismar edilebilen YZ sistemlerindeki potansiyel güvenlik açıklarından kaynaklanmaktadır. Üretken YZ'nin operasyonları geliştirebilme kapasitesine rağmen, sofistike kimlik avı şemalarının oluşturulması gibi yeni siber tehditlere de yol açabildiği gözlemlenmiştir (Wang, 2024). Bu teknolojiler, yeterli güvenlik önlemleri alınmadığında hassas bilgilerin istemeden açığa çıkmasına neden olabilmektedir.

YZ'nin güvenlik altyapılarına entegrasyonu, algoritmik önyargı ve veri gizliliği endişeleri gibi sistem bütünlüğünü zayıflatabilecek karmaşıklıklar getirmektedir (Reddy, 2024). Veri koruma düzenlemelerine uyum ve şeffaflığı sağlamayan kuruluşlar, itibar kaybına uğrayabilir ve yasal yaptırımlarla karşılaşabilir; bu durum, YZ kullanımına yönelik sağlam yönetim mekanizmalarının kritik önemini vurgulamaktadır (Esposti ve Ferrandiz, 2021). YZ yeniliklerinin faydalarından yararlanırken kötüye kullanımı önlemek için bu teknolojilerin veri güvenliği üzerindeki etkilerinin anlaşılması büyük önem taşımaktadır (Sangarsu, 2022).

Makine öğrenimi modellerinin eğitim verilerindeki güvenlik açıkları, model çıkarım saldırılarına (model inference attacks) yol açabilmekte ve hassas eğitim verilerinin ifşasına neden olabilmektedir (Chen vd., 2023). Ayrıca, YZ destekli otomasyon sistemlerinde karar verme süreçlerinin şeffaflıktan yoksun olması, siber güvenlik olaylarına müdahalede gecikmelere ve yanlış yönlendirmelere sebebiyet verebilmektedir (NIST, 2023). Bu nedenle, YZ sistemlerinin tasarım aşamasından itibaren “güvenli tasarım” (secure by design) prensiplerine uygun şekilde geliştirilmesi ve sürekli güvenlik testlerine tabi tutulması gerekmektedir (ENISA, 2024).

YZ teknolojilerinden yararlanan kuruluşların güvenlik ihlallerini önlemesi

ve hassas verilerin korunmasını sağlaması için, ilgili risklerin derinlemesine anlaşılmasının yanı sıra proaktif güvenlik önlemlerinin alınması kritik önem taşımaktadır. Bu kapsamda:

- Sistem Düzeyinde Önlemler: YZ modellerinin eğitim ve dağıtım süreçlerinde şifreleme, anonimleştirme ve erişim kontrol mekanizmalarının uygulanması (ISO/IEC 27001, 2022)
- Sürekli İzleme: Anomali tespit sistemleriyle YZ çıktılarının gerçek zamanlı denetlenmesi ve olağandışı davranış modellerinin belirlenmesi (NIST AI RMF, 2023)
- Etik Çerçeveler: YZ sistemlerinin insan gözetiminde (human-in-the-loop) çalışmasını zorunlu kılan ve algoritmik kararların denetlenebilirliğini sağlayan kurumsal politikaların oluşturulması (EU AI Act, 2024)

Bu çok katmanlı yaklaşım, YZ'nin dönüştürücü potansiyelinden güvenli şekilde yararlanırken ortaya çıkabilecek siber risklerin sistematik olarak yönetilmesine olanak tanıyacaktır.

4.2. Kurumsal Temsilin Standart Dışı Otomatik Yanıtlarla Zedelenmesi

Yapay zekânın (YZ) kurumsal iletişime özellikle halkla ilişkiler alanına entegrasyonu, standart dışı otomatik yanıtların yol açabileceği potansiyel zararlar bağlamında önemli zorluklar barındırmaktadır. Temel sorunlardan biri, YZ sistemlerinin sıklıkla genel geçer, uyumsuz veya bağlamsal olarak uygunsuz iletişimler üretmesi ve bunun kurumsal itibara zarar verebilmesi ile paydaşlar arasında yanlış anlaşılmalara yol açabilmesidir. Zhou ve arkadaşları, YZ sistemlerinin konuşma kalitesinin kullanıcı algısı ve ilişkisel sonuçlar üzerinde önemli etkisi olduğunu, dolayısıyla zayıf konuşma yeteneklerinin bu teknolojilere güvenen kuruluşlara yönelik olumsuz değerlendirmelere sebep olabileceğini ortaya koymaktadır (Zhou vd., 2024).

Benzer şekilde, Juwita ve arkadaşları halkla ilişkiler profesyonellerinin YZ ile ilişkili fayda ve riskleri etkili şekilde aktarma gerekliliğini vurgulamakta, bu iletişimlerin yönetilememesi durumunda şirketlerin itibar risklerinin artabileceğine dikkat çekmektedir (Juwita vd., 2024). Jeong ve Park (2023) ise YZ'nin halkla ilişkiler stratejilerini nasıl etkilediğini ortaya koyarak, kamuoyu algısının doğru yorumlanmasının yanlış anlaşılmaları önleme ve kurumsal temsili koruma açısından taşıdığı önemi vurgulamaktadır.

YZ kurumsal iletişimde otomasyon avantajları sunsa da potansiyel riskleri azaltmak ve kurumsal bütünlüğü korumak için dikkatli bir denetim gerektirmektedir. Bu açıdan üç temel önlem öne çıkmaktadır: (1) bağlama duyarlı YZ modellerinin geliştirilmesi, (2) insan denetimini zorunlu kılan hibrit sistemlerin uygulanması ve (3) YZ çıktılarının sürekli olarak iletişim uzmanları tarafından değerlendirildiği kalite kontrol mekanizmalarının oluşturulması. Bu önlemler, otomasyonun verimlilik avantajları ile kurumsal itibarın korunması arasında denge sağlayacaktır.

4.3. Yapay İçeriklerin Etik ve Telif Sorumluluğu

Yapay zekâ tarafından üretilen içerikle (AIGC) ilişkili etik ve telif hakkı sorumlulukları, kurumsal iletişim için yeni ortaya çıkan karmaşık bir zorluk teşkil etmektedir. AIGC'nin benzersiz doğası, yazarlık ve mülkiyet konularında önemli soruları gündeme getirmektedir. ChatGPT gibi YZ sistemleri insan yaratıcılığını taklit edebilen metinler üretebildiğinden, bu tür içeriklerin geleneksel olarak insan yazarlara ayrılan telif hakkı korumasına hak kazanıp kazanmadığına dair tartışmalar ortaya çıkmaktadır (Miernicki ve Ng, 2020; ÇEBİ vd., 2023; Zia-UI-Haq, 2024). Özellikle mevcut düzenlemelerdeki netlik eksikliği, bu tür içerikler etrafındaki belirsizliği artırmakta ve YZ'yi iletişim stratejilerine entegre eden kuruluşlar için potansiyel yasal riskler yaratmaktadır (Adaka ve Olubiyi, 2022; Zhang, 2023).

YZ tarafından üretilen içerikte şeffaflık konusundaki endişeler, genellikle içeriğin güvenilirliği ve bütünlüğü konusunda şüphecilikle sonuçlanmaktadır. Araştırmalar, bireylerin “YZ tarafından üretilen” ifadesini otomatik olarak “yanlış” ile eşitlemediğini, ancak etiketlenmiş içeriğe etiketlenmemiş içerikten daha şüpheli yaklaştığını göstermektedir (Altay ve Gilardi, 2023). Tüketiciler ve paydaşlar şirketlerden hesap verebilirlik talep ettikçe, içerik oluşturmada YZ'nin rolünü açıklığa kavuşturmamak güveni zedeleyebilir (Mahingoda, 2024; Chen ve Ryoo, 2025). Sonuç olarak şirketler, kamu güvenini korumak ve gelişen yasal standartlara uymak için YZ'nin içerik oluşturmadaki kullanımını açıklayan sağlam iç politikalar geliştirmelidir (Yanagita vd., 2023; Huang ve Chen, 2024; Leung vd., 2023). Bu çok yönlü zorluk, kurumsal iletişim stratejilerinin etik sonuçları ve telif hakkı sorumluluklarını yönetirken YZ teknolojisinin hızla gelişen ortamına uyum sağlaması gerekliliğini vurgulamaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

İş dünyasında yapay zekâ (YZ) kullanımının artması, yalnızca verimlilik ve üretkenlik açısından değil, aynı zamanda ofis yönetimi ve halkla ilişkiler gibi geleneksel alanların yeniden tanımlanması bağlamında da önemli bir dönüşüm yaratmıştır. Bu dönüşüm, yönetici asistanlarının statüsünü basit sekreterlik rolünden, veri okuryazarlığı, stratejik iletişim ve dijital temsil becerilerine sahip daha stratejik bir konuma yükseltmiştir. Halkla ilişkiler uzmanları için ise yapay zekâ, bir teknolojiden ziyade; kitle duygusal analizi yapan, kriz iletişimini hızlandıran ve marka etkileşimini kolaylaştıran stratejik bir iş birliktir.

Bu çerçevede, kurumsal iletişimde olumlu mesleki rol evrimini ve uzun vadedi başarıyı sağlamak için hem meslek okullarının hem de lisans programlarının müfredatlarının gözden geçirilmesi gerekmektedir. Mevcut ders programlarına dijital okuryazarlık, algoritmik düşünme, etik farkındalık ve veri odaklı karar alma süreçlerinin dâhil edilmesi, mezunların iş piyasasında daha rekabetçi olmalarını sağlamakla kalmayacak, aynı zamanda teknolojik değişimin risklerinin daha bilinçli yönetilmesine de katkıda bulunacaktır.

Kurumsal düzeyde, YZ destekli sistemlerin etkin bir şekilde uygulanması, teknik uzmanlık kadar etik yönetim, şeffaflık ve personel katılımına dayalı bütüncül bir yaklaşımın da sonucudur. Dolayısıyla, organizasyonların dijital dönüşümde insan odaklı bir yaklaşım benimsemesi ve YZ yeteneklerini sürdürülebilir ve kapsayıcı bir şekilde kurumsal sistemlerine entegre etmesi gerekmektedir.

Genel kapsamda irdelendiğinde, yapay zekânın ortaya çıkışı yalnızca teknolojik bir yenilik değil, aynı zamanda ofis yönetimi, yönetici destek hizmetleri ve halkla ilişkilerde mesleki kimliklerin yeniden yapılandırılmasını gerektiren derin bir sosyo-kültürel dönüşümdür. Dengeli ve etkili bir geçiş süreci; disiplinler arası yaklaşımlar, eğitim reformları ve kurumsal politikaların sinerjisini gerektirir. Böylece bireyler, kurumlar ve toplum, dijital çağın taleplerine uyum sağlayabilecek kapasiteye kavuşabilir.

KAYNAKÇA

- Adeleye, I. (2024). The impact of artificial intelligence on design: enhancing creativity ve efficiency. JEAS, 3(1), 1-14. <https://doi.org/10.70560/vvsfej12>
- Agostinelli, S., Cumo, F., Guidi, G., ve Tomazzoli, C. (2021). Cyber-physical systems improving building energy management: digital twin and artificial intelligence. Energies, 14(8), 2338. <https://doi.org/10.3390/en14082338>
- Aldousari, E. ve Kithinji, D. (2024). Artificial intelligence and health information: a bibliometric analysis of three decades of research. Health Informatics Journal, 30(3). <https://doi.org/10.1177/14604582241283969>
- Alhasan, M. ve Hasaneen, M. (2021). Digital imaging, technologies and artificial intelligence applications during covid-19 pandemic. Computerized Medical Imaging and Graphics, 91, 101933. <https://doi.org/10.1016/j.compmedimag.2021.101933>
- Alkhalifah, J., Bedaiwi, A., Shaikh, N., Seddiq, W., ve Meo, S. (2024). Existential anxiety about artificial intelligence (ai)- is it the end of humanity era or a new chapter in the human revolution: questionnaire-based observational study. Frontiers in Psychiatry, 15. <https://doi.org/10.3389/fpsyt.2024.1368122>
- Altay, S. and Gilardi, F. (2023). People are skeptical of headlines labeled as ai-generated, even if true or human-made, because they assume full ai automation.. <https://doi.org/10.31234/osf.io/83k9r>
- Anani-Bossman, A., Nutsugah, N., ve Abudulai, J. (2024). Artificial intelligence in public relations and communication management: perspectives of ghanaian professionals. Communicare Journal for Communication Studies in Africa, 43(1), 3-13. <https://doi.org/10.36615/jcsa.v43i1.2506>
- Arora, M. (2025). The role of artificial intelligence in enhancing commodity trading and risk management solutions. Interantional Journal of Scientific Research in Engineering and Management, 09(01), 1-7. <https://doi.org/10.55041/ijssrem11176>
- Asman, O., Torous, J., ve Tal, A. (2025). Responsible design, integration, and use of generative ai in mental health. Jmir Mental Health, 12, e70439-e70439. <https://doi.org/10.2196/70439>
- Badham, M. ve Luoma-aho, V. (2023). Introduction to the handbook on digital corporate communication., 1-16. <https://doi.org/10.4337/9781802201963.00009>
- Baglivo, F., Angelis, L., Casigliani, V., Arzilli, G., Privitera, G., ve Rizzo, C. (2023).

- Exploring the possible use of ai chatbots in public health education: feasibility study. *Jmir Medical Education*, 9, e51421. <https://doi.org/10.2196/51421>
- Batley, A. ve Glithro, R. (2024). Exploring the synergy of ai generative fill in photoshop and the creative design process utilising informal learning., 1-6. <https://doi.org/10.35199/epde.2024.1>
- Bavli, I. ve Galea, S. (2024). Key considerations in the adoption of artificial intelligence in public health. *Plos Digital Health*, 3(7), e0000540. <https://doi.org/10.1371/journal.pdig.0000540>
- Bhavaraju, S. (2023). Artificial intelligence in healthcare: doctor as a stakeholder.. <https://doi.org/10.5772/intechopen.111490>
- Blatch-Jones, A., Church, H., ve Crane, K. (2024). Exploring the potential benefits and challenges of artificial intelligence for research funding organisations: a scoping review.. <https://doi.org/10.1101/2024.09.26.24314280>
- Chelsie, S. ve Febriani, E. (2024). Transformation of the role and competence of public relations in using artificial intelligence technology. *Jurnal Indonesia Sosial Teknologi*, 5(11), 5003-5012. <https://doi.org/10.59141/jist.v5i11.1264>
- Chen, J., Le, T., ve Florence, D. (2021). Usability and responsiveness of artificial intelligence chatbot on online customer experience in e-retailing. *International Journal of Retail ve Distribution Management*, 49(11), 1512-1531. <https://doi.org/10.1108/ijrdm-08-2020-0312>
- Chen, X. ve Ryoo, J. (2025). Improving ethical leadership in sustainable public health through fractal ai. *ejaset*, 3(1), 43-61. [https://doi.org/10.59324/ejaset.2025.3\(1\).04](https://doi.org/10.59324/ejaset.2025.3(1).04)
- Chetana, C. (2024). Chatbots and virtual assistants in e-commerce: transforming customer service and engagement. *International Journal of Research Publication and Reviews*, 5(10), 1521-1528. <https://doi.org/10.55248/geng-pi.5.1024.2743>
- Ciarmoli, D. ve Stasolla, F. (2023). New technologies to support people with neurodevelopmental disorders: a selective review. *Obm Neurobiology*, 07(01), 1-32. <https://doi.org/10.21926/obm.neurobiol.2301163>
- Cutler, D. (2023). What artificial intelligence means for health care. *Jama Health Forum*, 4(7), e232652. <https://doi.org/10.1001/jamahealthforum.2023.2652>
- Çebi, E., Reisoğlu, P., Ve Goktas, E. (2023). The Influence Of Artificial Intelligence On Copyright Law. *Isslp*, 2(2), 33-41. <https://doi.org/10.61838/Kman.Isslp.2.2.5>
- Çerçi, Ü. (2024). An innovative communication paradigm for the future of public

- relations: artificial intelligence. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*. <https://doi.org/10.17829/turcom.1360264>
- Dahmen, J., Kayaalp, M., Ollivier, M., Pareek, A., Hirschmann, M., Karlsson, J., ... ve Winkler, P. (2023). Artificial intelligence bot chatgpt in medical research: the potential game changer as a double-edged sword. *Knee Surgery Sports Traumatology Arthroscopy*, 31(4), 1187-1189. <https://doi.org/10.1007/s00167-023-07355-6>
- Deep, G. ve Verma, J. (2023). Embracing the future: ai and ml transforming urban environments in smart cities. *Journal on Artificial Intelligence*, 5(0), 57-73. <https://doi.org/10.32604/jai.2023.043329>
- Deepa, R. ve Baral, R. (2021). Relationship between integrated communication effectiveness and employee-based brand equity – mediating role of psychological contract fulfillment. *Journal of Product ve Brand Management*, 30(6), 883-897. <https://doi.org/10.1108/jpbm-01-2019-2212>
- Demirci, O., Hannane, J., ve Zhu, X. (2025). Who is ai replacing? the impact of generative ai on online freelancing platforms. *Management Science*. <https://doi.org/10.1287/mnsc.2024.05420>
- Dumitrescu, C., Radu, V., Gheorghe, R., Tăbircă, A., Ștefan, M., ve Manea, L. (2024). Crowd panic behavior simulation using multi-agent modeling. *Electronics*, 13(18), 3622. <https://doi.org/10.3390/electronics13183622>
- El-Sherif, D., Abouzid, M., Elzarif, M., Ahmed, A., Albakri, A., ve Alshehri, M. (2022). Telehealth and artificial intelligence insights into healthcare during the covid-19 pandemic. *Healthcare*, 10(2), 385. <https://doi.org/10.3390/healthcare10020385>
- Esposti, S. and Ferrandiz, E. (2021). After the gdpr: cybersecurity is the elephant in the artificial intelligence room. *European Business Law Review*, 32(Issue 1), 1-24. <https://doi.org/10.54648/eulr2021001>
- Estima, A. ve Guimarães, C. (2022). Do universities have a distinctive brand personality? the case of eciu universities.. <https://doi.org/10.4995/head22.2022.14439>
- Fortunisa, A., Sule, E., Sondari, M., ve Soemaryani, I. (2021). What does variable matter for employee brand consistent behavior as imply of employee branding outcomes: a literatur review.. <https://doi.org/10.2991/aebmr.k.210522.020>
- Fu, J., Mouakket, S., ve Sun, Y. (2024). Factors affecting customer readiness to trust chatbots in an online shopping context. *Journal of Global Information Management*, 32(1), 1-22. <https://doi.org/10.4018/jgim.347503>
- Fukumura, Y., Gray, J., Lucas, G., Becerik-Gerber, B., ve Roll, S. (2021). Worker

- perspectives on incorporating artificial intelligence into office workspaces: implications for the future of office work. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(4), 1690. <https://doi.org/10.3390/ijerph18041690>
- Gaczek, P., Pozharliev, R., Leszczyński, G., ve Zieliński, M. (2023). Overcoming consumer resistance to ai in general health care. *Journal of Interactive Marketing*, 58(2-3), 321-338. <https://doi.org/10.1177/10949968221151061>
- Ge, M. (2023). A granular computing-based deep neural network approach for automatic evaluation of writing quality. *Ieee Access*, 11, 51270-51281. <https://doi.org/10.1109/access.2023.3276648>
- Gigauri, I. (2020). Effects of covid-19 on human resource management from the perspective of digitalization and work-life-balance. *International Journal of Innovative Technologies in Economy*, (4(31)). https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijite/30092020/7148
- Golia, L. ve Kalita, J. (2023). Action-item-driven summarization of long meeting transcripts., 91-98. <https://doi.org/10.1145/3639233.3639253>
- Gu, L. (2024). Multi-strategy koa algorithm for optimizing gated recurrent cell networks in automatic writing scoring method design. *Icst Transactions on Scalable Information Systems*, 11(5). <https://doi.org/10.4108/eetsis.4859>
- Guo, H. ve Polák, P. (2024). Finance centralization—research on enterprise intelligence. *Humanities and Social Sciences Communications*, 11(1). <https://doi.org/10.1057/s41599-024-04098-8>
- Hemphill, S., Jackson, K., Bradley, S., ve Bhartia, B. (2023). The implementation of artificial intelligence in radiology: a narrative review of patient perspectives. *Future Healthcare Journal*, 10(1), 63-68. <https://doi.org/10.7861/fhj.2022-0097>
- Hollebeek, L., Sprott, D., ve Brady, M. (2021). Rise of the machines? customer engagement in automated service interactions. *Journal of Service Research*, 24(1), 3-8. <https://doi.org/10.1177/1094670520975110>
- Holm, S. ve Ploug, T. (2023). Population preferences for ai system features across eight different decision-making contexts. *Plos One*, 18(12), e0295277. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0295277>
- Hu, Y., Ganter, T., Deilamsalehy, H., Dernoncourt, F., Foroosh, H., ve Liu, F. (2023). Meetingbank: a benchmark dataset for meeting summarization.. <https://doi.org/10.18653/v1/2023.acl-long.906>
- Huang, W. ve Chen, X. (2024). How to regulate platforms through a non-exploitative

- user-generated-content levy. *Social Science Computer Review*, 42(6), 1421-1439. <https://doi.org/10.1177/08944393241227662>
- Huang, Y. ve Gürsoy, D. (2024). Customers' online service encounter satisfaction with chatbots: interaction effects of language style and decision-making journey stage. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 36(12), 4074-4091. <https://doi.org/10.1108/ijchm-11-2023-1800>
- Huebner, A., Ji, W., ve Xiao, X. (2021). Meeting summarization with pre-training and clustering methods.. <https://doi.org/10.48550/arxiv.2111.08210>
- Hussain, H., Ramzan, F., Khan, A., ve Khan, S. (2025). Examining the role of ai in detecting fraudulent activities, managing financial risks, and enhancing decision-making in investment strategies. *Review of Applied Management and Social Sciences*, 8(1), 207-221. <https://doi.org/10.47067/ramss.v8i1.450>
- Itam, U., Misra, S., ve Anjum, H. (2020). Hrd indicators and branding practices: a viewpoint on the employer brand building process. *European Journal of Training and Development*, 44(6/7), 675-694. <https://doi.org/10.1108/ejtd-05-2019-0072>
- Jaiswal, A., Arun, C., ve Varma, A. (2021). Rebooting employees: upskilling for artificial intelligence in multinational corporations. *The International Journal of Human Resource Management*, 33(6), 1179-1208. <https://doi.org/10.1080/09585192.2021.1891114>
- Jeong, J. ve Park, N. (2023). Examining the influence of artificial intelligence on public relations: insights from the organization-situation-public-communication (ospc) model. *Asia-Pacific Journal of Convergent Research Interchange*, 9(7), 485-495. <https://doi.org/10.47116/apjcri.2023.07.38>
- Jeromela, J. ve Conlan, O. (2023). Voicing suggestions and enabling reflection: results of an expert discussion on proactive assistants for time management., 1-6. <https://doi.org/10.1145/3571884.3604317>
- Johnson, B., Cogburn, J., ve Llorens, J. (2022). Artificial intelligence and public human resource management: questions for research and practice. *Public Personnel Management*, 51(4), 538-562. <https://doi.org/10.1177/00910260221126498>
- Juwita, R., Nurhayai, N., Syaras, D., Rintaningrum, R., ve Herliani, A. (2024). Public relations and issues of technological progress: communicating the benefits and risks of ai and iot to the public. *Journal International Dakwah and Communication*, 4(1), 90-101. <https://doi.org/10.55849/jidc.v4i1.636>
- Kaleel, A. ve Alomari, M. (2024). Integrating artificial intelligence in public relations and media: a bibliometric analysis of emerging trends and influences.

- Iraqi Journal for Computer Science and Mathematics, 5(1). <https://doi.org/10.52866/ijcsm.2024.05.01.002>
- Karanja, J. (2023). Book reviews: strategic communication and ai: public relations with intelligent user interfaces. *New Media ve Society*, 25(11), 3189-3191. <https://doi.org/10.1177/14614448231185908>
- Kelley, S. (2022). Employee perceptions of the effective adoption of ai principles. *Journal of Business Ethics*, 178(4), 871-893. <https://doi.org/10.1007/s10551-022-05051-y>
- Kessel, L. ve Graf-Vlachy, L. (2021). Chief digital officers: the state of the art and the road ahead. *Management Review Quarterly*, 72(4), 1249-1286. <https://doi.org/10.1007/s11301-021-00227-8>
- Kitsios, F. ve Kamariotou, M. (2021). Artificial intelligence and business strategy towards digital transformation: a research agenda. *Sustainability*, 13(4), 2025. <https://doi.org/10.3390/su13042025>
- Klein, K. ve Martinez, L. (2022). The impact of anthropomorphism on customer satisfaction in chatbot commerce: an experimental study in the food sector. *Electronic Commerce Research*, 23(4), 2789-2825. <https://doi.org/10.1007/s10660-022-09562-8>
- Klumpe, S., Mitchell, K., Cox, E., Katz, J., Lazarowski, L., Deshpande, G., ... ve Kru-ege, F. (2025). Social bonding between humans, animals, and robots: dogs outperform aibos, their robotic replicas, as social companions. *Plos One*, 20(6), e0324312. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0324312>
- Klus, M. ve Müller, J. (2020). Identifying leadership skills required in the digital age. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3564861>
- Klus, M. ve Müller, J. (2021). The digital leader: what one needs to master today's organisational challenges. *Journal of Business Economics*, 91(8), 1189-1223. <https://doi.org/10.1007/s11573-021-01040-1>
- Koay, J., Roustai, A., Dai, X., Burns, D., Kerrigan, A., ve Liu, F. (2020). How domain terminology affects meeting summarization performance.. <https://doi.org/10.18653/v1/2020.coling-main.499>
- Koay, J., Roustai, A., Dai, X., ve Liu, F. (2021). A sliding-window approach to automatic creation of meeting minutes.. <https://doi.org/10.18653/v1/2021.naacl-srw.10>
- Lahat, R., Berick, N., Hajouj, M., Teitelbaum, T., ve Shochat, I. (2025). Aiaiai: ai insights on amassing influence in ai-related publications – an ai-assisted retrospective analysis into ai-related publication. *BMJ Health ve Care Informatics*,

- 32(1), e101244. <https://doi.org/10.1136/bmjhci-2024-101244>
- Laskar, M., Fu, X., Chen, C., ve TN, S. (2023). Building real-world meeting summarization systems using large language models: a practical perspective., 343-352. <https://doi.org/10.18653/v1/2023.emnlp-industry.33>
- Leung, T., Cardoso, T., Mavragani, A., ve Eysenbach, G. (2023). Best practices for using ai tools as an author, peer reviewer, or editor. *Journal of Medical Internet Research*, 25, e51584. <https://doi.org/10.2196/51584>
- Liu, M. and Shao, C. (2024). The effects of integrated feedback based on awe on english writting of chinese efl learners. *Scalable Computing Practice and Experience*, 25(2), 987-996. <https://doi.org/10.12694/scpe.v25i2.2617>
- Liu, X., Duan, B., Xiao, B., ve Xu, Y. (2023). Query-utterance attention with joint modeling for query-focused meeting summarization.. <https://doi.org/10.48550/arxiv.2303.04487>
- Mahingoda, C. (2024). Challenges and frontiers in intellectual property rights amidst the rise of artificial intelligence. *Sliit Journal of Humanities and Sciences*, 4(2), 1-16. <https://doi.org/10.4038/sjhs.v4i2.55>
- Mahl, D., Schäfer, M., Voinea, S., Adib, K., Duncan, B., Salvi, C., ... ve Novillo-Ortiz, D. (2025). Responsible artificial intelligence in public health: a delphi study on risk communication, community engagement and infodemic management. *BMJ Global Health*, 10(5), e018545. <https://doi.org/10.1136/bmj-gh-2024-018545>
- Májovský, M., Černý, M., Kasal, M., Komarc, M., ve Netuka, D. (2023). Artificial intelligence can generate fraudulent but authentic-looking scientific medical articles: pandora's box has been opened. *Journal of Medical Internet Research*, 25, e46924. <https://doi.org/10.2196/46924>
- Meier, M., Maier, C., Thatcher, J., ve Weitzel, T. (2024). Chatbot interactions: how consumption values and disruptive situations influence customers' willingness to interact. *Information Systems Journal*, 34(5), 1579-1625. <https://doi.org/10.1111/isj.12507>
- Miernicki, M. ve Ng, I. (2020). Artificial intelligence and moral rights. *Ai ve Society*, 36(1), 319-329. <https://doi.org/10.1007/s00146-020-01027-6>
- Mkabane, E. ve Kinigi, R. Evaluating the Role of AI in Grants Management: Integration and Adoption of Technology and Innovation. *IJFMR, E-ISSN*, 2582-2160.
- Adaka, E. and Olubiyi, I. (2022). Lessons for nigeria: determining authorship and inventorship of artificial intelligence generated works. *Journal of Intellectual Property and Information Technology Law (Jipit)*, 2(1), 15-

48. <https://doi.org/10.52907/jipit.v2i1.203>
- Mó, N., Loureiro, S., ve Hé, L. (2020). The role of virtual reality and artificial intelligence in marketing relationship communications. Global Fashion Management Conference, 2020, 981-983. <https://doi.org/10.15444/gmc2020.07.06.02>
- Mohamed, K., Medhat, M., Daher, M., ve Ayoub, L. (2024). The ai-enhanced image: between identity and innovation of graphic designers., 12. <https://doi.org/10.1117/12.3046205>
- Mökander, J., Sheth, M., Gersbro-Sundler, M., Blomgren, P., ve Floridi, L. (2022). Challenges and best practices in corporate ai governance: lessons from the biopharmaceutical industry. Frontiers in Computer Science, 4. <https://doi.org/10.3389/fcomp.2022.1068361>
- Murphy, K., Ruggiero, E., Upshur, R., Willison, D., Malhotra, N., Cai, J., ... ve Gibson, J. (2021). Artificial intelligence for good health: a scoping review of the ethics literature. BMC Medical Ethics, 22(1). <https://doi.org/10.1186/s12910-021-00577-8>
- Nalubega, T. ve Uwizeyimana, D. (2024). Artificial intelligence technologies usage for improved service delivery in uganda. Africa's Public Service Delivery and Performance Review, 12(1). <https://doi.org/10.4102/apsdpr.v12i1.770>
- Noor, F., Prahasta, Y., ve Hermanto, H. (2024). The evolution of branding: navigating the new landscape of consumer trust. Journal of Economic Bussines and Accounting (Costing), 7(5), 1172-1177. <https://doi.org/10.31539/costing.v7i5.11727>
- Ojonugwa, B. (2025). Real-time analytics dashboards for emergency business continuity and crisis decision support. International Journal of Scientific Research in Science and Technology, 12(3), 959-970. <https://doi.org/10.32628/ijrst25123103>
- Osei-Wusu, F., Asante, G., Yeboah, D., Muntaka, S., Sarfo, E., Charles, A., ... ve Adotey, A. (2025). Enhancing practical design skills using ai-powered graphic design platforms: a pedagogical framework for beginner learners... <https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-5791462/v1>
- Ozuem, W., Ranfagni, S., Willis, M., Salvietti, G., ve Howell, K. (2024). Exploring the relationship between chatbots, service failure recovery and customer loyalty: a frustration-aggression perspective. Psychology and Marketing, 41(10), 2253-2273. <https://doi.org/10.1002/mar.22051>
- Perera, H. ve Yatigammana, M. (2021). The impact of corporate brand identity on employee satisfaction: application of coleman's model in sri lankan ban-

- king sector. Journal of Business and Technology, 5(2), 29-38. <https://doi.org/10.4038/jbt.v5i2.31>
- Pergantis, P., Bamicha, V., Skianis, C., ve Drigas, A. (2025). Ai chatbots and cognitive control: enhancing executive functions through chatbot interactions: a systematic review. Brain Sciences, 15(1), 47. <https://doi.org/10.3390/brainsci15010047>
- Pillai, R. ve Sivathanu, B. (2020). Adoption of ai-based chatbots for hospitality and tourism. International Journal of Contemporary Hospitality Management, 32(10), 3199-3226. <https://doi.org/10.1108/ijchm-04-2020-0259>
- Podnar, K. (2024). Corporate communication., 1-9. <https://doi.org/10.4337/9781802200874.ch01>
- Popescu, R., Corboş, R., ve Bunea, O. (2024). From bytes to insights through a bibliometric journey into ai's influence on public services. Applied Research in Administrative Sciences, 4(3). <https://doi.org/10.24818/aras/2023/4/3.01>
- Preindl, R., Νικολόπουλος, K., ve Litsiou, K. (2020). Transformation strategies for the supply chain: the impact of industry 4.0 and digital transformation. Supply Chain Forum an International Journal, 21(1), 26-34. <https://doi.org/10.1080/16258312.2020.1716633>
- Quaquebeke, N. ve Gerpott, F. (2024). Artificial intelligence (ai) and workplace communication: promises, perils, and recommended policy. Journal of Leadership ve Organizational Studies, 31(4), 375-381. <https://doi.org/10.1177/15480518241289644>
- Rahman, M., Ming, T., Baigh, T., ve Sarker, M. (2021). Adoption of artificial intelligence in banking services: an empirical analysis. International Journal of Emerging Markets, 18(10), 4270-4300. <https://doi.org/10.1108/ijoem-06-2020-0724>
- Reddy, H. (2024). Role of ai in security compliance. Interantional Journal of Scientific Research in Engineering and Management, 08(11), 1-6. <https://doi.org/10.55041/ijrsrem32650>
- Retamosa, M., Campos, Á., García, J., ve Millán, M. (2020). Internal branding at university: do tenure and job security matter?., 1-8. <https://doi.org/10.4995/head20.2020.11092>
- Rezaee-Zavareh, M., Kim, N., Yeo, Y., Kim, H., Lee, J., Sirlin, C., ... ve Yang, J. (2024). Artificial intelligence in liver cancer research: a scientometrics analysis of trends and topics. Frontiers in Oncology, 14. <https://doi.org/10.3389/fonc.2024.1355454>
- Salzano, M. ve Ashby-King, D. (2025). Examining proposed generative ai integrations

- in public relations: offering participatory (ai) public relations. Public Relations Inquiry. <https://doi.org/10.1177/2046147x251320170>
- Sangarsu, R. (2022). Securing the organization's sensitive data in the ai era. Design of Single Chip Microcomputer Control System for Stepping Motor, 1-3. [https://doi.org/10.47363/jaicc/2022\(1\)175](https://doi.org/10.47363/jaicc/2022(1)175)
- Seif, G. (2023). Corporate governance of sustainable artificial intelligence (ai) in strategic communication (sc) and digital marketing (dm): united arab emirates guidelines. Migration Letters, 21(S1), 500-511. <https://doi.org/10.59670/ml.v21is1.6166>
- Senjam, S. (2022). Smartphones for vision rehabilitation: accessible features and apps, opportunity, challenges, and usability evaluation.. <https://doi.org/10.5772/intechopen.97703>
- Šerić, M. ve Mikulić, J. (2020). Building brand equity through communication consistency in luxury hotels: an impact-asymmetry analysis. Journal of Hospitality and Tourism Insights, 3(4), 451-468. <https://doi.org/10.1108/jhti-11-2019-0119>
- Setzer, F., Li, J., ve Khan, A. (2024). The use of artificial intelligence in endodontics. Journal of Dental Research, 103(9), 853-862. <https://doi.org/10.1177/00220345241255593>
- Shaikh, I., Khan, S., ve Faisal, S. (2023). Determinants affecting customer intention to use chatbots in the banking sector. Innovative Marketing, 19(4), 257-268. [https://doi.org/10.21511/im.19\(4\).2023.21](https://doi.org/10.21511/im.19(4).2023.21)
- Sharma, R., Harish, V., ve Rana, G. (2024). "navigating risk in the age of artificial intelligence: assessing and identifying risks with ai strategies". eatp. <https://doi.org/10.53555/kuvey.v30i4.1824>
- Shin, H., Bunosso, I., ve Levine, L. (2022). The influence of chatbot humour on consumer evaluations of services. International Journal of Consumer Studies, 47(2), 545-562. <https://doi.org/10.1111/ijcs.12849>
- Silviani, I. (2024). Quo vadis indonesian public relations profession: dilemma on the rise of ai. Jurnal Studi Komunikasi (Indonesian Journal of Communications Studies), 8(1), 053-063. <https://doi.org/10.25139/jsk.v8i1.8056>
- Sitanggang, A., Syafariani, R., Sari, F., Wartika, W., ve Hasti, N. (2023). Relation of chatbot usage towards customer satisfaction level in indonesia. International Journal of Advances in Data and Information Systems, 4(1), 86-96. <https://doi.org/10.25008/ijadis.v4i1.1261>
- Spring, M., Faulconbridge, J., ve Sarwar, A. (2022). How information technology au-

- tomates and augments processes: insights from artificial-intelligence-based systems in professional service operations. Journal of Operations Management, 68(6-7), 592-618. <https://doi.org/10.1002/joom.1215>
- Sundjaja, A., Utomo, P., ve Colline, F. (2024). The determinant factors of continuance use of customer service chatbot in indonesia e-commerce: extended expectation confirmation theory. Journal of Science and Technology Policy Management, 16(1), 182-203. <https://doi.org/10.1108/jstpm-04-2024-0137>
- Tan, H., Wu, H., Shao, W., Zhang, X., Zhan, M., Hou, Z., ... ve Song, L. (2023). Re-construct before summarize: an efficient two-step framework for condensing and summarizing meeting transcripts.. <https://doi.org/10.18653/v1/2023.emnlp-main.812>
- Tressoldi, C., Espartel, L., ve Rohden, S. (2023). Authentic brand positioning or woke washing? lgbtqi+ consumer perceptions of brand activism. Equality Diversity and Inclusion an International Journal, 43(1), 55-71. <https://doi.org/10.1108/edi-05-2022-0126>
- Uddin, M., Low, W., Rahman, M., ve Mokhtar, S. (2024). An exploration of millennials' attitudes towards the use of artificial intelligence chatbots for customer service within e-commerce platforms. icbml, 1(1), 1-19. <https://doi.org/10.33422/icbml.v1i1.374>
- Vaaitinen, T. (2022). An ethics of needs: deconstructing neoliberal biopolitics and care ethics with derrida and spivak. Philosophies, 7(4), 73. <https://doi.org/10.3390/philosophies7040073>
- Valle-Cruz, D. ve García-Contreras, R. (2023). Towards ai-driven transformation and smart data management: emerging technological change in the public sector value chain. Public Policy and Administration, 40(2), 254-275. <https://doi.org/10.1177/09520767231188401>
- Wang, J. ve Li, J. (2024). Artificial intelligence empowering public health education: prospects and challenges. Frontiers in Public Health, 12. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2024.1389026>
- Wang, K., Zhao, X., ve Peng, W. (2024). Learning from failure: improving meeting summarization without good samples. Proceedings of the Aaai Conference on Artificial Intelligence, 38(17), 19153-19161. <https://doi.org/10.1609/aaai.v38i17.29883>
- Wang, M. (2024). Generative ai: a new challenge for cybersecurity. Journal of Computer Science and Technology Studies, 6(2), 13-18. <https://doi.org/10.32996/jcsts.2024.6.2.3>

- Xu, S. (2024). Innovating artificial intelligence for workforce preparation and knowledge development. *Journal of Computer Science Research*, 6(2), 12-17. <https://doi.org/10.30564/jcsr.v6i2.6663>
- Xu, Y., Huang, Y., Wang, J., ve Zhou, D. (2024). How do employees form initial trust in artificial intelligence: hard to explain but leaders help. *Asia Pacific Journal of Human Resources*, 62(3). <https://doi.org/10.1111/1744-7941.12402>
- Yan, D. (2023). How chatgpt's automatic text generation impact on learners in a 12 writing practicum: an exploratory investigation.. <https://doi.org/10.35542/osf.io/s4nfz>
- Yanagita, Y., Yokokawa, D., Fukuzawa, F., Uchida, S., Uehara, T., ve Ikusaka, M. (2023). Assessing the ability of gpt to generate illness scripts: an evaluation study.. <https://doi.org/10.1101/2023.12.25.23300525>
- Yang, A. (2024). Preparing public relations' practitioners for the ai era: advancing pedagogical principles in public relations' artificial intelligence education. *Journalism ve Mass Communication Educator*, 80(1), 3-24. <https://doi.org/10.1177/10776958241277682>
- Yaroğlu, A. (2025). Shaping organizational communication: the impact of ai and language through weick's sensemaking theory. *International Journal of Business Communication*. <https://doi.org/10.1177/23294884251327584>
- Yiğitcanlar, T., Kankanamge, N., Regona, M., Maldonado, A., Rowan, B., Ryu, A., ... ve Li, R. (2020). Artificial intelligence technologies and related urban planning and development concepts: how are they perceived and utilized in australia?. *Journal of Open Innovation Technology Market and Complexity*, 6(4), 187. <https://doi.org/10.3390/joitmc6040187>
- Yu, M., He, C., ve Ma, Y. (2022). Research on the visual image design and communication studies of china's time-honored brands.. <https://doi.org/10.55060/atssh.221107.025>
- Yu, T., Ji, Z., ve Fung, P. (2023). Improving query-focused meeting summarization with query-relevant knowledge.. <https://doi.org/10.18653/v1/2023.findings-ijcnlp.5>
- Zailuddin, M., Harun, N., Rahim, H., Kamaruzaman, A., Berahim, M., Harun, M., ... ve Ibrahim, Y. (2024). Redefining creative education: a case study analysis of ai in design courses. *Journal of Research in Innovative Teaching ve Learning*, 17(2), 282-296. <https://doi.org/10.1108/jrit-01-2024-0019>
- Zekan, S., Pietrzak, A., ve Palada, M. (2023). Utjecaj digitalizacije na vještine budućih vođa. *Elektronički Zbornik Radova Veleučilišta U Šibeniku*, 17(3-4), 25-35.

<https://doi.org/10.51650/ezrvs.17.3-4.2>

- Zerfaß, A., Hagelstein, J., ve Tench, R. (2020). Artificial intelligence in communication management: a cross-national study on adoption and knowledge, impact, challenges and risks. *Journal of Communication Management*, 24(4), 377-389. <https://doi.org/10.1108/jcom-10-2019-0137>
- Zhang, D. (2023). Should chatgpt and bard share revenue with their data providers? a new business model for the ai era. *Advances in Artificial Intelligence and Machine Learning*, 03(02), 1056-1093. <https://doi.org/10.54364/aa-iml.2023.1163>
- Zhang, J., Wang, J., Zhang, J., Xia, X., Zhou, Z., Zhou, X., ... ve Wu, Y. (2025). Young adult perspectives on artificial intelligence-based medication counseling in china: discrete choice experiment. *Journal of Medical Internet Research*, 27, e67744. <https://doi.org/10.2196/67744>
- Zhao, S. (2024). Integrating artificial intelligence into esg practices: opportunities, challenges, and strategic solutions for corporate sustainability. *FE*, 1(9). <https://doi.org/10.61173/4vmfkg03>
- Zhao, W., Rachwalski, A., Berndt, M., ve Jin, Y. (2025). An examination of management of ai-triggered organisational threats from communication practitioners' perspective. *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 33(1). <https://doi.org/10.1111/1468-5973.70031>
- Zhong, N., Wohlers, K., Lee-Wong, M., Promisloff, R., Mirsaidi, N., Amsel, L., ... ve Szema, A. (2024). Predicting health access during critical public health crises. *Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 67(2), e132-e135. <https://doi.org/10.1097/jom.0000000000003284>
- Zhou, A., Tsai, W., ve Men, L. (2024). Optimizing ai social chatbots for relational outcomes: the effects of profile design, communication strategies, and message framing. *International Journal of Business Communication*. <https://doi.org/10.1177/23294884241229223>
- Zia-Ul-Haq, M. (2024). Chatgpt ve copyright: key legal and moral implications. *Series VII - Social Sciences and Law*, 151-158. <https://doi.org/10.31926/butssl.2023.16.65.3.19>